

L $\frac{7}{396}$ II

LATVIJAS
ŪNIVERSITĀTES RAKSTI
ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

ARCHITEKTŪRAS FAKULTĀTES SERIJA

II. SĒJUMS
TOMUS

№ 2

LATVIJAS ŪNIVERSITĀTE

R I G Ā, 1 9 3 7

L $\frac{7}{396}$

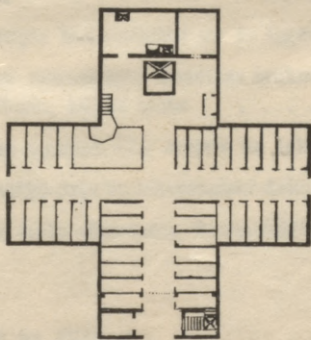
dupl. L 72

PAULS KAMPE

**Baznīcu celtniecība Vidzemē
zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados
(1660.—1710.)**

Die Baugestaltung der Gotteshäuser in Vidzeme (im lettischen Teil Livlands) in den letzten fünfzig Jahren schwedischer Herrschaft (1660—1710). (Zusammenfassung)

Ar 103 attēliem

Ļaudonas baznīca, ap 1692. g.
darinātais būvmets (plāns)
R. V. u. S. B., baznīcas III, 12

1937

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

L1
B2
DH

0309069593

Viņa Lāča Latv. PSR

VALSTS BIBLIOTEKA

79-~~140.288~~

pār. 1688

Rīgā, Puškina ielā 12.

ARCHITEKTŪRAS FAKULTĀTES SERIJA II. 2.

Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības
pēdējos piecdesmit gados (1660.—1710.).

Ar 103 attēliem.

Pauls Kampe.

SATURA RĀDĪTĀJS.

	Lapp.
Izlietoto materiālu avoti	18— 23
I. Zviedru laikos latviešu Vidzemē uzrādāmo dievnamu skaits	23— 28
II. Baznīcu celtniecības rosība zviedru laikos un būvpienākumu sadalījums draudzes locekļu starpā	29— 44
III. Baznīcu celšanai vajadzīgie būvmateriāli un to iegādāšanas vietas	44— 55
IV. Dievnamu novietne un orientācija; baznīcas laukuma izmantošana un iežogojums, kapu kambaris, kauna stabs	55— 62
V. Zviedru laiku Vidzemes baznīcu ēku ārējais un iekšējais veidojums	62— 77
VI. Baznīcu ēku un to atsevišķo daļu arhitektoniski-dekoratīvais greznojums	78— 85
VII. Zviedru laikā Vidzemē celto dievnamu būvmeistari un būvamatnieki	85—103
Pielikums.	
Darbam izlietotie avoti un attēli	103—198
Die Bauggestaltung der Gotteshäuser in Vidzeme (im lettischen Teil Livlands) in den letzten fünfzig Jahren schwedischer Herrschaft (1660—1710) Zusammenfassung	199—231
Vietu vārdu rādītājs	232—235
Personu vārdu rādītājs	236—238

Izlietoto materiālu avoti¹.

Šai darbā autors apskata dievnamu celtniecisko veidojumu zviedru laikos, sevišķi Kārļa XI (1660.—1697.) un Kārļa XII (no 1697. g. līdz 1710. g., kad Vidzemi iekaroja krievi) valdības laikā. Še apceramās celtnes pašas 250 gadu ilgajā laikā nozudušas no zemes virsus, un tikai dažas no tām atstājušas kādas pēdas. Daudz koka dievnamu Ziemeļu karā krievu karaspēks nodedzinājis, pārējie koka dievnami, kas toreiz no šā posta paglābušies, vēlāk krituši vai nu ugunsgrēkam par upuri, vai aiz vecuma bojājušies un nojaukti. Tā tad no zviedru laika koka baznīcām latvju Vidzemē līdz mūsu dienām nav uzglabājusies neviena pati.

Ziemeļu karā nopostīja arī lielāko daļu ordeņa un zviedru laikā celto mūra baznīcu. Bez tam pēdējās laika straumē daudzkārt pārveidotas, tā ka tās tagad vairs nevar sniegt skaidru ainu par celtniecisko veidojumu zviedru laikos. Tādēļ šā darba autors bija spiests pamatot savas atziņas pa lielākai daļai uz archīvu materiāliem un uz tā laika uzņēmumu zīmējumiem un celtnu būvmetiem, kas uzglabājušies līdz mūsu dienām.

Plašāka apcerējuma par Vidzemes baznīcu celtniecību šimbrīžam nav. Pirmās sistēmatisks ziņas par Vidzemes dievnamiem atrodam N a p i e r s k a 1843.—52. g. iespiestajā darbā „Beiträge zu einer Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands“. Tomēr arī šā darba smaguma punkts meklējams biografiskās ziņās par Vidzemes garīdzniecību, kurpretim celtnieciskās ziņas par dievnamiem aprobežojas dažiem īsiem aizrādījumiem vai vietām pavisam trūkst. Vēlākos līdzīga rakstura publicējumos, piem., E. H. B u š a 1862.—67. g. izdotajā „Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der ev.-luth. Gemeinden in Rußland“ un 1911. g. klajā laistā neminēta autora darbā „Die ev.-luth. Gemeinden Rußlands“ celtnieciskās ziņas par Vidzemes baznīcām ir gandrīz tikai minētā Napierska darba vārdisks atkārtojums.

¹ Visi avotu uzrādījumi, kas nav sniegti tieši kā piezīmes attiecīgā lappusē, atrodami katram būvobjektam atsevišķi chronoloģiskā kārtībā pielikumā.

Pilnīgākas ziņas par šo apceramo priekšmetu ņemtas no rokrakstu materiāliem, kas atrodami šādos archīvos: Latvijas valsts archīvā Rīgā, Igaunijas valsts centrālarchīvā Tērbatā, Rīgas pilsētas archīvā un Rīgas pilsētas bibliotēkas un Rīgas vēstures un senatnes pētnieku biedrības rokrakstu krājumos.

Valsts archīvā Rīgā atrodamas ziņas par Vidzemes baznīcu celtniecību vizitācijas protokolos, lēsēs, būvlīgumos, dažās vēstulēs un rakstos, kas savulaik savākti Vidzemes baznīcu un pastorātu aktu materiālos; tad vēl bijušās Vidzemes saimniecības pārvaldes (Oekonomie-Verwaltung) archīvā, kādā 1688. g. revīzijas komisāra ģenerālmajora Gustava f. Mengdena virsvadībā sastādītā „Inventarium der königlichen in Livland belegenen Güter“ un kādās gadījuma piezīmēs Vidzemes draudžu chronikās.

Celtnieciski-vēsturiska rakstura ziņas atrodas arī Rīgas pilsētas bibliotēkā uzglabātos mag. J. Ch. Broces norakstu krājumos. Tie ir mag. Broces 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā pagatavotie dažu tagad nozudušu baznīcu vizitācijas oriģinālprotokolu noraksti (Livonica, 22. sējums). Līdzīgi noraksti no zviedru laika, kurus izdarījis ģenerālsuperintendents Dr. K. G. Zontags, glabājas Rīgas vēstures un senatnes pētnieku biedrības rokrakstu krājumos (M. 1409).

Rīgas pilsētas patrimoniālā apgabala baznīcas celtniecības vēsturei attiecīgs materiāls atrodas Rīgas pilsētas archīvā pilsētas domes protokolos (Publica), Rīgas pilsētas kases kollēģijas piezīmju grāmatās (Notizenbücher) un amatu tiesas protokolos (Amtsgerichts-Protokolle).

Kā vērtīgs papildinājums šiem minētajiem rokrakstiem ir tā laika vēl uzglabājies zīmējumu materiāls. Iepriekš minētos archīvos un kolekcijās atrodas no zviedru laikiem 37 latvju Vidzemes baznīcu ēku uzmērījumu zīmējumi, kas gandrīz visi darināti 1691. un 1692. g. 24 zīmējumi atradās līdz pasaules kaņam Rīgas pils archīvā, t. s. Vidzemes guberņas zīmēšanas kamerā; pa kara laiku tie līdz ar citu archīvu materiāliem aizvesti uz Maskavu un pēc miera līguma nav vairs pārvesti atpakaļ uz Rīgu, bet Krievijas padomju valdība tos izsniegusi Igaunijas valstij, kur tie tagad atrodas Valsts centrālarchīvā Tērbatā. Tie ir šādu 23 dievnamu uzmērījumu zīmējumi:

1) Allažu	baznīca,	1692. g. uzmērījums,	
2) Aizkraukles	„		
3) Āraišu	„	1691. g.	„
4) Bērzaunes	„		
5) Cēsu Jāņa	„		
6) Doles	„		
7) Kalsnavas	„		
8) Lazdonas	„		
9) Ļaudonas	„		
10) Lēdurgas	„		
11) Liepkalna	„		
12) Liepupes	„		
13) Matīšu	„		
14) Mazsalacas	„	1691. g.	„
15) Pēterupes	„	1692. g.	„
16) Raunas	„	1691. g.	„
17) Ropažu	„	1691. g.	„
18) Salaspils	„	1692. g.	„
19) Siguldas	„	1692. g.	„
20) Skultes	„	1692. g.	„
21) Smiltenes	„	1691. g.	„
22) Trikātas	„		
23) Valmieras	„ ²		

Citu 14 dievnamu uzmērījumu zīmējumi atrodas Rīgas vēstures un senatnes pētnieku biedrības zīmējumu krājumā (baznīcas mākslas nodaļā). Tie ir šādu baznīcu uzmērījumi:

1) Ādažu	baznīca,	
2) Alūksnes	„	1691. g. uzmēr.,
3) Burtnieku	„	
4) Cesvaines	„	
5) Gulbenes	„	1691. g. „
6) Jumpravas	„	
7) Kokneses	„	

² Še būtu vēl atzīmējams, ka Ikšķiles baznīcas 1692. g. uzmērījuma zīmējums, kas līdz pasaules kaņam glabājās kopā ar visiem citiem minētajiem zīmējumiem Rīgas Vidzemes guberņas zīmēšanas kamerā, nozudis un nav nokļuvis Igaunijas valsts centrālarchīvā Tērbatā.

8) Ļaudonas	baznīca,	
9) Lejasciema	„	1691. g. uzmēr.,
10) Lielvārdes	„	
11) Lubānas	„	
12) Mālpils	„	
13) Vangažu	„	1692. g. „
14) Zeltiņu	„	1691. g. „

Šos un iepriekš minētos uzmērījumu zīmējumus zviedru valdības uzdevumā pagatavojuši pieci revīzori jeb zemes mērnieki: Pēteris Bekmanis (Peter Beckman), Johans Indr. Kelčs (Joh. Heinr. Keltsch), Olafs Kvists (Olaff Kvist), O. Bergmanis (O. Berghman) un Johans Ābrāms Ulrichs (Joh. Abraham Ulrichs), pie kam paskaidrojums pie zīmējumiem pirmie 4 snieguši zviedru, bet Ulrichs vācu valodā; lielākajai daļai uzmērījumu ir arī autoru paraksti.

Uzmērījumu zīmējumi nav vienvērtīgi. Lai gan visi pieci zīmētāji nav bijuši celtniecības arodnieki, tad tomēr Bekmanis un Ulrichs pratuši savos zīmējumos blakus attēloto objektu konstrukcijai ievērot pa daļai arī arhitektoniski-formālo pusi, kas Kelča un Kvista darbos mazāk novērojams. Bergmana zīmējumiem turpretim piemīt tikai schēmatisks raksturs³.

Tad vēl no 17. gs. beigām uzglabājušies vairāki Vidzemē ceļamo dievnamu jeb to atsevišķo daļu būvmeti. Valsts archīvā Rīgā atrodas šādi zīmējumi:

- 1) Burtnieku baznīcas draudzes telpas griestu velves 1683. g. mets un tā paša gada torņa smailes meta zīmējums.
- 2) Trikātas baznīcas 1694. g. pārbūves mets.
- 3) Apvienotu Pēterupes un Skultes draudžu baznīcas 1699. gada mets.
- 4) Velēnas baznīcas 1699. g. mets un tā paša laika altāra un kanceles zīmējumi.

Rīgas pilsētas archīva rokas zīmējumu un zemes karšu kolekcijā atrodas Salas Sv. Jāņa baznīcas 1693. g. būvmets.

³ Bergmana un Ulricha attēlojuma dažādība saskatāma vienas un tās pašas (Allažu) baznīcas uzmērījumu zīmējumos, kurus darinājuši Bergmanis 1692. g. un Ulrichs ap to pašu laiku neatkarīgi viens no otra (3. un 4. att.).

Visu minēto archīvu un kolekciju pārziņiem par laipni sniegto atļauju reproducēt minētos zīmējumus un šo iestāžu ierēdņiem par aktu materiāla izsniegšanu autors atļaujas izsacīt pateicību.

Šim darbam autors pievienojis arī dažu zviedru laika baznīcu mūra ēku, kā arī dažu baznīcas iekārtas priekšmetu fotografiskus attēlus, lai ilustrētu to tagadējo stāvokli. Arī Pieminekļu valdei, kas atļāvusi izlietot savus fotografiskos materiālus, autors šai vietā pateicas.

Lai atvēlēts šinī darbā lietotai terminoloģijai pievienot vēl dažas piezīmes. Galvenās telpu vienības, kas sastādīja baznīcu iekšieni, bija baznīcas lielā taisnstūrīnā rietumdaļa, kura baznīcēniem noderēja par sapulces telpu, un šīs telpas austrumgalā ar plašu ailu pievienotā mazākā, šaurākā, dažu pakāpienu paaugstinātā telpa ar altāra galdu dažādu garīdznieka amata darīšanu izpildīšanai. Aktu materiālā, kas šim darbam likts pamatā, pirmā telpa apzīmēta gan kā „priekšbaznīca“, gan kā „baznīca“, bet otra — kā „altārkoris“ jeb vienkārši „koris“.

Vienkāršības labad autors šai darbā draudzes lietoto telpu apzīmējis par „draudzes telpu“, bet to telpu, kur novietots altāris, — par „altārtelpu“. Par „draudzes telpas“ apzīmējuma lietošanu pamatojums lieks, bet gan vietā būs paskaidrojums, kāpēc nav lietots apzīmējums „koris“ jeb „altārkoris“. Jau gleznotājs J. Dörings 1868. g. savā Jelgavas vēstures un mākslas biedrībā⁴ noturētajā priekšlasījumā aizrādījis uz pārpratumu, kas ceļas, lietojot vārdu „koris“. Vārdu „koris“ lieto vispār ne tikai tās vietas apzīmējumam, kur mācītājs izpilda savas amata darīšanas, bet arī paaugstinātai vietai, kur noris dziedātāju un mūzikas kora darbība, kā arī katrai citai paaugstinātai vietai baznīcas telpā. Lai novērstu samainījumus un pārpratumus, tad šai darbā apzīmējumu „koris“ un „altārkoris“ vietā lietots vārds „altārtelpa“. Tāpat arī atmesti dokumentos sastopamie apzīmējumi galerijai „koris“ jeb „zemnieku koris“ (Boor- jeb Bauernchor), kas zviedru laikā parasti atradās virs dievnama galvenajām durvīm, bet to vietā likts vārds „luktas“ (Empore).

⁴ Biedrības 1868. g. sēžu ziņojumi, 30. lpp.

Tad vēl mazā telpa garīdznieka vajadzībām, kuŗa piesienas altārtelpai, aktīs nosaukta gan vienkārši par „kambari“, gan par „dreiskambari“ („Dress“ jeb „Drosskammer“), gan par „mācītāja kambari“ („Pastorenkammer“) jeb „sakristeju“. Vienādības labad autors še visur lietojis apzīmējumu „s a k r i s t e j a“.

Dēļu velve draudzes telpā aktīs parasti apzīmēta ar vārdu „debess“ (Himmel); jumtiņš virs kanceles arī nosaukts par „debesi“; koka margas altāŗa un luktu priekšā, tāpat arī dzelzs margas logu priekšā — par „treliņiem“ (Traljenwerk), bet sienai līdzīgais noslēgums starp draudzes un altāŗtelpu — par „Schrankenwerk“ jeb „Abschauer“.

Labākas salīdzināmības un pārskatāmības dēļ dažādiem mēriem iekavās pielikti klāt metriskās sistēmas mēri. Laika noteikšanas ziņā jāievēro, ka Zviedrija toreiz vēl turējās pie vecā stila.

I. Zviedru laikos latviešu Vidzemē uzrādāmo dievnamu skaits.

Par Vidzemes dievnamu skaitu un to celtnieciskām īpatnībām zviedru valdības sākumā sniedz mums ziņas kāds valsts arhīvā Stokholmā⁵ uzglabājies superintendenta Hermana Samsona ziņojums, ko viņš 1630. g. iesūtījis ķēniņam Gustavam II Adolfam. Ziņojums ir šāds: „Kad es 1622. g. kļuva superintendents, Vidzemē atradu ne vairāk kā septiņus mācītājus, no kuriem divi tai pašā gadā nomira; tagad (1630. g.) esmu iecēlis 40 mācītājus, un kad vēl 2 vakantos pastorātos ielikšu mācītājus, tad nezīnu, kas vēl vairāk būtu darāms. Šinī ziņojumā superintendents min latvju Vidzemes šādas 46 draudzes:

1) Alūksne	8) Umurga	
2) Gaujiena	9) Lēdurga	
3) Rūjiena	10) Straupe	
4) Ērgeme	11) Liepupe	
5) Salaca	12) Daugavgrīva	} apvien.
6) Dikļi	13) Carnikava	
7) Limbaži	14) Ādaži	

⁵ Livonica V. 176, ievietots laikraksta „Baltische Monatsschrift“ 57. sēj., 458. lpp.

Zviedru laiku Vidzemes latviešu daļas karte.

Sion.

Chur Land

Miliana Aedica

Miliana Lyonica

Delineavit
A. v. de Nollariis
Perennia in 1776. 1791.

Muscovia
via
grenhan
haremof.

Lifland

stoter

haremof.

denne

Sidan.

15) Ropaži		31) Ērgli	} apvien.
16) Ēvele		32) Jaunpils	
17) Burtnieki		33) Rauna	} apvien.
18) Valmiera		34) Smiltene	
19) Trikāta		35) Tirza	
20) Cēsis		36) Velēna	
21) Rubene		37) Piebalga	} apvien.
22) Mazsalaca		38) Skujene	
23) Turaida	} apvien.	39) Cesvaine	
24) Krimulda			40) Bērzaune
25) Sigulda	} apvien.	41) Kalsnava	} apvien.
26) Allaži			
27) Nītaure	} apvien.	43) Koknese	
28) Mālpils			44) Lielvārde
29) Suntaži	} apvien.	45) Jumprava	
30) Madliena			46) Dole.

Bet no šīm 46 draudzēm, pēc superintendenta ziņojuma, tikai pusei bija dievnami, kas atradās tādā stāvoklī, ka tais vēl varēja noturēt dievkalpojumus, un arī tie pa lielākai daļai bija tādi, kam bija nepieciešams remonts. Kādā 60 gadus vēlāk (1691.) sastādītā tā laika Vidzemes oikonomiskās pārvaldes⁶ sarakstā latviešu Vidzemē minētas 47 draudzes ar 71 dievnamu (pamatbaznīcas, filiālbaznīcas un kapellas)⁷.

1) Rīgas patrimo- niālā apgabālā Sv. Bērtuļa baz- nīca Salas dr. 1 *	3) Ādaži 6 ar Carnikavu 7
** Sv. Jāņa b. Salas dr. *	4) Dole 8
(kopš 1693./94. mūŗa)	5) Ikšķile 9 ar Salaspili 10
Annas baznīca	6) Ropaži 11
Piņķu dr. 3	7) Allaži 12 ar Vangažiem 13
Katlakalns 4 *	8) Sigulda 14
2) Skanste (Daugavgrīva) 5 *	9) Krimulda 15

⁶ Valsts archīvā Rīgā, Nr. 92, 191.—192. lpp.

⁷ Skaitļi draudzes vārda priekšā ir saraksta numerācija, skaitļi pēc vietas nosaukuma autors pielicis kā tekošu numerāciju. Zvaigzne apzīmē mūŗa celtni, zvaigzne iekavās — tādu, kam tikai altārtelpa bija mūŗa; divas zvaigznes — mūŗa dievnamus, kas celti zviedru laikā.

10) Turaida 16	** 29) Skujene 44
ar Lēdurgu 17	Apši 45
11) Pēterupe, 18	Jaunpils 46
arī Skulte 19	30) Nītaure 47
(*) arī Liepupe 20	* 31) Mālpils 48
** 12) Limbaži (kopš	32) Suntaži 49
1679./80. g. mūra) 21	* 33) Madliena 50
Viļķene 22	34) Lielvārde 51
* 13) Umurga 23	Jumprava 52
* Straupe 24	** 35) Aizkraukle (kopš
(*) Rubene 25	1694. g. mūra) 53
* 14) Valmiera 26	** 36) Koknese (kopš
15) Ēvele 27	1679./80. g. mūra) 54
* 16) Burtnieki 28	37) Liepkalns 55
** 17) Matīši (kopš 1687./	* Ērgļi 56
88. g. mūra) 29	38) Vestiena 57
Dikļi 30	* 39) Bērzaune 58
(*) Aloja 31	40) Kalsnava 59
18) Salaca 32	Vietalva 60
* Mazsalaca 33	41) Ļaudona 61
* 19) Rūjiena 34	Lubāna 62
* 20) Trikāta 35	42) Lazdona 63
* 21) Cēsis 36	43) Cesvaine 64
* 22) Āraiši 37	44) Liezere 65
* 23) Rauna 38	45) Tirza 66
* 24) Smiltene 39	Velēna 67
25) Palsmanis 40	46) Gulbene 68
26) Dzērbene 41	Lejasciems 69
27) Jaunpiebalga 42	47) Alūksne 70
** 28) Vecpiebalga 43	Zeltiņi 71

Latvijas valsts Vidzemes daļā esošās draudzes piederēja visas, izņemot vienu, pie latviešu Vidzemes oikonomijas iecirkņa. Šī pēdējā draudze, kas piederēja pie igauņu oikonomijas iecirkņa, bija

48) Gaujiena 72	** Lugaži (kopš 1641.
Ērgeme 73	g. mūra) 74

Še minēto dievnamu atrašanās vietas atzīmētas kādā tā laika kartē, ko darinājis kāds Arvids Mollers (Mollerus) 1702. g. Pērnavā (skat. att.).

Uz kartes Dzērbenes baznīcai trūkst vietas apzīmējuma, bet Doles, Jumpravas, Skanstes un Velēnas vietas vārdiem trūkst kartē lietotās atzīmes, ka tur atrodas dievnams. Bez tam trūkst jebkādas atzīmes Vangažu un Apšu dievnamam.

No otras puses kartē atzīmēti 7 dievnami, kas sarakstā nav minēti; tie ir:

1) Piņķi-Babīte . . . 75	5) Ogre-Jāņakalns . 79
* 2) Nabe 76	6) Drusti 80
3) Garkalns 77	7) Aumeisteri . . . 81
4) Olaine 78	

pie kam pēdējam dievnamam uz kartes gan ir atzīme, bet trūkst vietas vārda.

Vēl uzrādāmas 11 kapellas, kas pastāvējušas Vidzemē pa zviedru laiku, bet nav atrodamaš ne 1691. g. sarakstā, ne arī 1702. g. kartē varbūt tāpēc, ka attiecīgie autori tās nav ievērojuši, vai arī tādēļ, ka tās kartes un saraksta sastādīšanas laikā vēl nav bijušas uzceltas, vai arī jau sabrukušas un nojauktas; tomēr tādas minētas baznīcu vizitācijas protokolos un dažos citos avotos. Tās ir:

1) Apukalns, Alūksnes baznīcas filiāle	82
2) Augstroze, Straupes baznīcas filiāle	83
3) Ārciems, Umurgas baznīcas kapella	84
4) Biķeņu kapella	85
* 5) Katrīnes baznīca Cēsīs	86
6) Liepiņu kapella pie Cēsīm	87
7) Teņa kapella pie Liepupes	88
8) Madālas kapella Menģelē	89
9) Ignācija kapella pie Siguldas	90
10) Annas kapella pie Suntažiem	91
11) Veckārķu kapella pie Ērgemes	92

Tā tad zviedru valdības laika beigās Vidzemē uzrādāmi pavisam 92 dievnami. Šinī skaitā ietilpst arī Rīgas pilsētas patrimoņiālapgabalā esošās baznīcas. Bez baznīcām Rīgas pilsētas rajonā, kas zviedru laikā blakus Vidzemes provincei sastādīja atsevišķu, patstāvīgu vienību, nav uzrādītas vēl dažas lauku kapellas, kas bija pazīstamas vienīgi kā mirušo apbedīšanas vietas, un nav noteikti pierādāms, ka tur zviedru valdības laikos būtu pastāvējušas sevišķas ēkas dievkalpojumu nolūkam.

II. Baznīcu celtniecības rosība zviedru laikos un būvpienākumu sadalījums draudzes locekļu starpā.

Gadu desmitus ilgstošais zviedru un poļu karš bija Vidzemē atstājis posta pēdas, tā ka zviedru valdības sākumā Vidzemē veseli apgabali līdzinājās tuksnesim; tur esošie dievnamu bija pa lielākai daļai nopostīti vai atradās pilnīgā sabrukuma stāvoklī.

Kad Vidzemē atkal iestājās normāli apstākļi un saimnieciskais stāvoklis nostiprinājās, sāka pamazām atdzīvināties arī celtniecība. Vispirms uz ātru roku atjaunoja vai izlaboja nopostītās un sabrukušās mūra baznīcas. Tikai kopš 17. gs. trīsdesmitajiem gadiem atrodamas ziņas par dažu jaunu koka dievnamu celšanu.

Koka celtnu pastāvēšanas laiks vispār īss, sevišķi tur, kur tām likti vāji pamati, kur tās pavirši būvētas, kur trūkusi pastāvīga uzraudzība un koku materiāls nav bijis pietiekami sagatavots, kā tas zināms gandrīz par visām Vidzemes lauku baznīcām.

Tā 1699. g. Aizkraukles draudze sūdzas, ka tur 20 gadu laikā sabrukušas 2 koka baznīcas (viena no tām bija celta 1668. g., otra — 1679. g.)⁸.

Bez tam, sevišķi koka ēkas apdraudēja uguns briesmas, kuŗu cēlonis bija bojāta apkures ierīce, nelaimes gadījumi vai brīvprātīga nodedzināšana, ienaidniekiem zemē iebrūkot.

Vislielāko postu Vidzemei nodarīja kari ar krieviem. Ir zināms, ka cara Alekseja Michailoviča karaspēks, iebrūkdams 1656. g. Vidzemē, nodedzinājis vai nopostījis latvju Vidzemē sešus lauku dievnamus⁹, bet Ziemeļu kara sākumā Pēterā

⁸ Arī vairākām citu draudžu baznīcu koka ēkām nav bijis daudz ilgāks mūžs. Tā Jaunpiebalgā 1646. g. celtā baznīca jau 1667. g. bija tiktāl sabrukusi, ka bija jānojauc un jāceļ jauna, bet arī šī otra ēka 1689. g. nebija vairs lietojama. Laudonā 1665. g. celtā baznīca 1691. g. bija tik vāja, ka tās sienas vajadzēja atbalstīt; tādi paši novērojumi 1679. g. bija par 1668. g. celto Suntažu baznīcu, 1687. g. par 1667. g. celto Velēnas koka baznīcu un 1685. g. par 1667. g. celto Piņķu un Babītes Nikolaja baznīcu. 1680. g. celto Liepkalna koka baznīcu 13 gadus vēlāk (1693. g.) uzcēla atkal no jauna. Pēterupē 1670. g. celtā baznīca bija 14 gadus vēlāk (1684. g.) pavisam sabrukusi. Tāpat arī Skanstes baznīca, kas 1692. g. atzīmēta kā „pavisam jauna“, pēc 14 gadiem (1706. g.) atradās tādā stāvoklī, ka bija jāatjauno pamata vainags un sienas jānostiprina ar dzelzs skavām.

⁹ Ādaži, Āraiši, Garkalns, Ikšķile, Jumprava, un Piņķi-Babīte.

Lielā karaspēks Šeremetjeva vadībā šeit nopostījis vairāk kā 25 baznīcu ēkas¹⁰. Bet var gan droši vien pieņemt, ka abas reizes ienaidnieka posta darbs bijis daudz lielāks, jo ne par katru atsevišķu gadījumu uzglabājušās ziņas. Bez dievnamu nopostīšanas, ko izdarījuši krievu un citu ienaidnieku kara pulki (1635. un 1657. g. poļi un 1639. g. vācu ķeizara pulkveža Bota algādžu bandas), arī nelaiimes gadījumi un cita veida katastrofas vairākkārt traucējušas un aizkavējušas baznīcu celtniecību Vidzemē 17. gadsimtenī. Te minama briesmīgā 1657. gada mēra epidēmija, no kuras Vidzemē izmira veseli novadi, ka tur, kā teikts, lopi klejoja apkārt bez ganiem, labība tīrumos sabojājās, jo neviens to nenovāca, mājas bija pilnas miroņu smakas. Vairākkārt zemi piemeklēja neražas, kam sekoja bads un epidēmijas.

1642. g. kādā baznīcas vizitācijas protokolā atzīmēts, ka Rūjienā „tiklab muižniekam kā zemniekam bijusi neraža, un viņiem neesot klēti maizes“. 1693. g. par Bērzauni sacīts, ka tur „grūti klājas un jācieš trūkums“. Tai pašā gadā Lazdonā zemniekiem „nav maizes, un tur izplatījusies kāda asins slimība“. Un tad nāca lielā zemnieku mirstība grūtajos bada gados no 1695. līdz 1697. g.¹¹.

Normāliem apstākļiem zemē iestājoties, draudzes katrreiz no jauna sāka atkal rūpēties par saviem dievnamiem. Tā kā no ienaidnieka iebrukumiem cieta nevien dievnami, bet arī viss draudzes novads, tad draudzes locekļiem nebija iespējams tūlīt ķerties pie dievnama atjaunošanas, un viņi daudzkārt bija spiesti pāgaidām dievkalpojumus noturēt kādā lielākā dzīvojamā vai saimniecības ēkā vai uzcelt vienkāršu šķūņveidīgu pagaidu baznīciņu. Uzglabājušās ziņas, ka Gaujienas draudze 1627. g., Bērzaunes 1630. g., Alūksnes 1630. g., Jaunpiebalgas 1640. g. un Vietalvas 1643. g. noturējusi dievkalpojumus vietējās pils telpās, Mazsalacas draudze 1630. g. un Bīķeņu 1657. g. pastorātā, Ādažu dr. 1658. g. kādā zemnieka istabā, Lubānas dr. 1643. g. rījā,

¹⁰ Aizkraukle, Ādaži, Alūksne, Apukalns, Aumeisteri, Bīķeņi, Dole, Drusti, Dzērbene, Gaujiena, Ikšķile, Jumprava, Lejasciems, Lugaži, Jaunpiebalga, Vecpiebalga, Rauna, Skanste, Smiltene, Straupe, Tirza, Trikāta, Zeltiņi, Valmiera un Velēna.

¹¹ Liiv, Otto, Städte und Landvolk Estlands während der Krisenmonate der grossen Hungersnot 1695—1697. Rīgas vēstures un senatnes pētnieku biedrības sēžu protokoli, 1932.—1933. g., 21.—37. lpp.

Vestienas 1679. g. un Liepkalna 1692. g. krogā. Pēc krievu iebrukuma Ziemeļu kara sākumā dievkalpojumus noturēja Gaujienā (1703.), Vecpiebalgā (1703.) un Dzērbenē (1703.) rijā, Tirzā (1703.) pārmijus vienu svētdienu rijā un otru „pie kāda zemnieka viņpus Gaujas“, Aumeisteros (1704.) „šad un tad pie kāda zemnieka“, bet Drustos (1705.) gan kādā piedarbā, gan pirtī. Pagaidu baznīcas bija celtas Ādažos (1658.), Gaujienā (1703.) un Dzērbenē (1705.). Vēlāk, saimnieciskiem apstākļiem uzlabojoties, draudzes pa lielākai daļai ķērās nekavējoties pie jauna, cienīgāka dievnama celšanas.

Ja no zviedru valdības pirmā gadu desmita nav zināms nekas par jaunu dievnamu celšanu Vidzemē, tad sākot ar 1630. g. celtniecība stipri uzplauka. Astoņdesmit gadu laikā (1630.—1710.) uzrādāmi 125 dievnami, kas pa lielākai daļai celti no jauna vai pamatīgi atjaunoti, pie kam arī še ziņu trūkuma dēļ šai skaitlī droši vien neietilpst visas celtās būves.

Izšķirami trīs sevišķi rosīgi būvperiodi: pirmais starp 1638. un 1643. g., otrais 25 gadus vēlāk no 1667. līdz 1671. g. un trešais, pēdējais atkal pēc 20 gadiem starp 1691. un 1695. g.

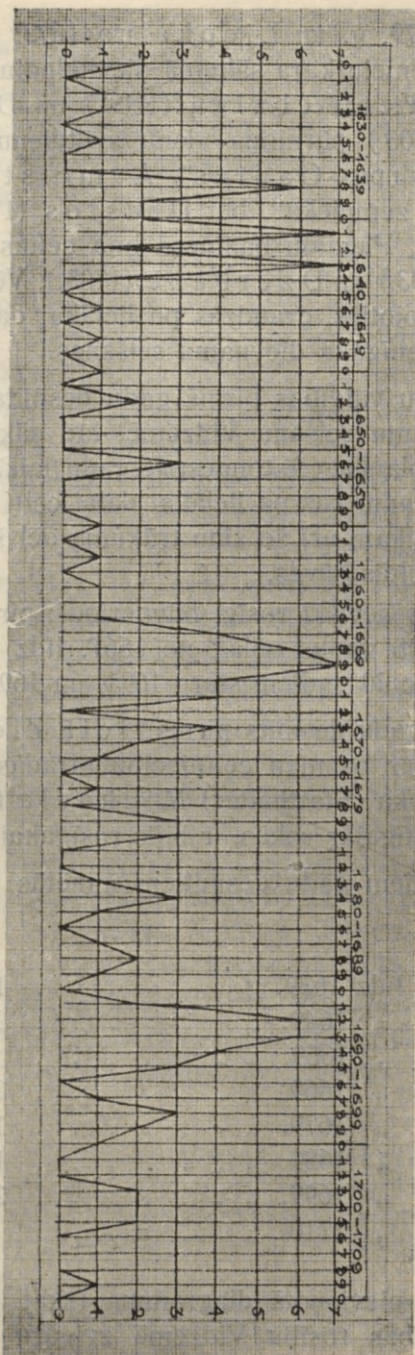
Beidzamais gadu desmits pirms lielā Ziemeļu kara, kad virsuzraudzība par baznīcu celtniecību atradās oikonomiskās pārvaldes pārvaldnieka (Statthalter) Michaela fon Štrokircha drošajās un apzinīgajās rokās, ir bijis rosīgākais no visiem trim.

Pēc atsevišķiem gadu desmitiem minētās 125 baznīcu celtnes sadalās šādi:

no 1630. līdz 1639. g.	11 dievnami
„ 1640. „ 1649. „	21 „
„ 1650. „ 1659. „	7 „
„ 1660. „ 1669. „	21 „
„ 1670. „ 1679. „	19 „
„ 1680. „ 1689. „	12 „
„ 1690. „ 1699. „	26 „
„ 1700. „ 1710. „	8 „

Šim darbam pievienotā diagramma (skat. att. nāk. lpp.) rāda baznīcu celtniecības rosību Vidzemē zviedru valdības atsevišķos gados.

Baznīcu celtniecības rosības diagramma.

No visiem zviedru laikā celtiem dievnamiem tikai 7 bija mūra ēkas, proti, šādi:

1) Lugažu	baznīca, celta	1641.	g.
2) Skujenes	„ „	1668.	„
3) Limbažu	„ „	1679./80.	„
4) Kokneses	„ „	1679./82.	„
5) Matīšu	„ „	1687./88.	„
6) Salas Jāņa	„ „	1693./94.	„
7) Aizkraukles	„ „	1694.	„

Bez tam 1673. g. Vecpiebalgas baznīcas mūra altārtelpai piebūvēta koka draudzes telpas vietā mūra.

Uz jautājumu, kam Vidzemē zviedru laikā pienācās izdarīt baznīcu būvi un remonta darbus, sniedz ziņas baznīcu vizitācijas protokoli, ķēniņa rīkojumi (reskripti) un valdības instrukcijas.

„Baznīcu un pastorātu būve un remonts“, raksta mācītājs Vinklers¹², „bija (no seniem laikiem) muižu pienākums un tā iekārtots, ka muižu lielumam atbilda arī to pienākumi. Tā, piem., viena muiža uzcēla baznīcas jomu, otra — torni, trešā — sakristeju u. t. t. Būvēšana „no vienas rokas pēc iepriekšējās reparācijas“ top parasta tikai zviedru laikā. Kaut arī pēdējā veida priekšrocības duras acīs, tad tomēr vecā būvēšanas paraža dažā vietā bija uzglabājusies vēl ilgi zviedru laikos. Tā, piem., Straupē, atjaunojot turienes baznīcas ēku, vēl 1669. g. draudzes novada muižnieki („Kirchenjunker“) apspriedās, vai būtu lietderīgi „arī turpmāk pēc vecā paraduma būvēt katram savu daļu, kā tas līdz šim darīts, vai viss darbs būtu veicams kopīgām rokām“. Lai gan dievnama celšanā parasti piedalījās visas attiecīgā draudzes novada muižas, tad tomēr uzrādāmi kādi 20 gadījumi, kur draudzes novada galvenās muižas īpašnieks viens pats uzņēmies visus ceļamā dievnama būvizdevumus¹³.

¹² Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. V. sēj., 1.—9. lpp., 1900.

¹³ Suntažu baznīcu cēlis 1638. vai 1639. g. Engelbrechts Meks; Vestienas b. 1639. g. superintendents Hermanis Samsons; Allažu b. 1643. g. uzņēmās uzcelt grāfs Gabriēls f. Uksenšerna (Oxenstierna); Ramkas b. 1646. g. uzceļ artilērijas pulkvedis Funks; Bērzaunes b. 1656. g. kara komisārs ģenerālis Heinrichs f. Kronštērnis un viņa laulātā draudzene Urzula; Kalsnavas b. pirms 1656. g. uzceļ ģenerālmajors

Vidzemes baznīcas satversmē, kas radusies tikai zviedru laikos un ko noslēdza baznīcu likumdošana ķēniņa Kārļa XI valdības laikā, likumīgi nokārtoti dievnamu būvpienākumi draudzes novada iedzīvotāju starpā.

Jau visvecākā 1650. g. 8. maija instrukcija baznīcu virspriekšniekiem noteica, ka „ja kāds draudzes loceklis brīvprātīgi vajadzīgo būvi neuzņemas, tad jāievēro līdzšinējā parastā kārtība un, apsverot vajadzīgo ēku celšanu, jā sastāda pārskats, kas un cik katram loceklim pēc revīzijas arklu skaita pienākas būvēt; tad katram to uzlikt par pienākumu un pareizi noprotokolēt“¹⁴.

Piem., 1632. g. zemes tiesa noteica, ka Ērgļu draudzes novada muižniekiem baznīcas un pastorāta remontam 2 gadu laikā jāmaksā 10 dālderī no arkla. 1637. g. Siguldā, kur toreiz baznīcai bija iebrucis jumts, nolēma, ka dievnama atjaunošanai vajadzīgie līdzekļi jāsadalot „pro quoto“.

Pēc 1669. g. 15. sept. ziņām visām pie Ādažu draudzes novada piederīgām muižām bija jāpiegādā baznīcas jaunbūvei no ikkatra „revīzijas arkla“.

1	baļķis	8	asu	(14,6 m)	garumā,
1	„	6	„	(11,0 „)	„
3	baļķi	4	„	(7,3 „)	„
3	„	3	„	(5,5 „)	„

un pie tam jāiemaksā 12 šilingi skaidrā naudā.

Burtnieku baznīcas izbūvei 1683. g. pēc saimniecības pārvaldes grāmatveža Kornelija f. Grēnes specifikācijas bija vajadzīgs:

Heinrichs Štreifs f. Lauenšteins; Lazdonas b. 1668./71. g. ritmeistars Klebeks; Lielvārdes b. 1668./71. g. pulkvedis f. Vulfenšilds; Vecpiebalgas b. pirms 1669. g. arendātors Michaels Dīpenbroks; Nītaures b. 1669. g. ķīlu īpašnieks Lamperts Jansons; Ogres Jāņakalna b. 1669. g. Oto f. Mengdens; Apšu b. 1671. g. kaptein-leitn. Bolts; Vecpiebalgas b. 1673. g. ķēniņa atraitne Hedviga Eleonora; Meņģeles b. 1679. g. f. Mengdena kdze; Kokneses b. 1679./1689. g. brāļi pulkv. Heinrichs un pulkv.-leitn. Mārtiņš Kronšterns; Liepkalna b. 1680. kapt. Georgs f. Šilds (Schildt); Liepupes Tenā jeb Antonija kapellu uzceļ pulkvedis f. Fitinghofs (Vietinghoff); Jaunpils b. 1696. g. Kārlis f. Klots (Clodt)..

¹⁴ Sonntag, „Aufsätze und Nachrichten für protestantische Prediger im Russischen Reiche“, I. sēj., 2. puse.

90 balķu 4 asu (7,3 m) garumā,
 150 „ 6 „ (11,0 „) „
 1.000 latu (kāršu),
 15.000 kārniņu,
 6.000 ķieģeļu,
 300 mucu kaļķu,

pie tam vēl vajadzīgā nauda, lai varētu iegādāties otru dēļu zāģi (viens jau baznīcai bija), 8000 latu naglu un 20 podu (163,8 kg) dzelzs. No šā būvmateriāla uz ikviena revīzijas arkla bija jāpiegādā:

2 balķi 6 asu (11,0 m) garumā,
 5 „ 5 „ (9,14 „) „
 2 „ 4 „ (7,3 „) „
 240 kārniņu,
 100 ķieģeļu,
 6 mucas kaļķu.

Atjaunojot Rūjienas baznīcu 1691. gadā, draudzes novadā esošās muižas sadalīja savā starpā būvizdevumus un piegādāja vajadzīgo būvmateriālu „proporcionāli jaunajam arklu skaitam“.

Lazdonas draudzes novada muižām bija jāpiegādā 1693. g. baznīcas jaunbūvei „no ikviena revīzijas arkla“:

16 balķu („Dannenbalken“),
 1 akmeņu grēda 1 asi (1,82 m) garumā,
 1 asi (1,82 m) platumā un 2 pēdas
 (0,6 m) augstumā,
 4 vezumi rupju smilšu,
 4 mucas kaļķu.

Bez tam draudzes novadā esošo muižu īpašniekiem bija uzlikts par pienākumu atalgot namdaļu meistarus un amatniekus un sagādāt naudas līdzekļus dažu būvmateriālu iepirkšanai pilsētā.

Zemnieki deva vajadzīgos strādniekus, piegādāja būvamatniekiem pārtikas līdzekļus, rūpējās par materiālu pievešanu, bet bija, sevišķi vēlākajā laikā, mazāk apgrūtināti ar pašu būvmateriālu sagādāšanu¹⁵.

¹⁵ 1697. g. 21. marta saimniecības reglāments (Oekonomie-Reglement), Valsts archīvā Rīgā.

Zviedru valdības laika sākumā dažos draudzes novados būvpienākumi muižu īpašnieku un zemnieku starpā bijuši sadalīti citādi. Ir ziņas, ka trīsdesmitajos, četrdesmitajos un piecdesmitajos gados zemnieki „no pašu līdzekļiem un ar pašu spēkiem“ uzcēluši vairākus dievnamus.

Carnikavas baznīcu un Gaŗkalna kapellu zemnieki uzcēluši jau pirms 1638. g. Pirms 1638. g. zemnieki uzcēluši arī Bauņu kapellu, bet brīvzemnieki ap 1644. g. Teņa jeb Ābrāma kapellu Vangažos un pēc 1655. g. Palsmana baznīcu.

Ap 1650. g. zemnieki „liela attāluma un sliktu ceļu dēļ“ esot uzcēluši arī Katrīnas baznīcu Viļķenē.

1684. g. Salacas zemnieki vēlas no jauna uzcelt 2 jūdzes no Salacas atrodošos Sv. Andreja kapellu, kur toreiz katru trešo svētdienu noturēja dievkalpojumu.

1674. g. „no zemniekiem piedzen naudu Skanstes baznīcas būvei“.

Bez tam vēl uzglabājušās ziņas, ka zemnieki daudz gadījumos dievnamu celšanā piedalījušies arī ar materiālu, sevišķi dēļu sagādāšanu.

1669. g. baznīcu vizitācijas komisija Liepupē dod rīkojumu, ka tur baznīcas jumta izlabošanai „no katra ciemata zemniekiem, iestājoties pirmajam ragavu ceļam, jāpiegādā 5 labi 3 asis (5,5 m) gaŗi dēļi“.

Tai pašā gadā baznīcu vizitācijas komisija deva rīkojumu Pēterupes zemniekiem, ka viņiem baznīcas un zvanu torņa celšanai nākamo ziemu jāpieved katram 12 labi balķi un 8 labi 5 asis (9,14 m) gaŗi dēļi.

1669. g. Siguldā katrs zemnieks bija pievedis baznīcas torņa un pastorāta būvei 2 balķus, un Skultē tai pašā gadā katram zemniekam bija jāpieved „5 tik gaŗi dēļi, kādi vajadzīgi jumtam, un katrām mājām tik daudz balķu, cik vajadzīgs baznīcas torņa celšanai. Namdaru alga, izdevumi par naglām un citiem sīkiem materiāliem sedzami pārējiem draudzes locekļiem.“

1671. g. 29. janvāra vizitācijas protokolā atzīmēts, ka Lubānā zemnieki kapellai vajadzīgo logu iegādāšanai devuši naudu „pro quo“. Pēc kādām 1692. g. ziņām zemnieki uzbūvējuši šai baznīcai arī luktas virs iecejas. Vangažos 1692. g. zemniekiem pašiem

AVIŠTĀS BIBLIOTĒKA
29-10-1922

jārūpējas par viņu celtās kapellas sienu, logu un kapsētas žoga uzturēšanu.

Ēvelē 1697. g. katrām mājām baznīcas remontam bija jāpiegādā „viens zāģēts dēlis“. Ērģemē 1698. g. atzīmēts, ka zemnieki „grūto laiku un neražas, kā arī lielās nabadzības dēļ nespēj savus pienākumus pildīt („können die onera nicht prästieren“).

Sagādājot naudas līdzekļus vajadzīgā baznīcas inventāra iegādāšanai, vairākkārt atgadījās, ka zemnieki dāvināja baznīcas zvanus. Tā pirms 1643. g. Skanstē¹⁶, pirms 1669. g. Dolē un Siguldā¹⁷, 1669. g. Matīšos¹⁸, 1676. g. Kalsnavā¹⁹, 1687. g. Bērzaunē²⁰ un pirms 1701. g. Cēsīs²¹ zemnieki dāvinājuši baznīcām zvanus.

Bet ķēniņa Kārļa XI vēlēšanās bija zemniekus pēc iespējas atbrīvojot no dievnamu būvpienākumiem; tas redzams no kāda ķēniņa 1693. g. 12. decembra dotā reskripta²², kas skan tā: „No zemnieku sūdzībām Viņa majestāte redzējusi, ka daļa to muižu, kas no nodokļiem atbrīvotas, izvairās no baznīcu būvēm un grib ar tām apgrūtināt draudzes novadā esošās zemnieku mājas. Bet tā kā visiem vajadzīgas baznīcas svētlaimības iegūšanai, tiklab tiem, kas uzturas brīvajās muižās, kā arī tiem, kuŗi dzīvo zemnieku sētās, tad Viņa majestāte neatrod par pareizu, ka brīvmuižu īpašniekiem būtu dodamas lielākas tiesības kā citiem draudzes novada iedzīvotājiem atteikties no baznīcu ēku uzturēšanas samērā ar viņu zemes platību.“

Bija arī aizliegts t. s. „baznīcas lādē“ sakrātos līdzekļus izlietot būvju nolūkiem, kā to nosaka kāds 1688. g. 5. aprīļa baznīcas ģenerālkomisijai dotais rīkojums²³. Tur stāv: „Viņa majestātes visžēlīgais prāts ir, ka zemnieki, cik vien iespējams, būtu atbrīvojami

¹⁶ Bazn. vizit. 1643. g. prot., Valsts archīvā Rīgā, III, 31. lpp.

¹⁷ B. v. 1669. g. 12. sept. un 1669. g. 20. sept. prot. M. 1409, Rīgas vēst. un senatnes pētn. biedr.

¹⁸ P. Kampe, Die Kirchenglocken Lettlands, L. Ū. raksti, arch. fak. serija I, 1, 108. lpp.

¹⁹ B. v. 1679. g. 4. XII. pr., V. A. Rīgā, Vidzemes bazn. viz. prot. 10.

²⁰ Bērzaunes pastorāta aktis. V. A. Rīgā, Nr. 45, 147. lpp.

²¹ P. Kampe, Die Kirchenglocken Lettlands, 121. lpp.

²² Sven Wilksman, Swea Rikes Ecclesiastique Wärk. Ziņas sniedzis Dr. Zontags savā darbā „Aufsätze und Nachrichten für protestantische Prediger im Russischen Reiche“, I. sēj., 2. puse.

²³ Raunas pastorāta aktis, Valsts archīvā Rīgā, Nr. 375, 2. lpp.

no visiem būvizdevumiem un ka baznīcas lādē ienākušie līdzekļi tiktu izlietoti vispirms nabadzīgu zemnieku bērniem vajadzīgo grāmatu iegādāšanai.“

Baznīcas kasē ienāca: baznīcēnu brīvprātīgie ziedojumi, ienākumi no dievbijīgu ļaužu novēlējumiem, gadījuma ienākumi, soda naudas u. t. t.²⁴.

Neskatoties uz šo ķēniņa rīkojumu, tomēr uzrādāmi daži gadījumi, gan tikai pilsētu draudzēs, ka baznīcu remonta izdevumi segti ar baznīcas lādes naudu vai arī ar maksājumiem, kas būtu šai kasei pienākušies. 1696. g. V a l m i e r ā lielāka baznīcas remonta izdevumi samaksāti pa daļai ar līdzekļiem, kas bija ņemti no baznīcas kases, un 1697. g. L i m b a ž u baznīcu izkrāsoja par naudas summu, kuŗu „kā soda naudu bija iemaksājis kāds draudzes loceklis, kas bija nogrēkojies pret sesto bausli“, tā tad par naudu, kas pienācās baznīcas kasei.

Dievnamu atjaunošana un iekārtošana dažreiz sagādājusi lielas grūtības arī pilsētās un miestos. Tā, piem., K o k n e s ē pagāja 13 gadi (1669.—1682.), kamēr turienes baznīcas ēka nāca gatava. S t r a u p ē pastāvīgi žēlojās par dievnama nolaisto stāvokli. Vēl sliktākā stāvoklī atradās C ē s u J ā ņ a b a z n ī c a. Namdaris, kas šīs baznīcas atjaunošanas darbu strādāja, kādā 1703. g. 24. novembra rakstā lūdz oikonomijas pārvaldes pārvaldnieku, lai tas viņam palīdzētu tikt pie algas par 18 nostrādātām nedēļām, jo viņš nevarot to dabūt „ne no rātes, ne no kāda cita“. Namdaris aiz šā iemesla bija spiests atstāt pusveikto darbu un aiziet. Savā izmisumā C ē s u J ā ņ a d r a u d z e s mācītājs lūdz iecelt komisiju, „kas lai meklētu pēc mantas, kuŗa, kā domājams, paslēpta netālu no ģērbkambaŗa ieejas zem bruģējuma redzamās krusta zīmes, un varbūt tādā kārtā sagādātu līdzekļus, lai saglābtu sabrukušo baznīcu“.

V a l k ā 1698. g. pilsētas baznīca atradās tik bēdīgā stāvoklī, ka tā dievkalpojumu noturēšanai nebija vairs lietojama; pilsoņi gāja katru otro svētdienu uz tuvumā esošo L u g a ž u lauku baznīcu piedalīties dievkalpojumā.

No ziņām, kas uzglabājušās, redzams, ka vēl biežāk atrāvušies no baznīcu būvpienākumiem lauku draudžu locekļi un ka tāpēc viņu dievnami nonākuši pilnīgā sabrukuma stāvoklī. Gan iestādes

²⁴ Winkler, Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, V. sēj., 1.—9. lpp., 1900.

mēģināja to aizkavēt, izdodamas stingrus priekšrakstus un uzlikdamas vainīgajiem naudas sodus, tomēr, kā liekas, ne vienmēr ar panākumiem, jo sabrukušās baznīcas paliek vēl gadiem ilgi nebūvētas. 1641. g. Skujenes draudzei „tiek uzlikts 20 dālderu liels naudas sods, tāpēc ka tā nav izpildījusi aizrādījumu celt baznīcu“. Tad vēl sešdesmitos un septiņdesmitos gados tiek uzlikti naudas sodi par veco dievnamu neizlabošanu un jauno necelšanu Jaunpiebalgas (1668.), Madlienas (1668.), Lugažu (1668.), Allažu (1669.), Vangažu (1669. un 1670. g.), Aizkraukles (1671., 1675. un 1677. g.) un Skultes (1674.) draudzes locekļiem.

1671. g. Vecpiebalgā baznīcu vizitācijas komisija konstatējusi, ka turienes dievnams ir „nevien par lielu kaunu kristietībai šai Vidzemes provincē, bet apdraud arī baznīcēnu dzīvību“. Baznīcas priekšnieks Dīpenbroks, kas savu svēti doto solījumu nemaz nav pildījis, tiek sodīts ar 100 dālderiem, nolīdzinot šo sodu ar to, ka viņam atņem vienu zemnieku vārdā Bitēnu Reini no Piebalgu muižas („vom Hause Peball“) līdz ar darbu un klausām un nodod to baznīcas rīcībā.“

1680. g. sakarā ar muižas reducēšanu atzīmēts, ka Umurgas baznīca, kas savulaik piederējusi pie greznākajiem Vidzemes dievnamiem, „savas ārējās un iekšējās profānācijas dēļ izskatā līdzinoties vairāk cūku kūtij nekā dievnamam“. Baznīcu dievkalpojumiem slēdza, „tāpēc ka tā bija stāvējusi pilna sniega un lietus“.

1687. g. Velēnas un Tirzas baznīca bija „tik sliktas un mazas, ka tās vairs nevarēja būt sliktākas“. 1689. g. prāvests E. Glūks ziņo, ka viņš savā inspekcijas ceļojumā atradis Jumpravas baznīcu „kā atstātu tuksnesī un nolaistu māju, kur trūkst tāpat saimnieka, kā arī viesu“.

Lielāku pārveidojumu baznīcu celtniecības virsuzraudzībā, būvdarbu organizācijā un būvpienākumu sadalījumu dievnamu jauncelšanā un iekārtošanā radīja ķēniņa Kārļa XI valdības laika otrā pusē izdarītā zemes īpašumu atsavināšana Zviedrijas valstij par labu, t. s. „muižu redukcija“. Ja līdz šim baznīcu celtniecības vadība atradās draudzes novada galvenās muižas īpašnieka kā patrona un „draudzes novada junkuru“, t. i. pārējo pie draudzes novada piederīgo muižnieku rokās, tad pēc muižu redukcijas arī dievnamu celšanas pienākumus pārņēma zviedru valdība, pie kam, zināms, tā šos pienākumus savukārt pārnesa uz atsavināto muižu arendātoriem, paturējama tomēr sev būv vadību un virsuzraudzību.

Baznīcu lietu uzraudzības iestāde bija ķēniņa oikonomijas pārvalde, kuŗas priekšgalā atradās pārvaldnieks (Statthalter) ar saviem palīgiem, aprinķu fogtiem jeb priekšniekiem²⁵.

1690. g. sastādītajā iepriekšējā nodaļā minētajā sarakstā no 48 toreiz Vidzemē pastāvošiem draudžu novadiem²⁶ 40 uzrādīti kā „regāli“ (tā tad kronim pakļauti) un tikai 8 kā muižniecības baznīcas („Adelskirchen“). Šie pēdējie draudzes novadi ir šādi: 1) Straupe, 2) Rubene, 3) Dikļi, 4) Aloja, 5) Jaunpils, 6) Ērgļi, 7) Mazsalaca un 8) Liepupe, pie kam abu pēdējo patronāta tiesības apzīmētas kā „dubitāras“, tā tad galīgā veidā vēl nenoskaidrotas.

Kāds uz baznīcu celtniecības jautājumu attiecīgs Vidzemes un Rīgas pilsētas ģenerālgubernātora 1689. g. 27. aprīļa rīkojums²⁷ skan: „Līdz šim nav tam piegriezta sevišķa vērība, ka dievnami Vidzemē atrodas tik sliktā stāvoklī, ka tie pa daļai jāceļ no jauna, pa daļai jāizlabo, par ko dažu vietu draudzes locekļi maz rūpējas; bet tā kā viņi pat valdības pamudinājumu negrib ievērot, tad tas ilgāk vairs nav ciešams, un jāķeŗas nopietni pie darba, lai novērstu baznīcu ēku galīgu sabrukumu. Lai gan Viņa ķēnišķīgā majestāte šim nolūkam no ķēnišķīgās žēlastības zināmus līdzekļus atvēlējusi un arī uzcēlusi jaunas baznīcas ķēnišķīgās muižās, kur V. K. M. patronāta tiesības uz sevi uzņēmusi, tad tomēr citiem draudzes locekļiem nav nebūt jāatraujas arī savu tiesu piedalīties baznīcu ēku izlabošanā un uzturēšanā, bet gan labprātīgi proporcionāli savai zemes platībai jāmaksā nodokļi. Bet lai tas kārtīgāki notiktu un tam būtu lielāka nozīme, tad lai baznīcas priekšnieki no visām lauku baznīcām, kur kāds remonts vajadzīgs, sanāktu kopā ar vietējiem mācītājiem uz apspriedi, izstrādātu visu klātesošo parakstītu specifikāciju par visu, kas baznīcas būvei nepieciešams, un iesniegtu to ap nākamajiem Jāņiem (1690.) Rīgas ķēnišķīgajai virskonsistorijai, kuŗa tad izsūtīs uz attiecīgo vietu lietpratēju būvmeistaru, kas visu apskatīs, vajadzīgos materiālus, kā arī darbu novērtēs un tad ar baznīcas priekšnieku un vietējo mācītāju vienosies par cenu; pēc

²⁵ Ziņas atrodamas arī E. H. Buša darbā „Materialien zur Geschichte des Kirchen- und Schulwesens der ev.-luth. Gemeinden in Rußland“, 474. lpp.

²⁶ Abas Salas, Piņķu un Katlakalna baznīcas bija, kā jau minēts, pakļautas Rīgas pilsētas rātei.

²⁷ Oikonomijas pārvaldes archīvs, Valsts archīvā Rīgā, Nr. 97, 187. un 188. lpp.

tam materiāli, kā arī būvizdevumi sadalāmi proporcionāli arklu skaitam, un tā daļa, kas piekrīt ķēnišķīgām muižām, maksājama no ķēnišķīgiem līdzekļiem, bet pārējā sadalāma starp draudzes locekļiem tāpat proporcionāli viņu muižu arklu skaitam.“

Par to, kā šis rīkojums izpildāms, sniedz ziņas ķēnišķīgās oikonomijas pārvaldes archīvā atrodamais memoriāls kādam apriņķa priekšniekam (Kreis-Vogt), kas viņam savā amata ceļojumā attiecībā uz baznīcu lietām novērojams²⁸. Šā memoriāla 7. punktā teikts: „Baznīcas ēkas apskatāmas, un noskaidrojams, cik no tām atrodas labā stāvoklī un cik ir tādu, kuŗām nepieciešams remonts, kas apmēram izlabojams, kāds šim nolūkam vajadzīgais materiāls dabūjams uz vietas, kādus remontus draudzes locekļi var izdarīt bez ķēnišķīgo līdzekļu piedevas un kādiem vajadzīgs neliels palsts. To lai apriņķa priekšnieka kungs kopā ar baznīcas priekšniekiem un draudzes locekļiem pārdomā un tad dod rīkojumu, ka vajadzīgie balķi cērtami decembrī, pastāvot pilnam mēnesim, un pievedami laikus, kā arī veicami visi citi vajadzīgie priekšdarbi“.

Tā, piem., oikonomijas pārvalde 1698. g. atzinusi, ka Gaujienas baznīca „ceļama no jauna“; kapitānam (domāts laikam turienes kroņa muižas arendātors) uzlikts par pienākumu iegādāt materiālus, sevišķi kalķus, akmeņus, balķus, dēļus u. c., uzcelt materiālu glabāšanai šķūni, kā arī visu būvi pēc iespējas pārzināt un veicināt“. Jau tai pašā gadā uzsāka šīs baznīcas būvi.

Ka zviedru valdība Vidzemē jauno baznīcu ēku celšanu un veco dievnamu izlabošanu arī pēc baznīcu celtniecības reorganizācijas nav spējusi visur galīgi nokārtot, redzams no ģenerālgubernātora Ērika Sōpa (Ericus Soop) 1697. g. 9. decembra pavēles²⁹.

Pavēle šāda: „Citu kavēkļu starpā, kuŗu dēļ baznīcu celšana dažās vietās neveicas, minēts arī tas, ka daži ķēnišķīgo muižu arendātori un posesori liedzoties viņiem pārvaldnieka (Statthalter) uzlikto baznīcas priekšnieka amatu pieņemt, bet arī tie, kas šo amatu pieņēmuši, izrādījušies ļoti nolaidīgi un nevīžīgi; tāpēc visiem ķēnišķīgo muižu posesoriem un arendātoriem ar šo pavēli tiek piekodināts, ka neviens lai nevairās viņam uzliktā baznīcas priekšnieka amata, bet lai to pieņem, un ja tas pieņemts, tad lai to izpilda ar centību, uzticību un nopietnību, lai baznīcu būve un to remonts

²⁸ Oikonomijas pārvaldes a., V. A. Rīgā, Nr. 93, 77.—79. lpp.

²⁹ G. J. f. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht erhalten, II. sēj., pirmā daļa, 1499. un 1500. lpp.

tiktu veicināti. Kroņa baznīcu priekšniekiem gadskārtējie norēķini par baznīcu līdzekļiem jāpagatavo pareizā veidā un ikreiz visvēlākais 6 nedēļas pēc gada beigām jāiesniedz ķēnišķīgajam oikonomijas kantorim (t. i. tā iestāde, kas pārzināja visas kroņa muižas un kam bija jāiemaksā nomas nauda). Ienākušas arī sūdzības par kroņa baznīcu draudzes locekļu nevīžību piedalīties ar savu tiesu baznīcu celšanā, un tāpēc visiem un ikkatram draudzes loceklim, lai viņš ieņemtu kādu stāvokli ieņemdams, uzlikts par pienākumu nekavējoties un noteiktā laikā piegādāt katram savu daļu, kā materiālus, tā naudas līdzekļus, jo pretējā gadījumā baznīcas būvi tomēr veiks no tam nolūkam baznīcas kasē uzkrātiem līdzekļiem, bet no nepaklausīgajiem draudzes locekļiem spaidu kārtā piedzīs viņu kontingentu baznīcai par labu divkārši („in Duplo“).

Neskatoties uz šo ķēnišķīgās valdības rīkojumu, Vidzemē XVII gs. deviņdesmitajos gados diezgan liels skaits baznīcas ēku atradās stipri nolaistā stāvoklī.

1692. g. minēts, ka *Alojas* baznīca „atrodas nožēlojamā stāvoklī, tā ka tā līdzinās vairāk kūtij nekā baznīcai“, un *Vietalvas* baznīca „tik ļoti bojāta, ka tur dievkalpojumus var noturēt tikai labā laikā“. *Aizkraukles* baznīca 1693. g. „izskatās nožēlojama, un to taču redz daudz svešas nācijas, kas par to zoboja“.

1698. g. par *Aumeisteru* baznīcu teikts, ka „tā slihta un sīciņa un nemaz neesot baznīcai līdzīga“.

Ar redzamu nepatiku draudzes locekļi dažviet ķeras pie ķēnišķīgās oikonomijas pārvaldes noliktās baznīcas būves un mēģina, kur vien varēdami, no tās atkratīties. Kad 1693. g. pārvaldnieks *Michaels f. Štrokirchs* deva rīkojumu uzcelt *Lazdonas* mazās sabrukušās baznīcas vietā jaunu, šis draudzes loceklis majors *Oto Vilhelms f. Klots* no *Sila* muižas (*Heidenhof*) (1693. g. 14. aprīlī raksta baznīcas priekšniekam: „Valdības pavēle celt jaunu baznīcu jaunā vietā augsti slavējama, tomēr vecā baznīca nav nemaz tik bojāta un atrodas labākā stāvoklī kā daudz citas baznīcas un var vēl dažus gadus stāvēt.“ Majors liek priekšā vizitāciju atkārtot. Kad baznīcu tomēr nolemj celt, majors *f. Klots* liedzas piegādāt jauncelāmajam dievnamam būvmateriālu. Mācītājs lūdz 1694. g. pārvaldnieku spaidu kārtā piedabūt majoru izpildīt būvpienākumus: „Majors *Klots* nav pievedis ne dēļus, ne akmeņus; pārvaldnieks varētu ar dažiem ziliem mēteļiem (domāti gan kareivji) *Sila* muižas zemniekus piespiest labāk paklausīt nekā es (mācītājs) ar savu melno mēteļi.“

1696. g. ģenerālgubernātors Ēriks Dālbergs, kādā ceļojumā braukdams caur Skulti, atrada, ka turienes baznīca „slikti izskatoties un esot tuvu sabrukumam“. Lai gan toreiz valdība bija devusi rīkojumu, ka šis dievnams ceļams no jauna, tad tomēr šī pavēle palika neizpildīta.

Tad nāca Ziemeļu karš. 1701. g. augustā Šeremetjevs bija saņēmis no cara pavēli iebrukt Vidzemē un to galīgi nopostīt. Kas ar daudz pūlēm 80 gadu laikā bija uzcelts, pārvērtās pelnos un pišļos. Bija iestājusies kara laika atmosfāra, kas nomāca katru pozitīvu darbu. Naudas trūkums bija jūtams visur, un draudzes bija spiestas arī baznīcu ēkas, ko ienaidnieks nebija nodedzinājis, bet gan daudz gadījumos izpostījis, atstāt savam liktenim. Tā, piem., Gaŗkalna baznīcas stāvoklis 1706. g. tiek atzīts par „nožēlojamu („miserabel“)“. Tai pašā gadā draud sabrukt Salacas baznīca: „vējš pūš cauri, un sniegs saputināts uz altāra“. 1707. g. Liezeres baznīcai nav ne jumta, ne logu, Pēterupes un Skultes baznīca bija pilnīgi sabrukušas, un Rubenes baznīcas ēka bija „tik slihta, ka sliktāka nemaz nevar būt“.

Ērgemē 1706. g. baznīcas vizitācija nevarēja vispār notikt, tāpēc ka turienes mācītāju „ienaidnieks bija saņēmis gūstā, un neviens no draudzes locekļu kungiem nedrošības dēļ nebija palicis savās mājās“. Gadu vēlāk Ērgemes baznīca bija pilnīgi sabrukusi, „tā ka tur no sniega, lietus un vēja nebija patvēruma“.

Tā tad šis nodaļas sākumā minētiem ienaidnieka nopostītiem dievnamiem nāca klāt vēl lielāks skaits tādu, kas nebija tieši kriptuši par upuri Ziemeļu kara laika postam, bet sabruka tādēļ, ka pastāvošie ļaunie apstākļi tos neatļāva uzturēt. 1724. g. un 1727. g. baznīcu vizitācijas protokolos un citos tā laika dokumentos atzīmētas par sabrukušām un nepieciešami jaunceļamām kādas 28 baznīcu ēkas³⁰. Uz šo datu pamata maģistra Broces izteiktais uzskats³¹,

³⁰ Apši (1718.), Bīķeŗi (1709.), Bērzaune (1705. un 1707.), Carnikava (1718.), Cēsu Jāņa un Katrīnas bazn. (1724.), Cesvaine (1707.), Ērgeme (1707.), Gaŗkalne (1723.), Ikšķile (1724.), Kalsnava (1723.), Katlakalns (1723.), Lēdurga (1727.), Liepkalns (1724.), Liezere (1724.), Mālpils (1724.), Nītaure (1714.), Palsmanis (1735.), Pēterupe (1724.), Rauna (1724.), Rubene (1724.), Rūjiena (1711.), Salaca (1713.), Sigulda (1711.), Skujene (1714.), Skulte (1724.), Umurga (1728.), Vietalva (1731.).

³¹ „Livl. Monumente“, I sēj., 245. lpp. Manuskripts atrodas Rīgas pilsētas bibliotēkā.

ka lielākā daļa Vidzemē XVIII gs. beigās uzrādāmo lauku baznīcu ēku būtu bijušas jau celtas zviedru laikā, nav uzturams spēkā.

Ap 1724. gadu Vidzemē uzrādāmi tikai 8 mūra³² un 8 koka³³ dievnamī, kas vēl atradās tādā stāvoklī, ka tais varēja noturēt dievkalpojumu. Pēc Ziemeļu kara Vidzeme bija no jauna pārvērsta postažā līdzīgi tam, kā pirms simts gadiem, kad zemi iekaroja zviedri.

III. Baznīcu celšanai vajadzīgie būvmateriāli un to iegādāšanas vietas.

Kā minēts, zviedru laikos gandrīz $\frac{2}{3}$ visu Vidzemes dievnamu bija koka celtnes, kādēļ arī koks visu citu būvmateriālu starpā bija vissvarīgākais. Par būvkociem lietoja visvairāk priežu baļķus, ko šeit toreizējā vācu valodā apzīmēja par „Dannenbalken“, piem., Lazdonas (1695.), Vestienas (1695.), Pēterupes (1699.) un Velēnas (1699.) baznīcas būvlīgumos. Ka ar apzīmējumu „Dannenbalken“ domāti priežu baļķi, un ka Vidzemē zviedru laikos baznīcu ēkām lietoti arī dažreiz egļu baļķi (Gränenbalken), redzams no kāda lūgumraksta, ko krievu valdības laika sākumā Vidzemē Pabažu muižas īpašniece virsleitnanta kundze f. Mengdene iesniegusi ķeizarienei Annai Ivanovnai³⁴. Rakstam šāds saturs: „Pieņemot, ka arī priežu baļķu (Tannenbalken) trūkst, tad tomēr Sv. Pēteru kapella nebūtu pirmā nedz vienīgā, kas celta tikai no egļu baļķiem (Gränenbalken); ir arī vairākas un lielākas baznīcas mūsu zemē atrodamas un var tikt viegli nosauktas, ja tas būtu vajadzīgs, kuŗu būvei ņemti vienīgi egļu baļķi (Gränenbalken)³⁵.“

Ozola koks baznīcu ēku celšanai lietots tikai izņēmuma gadījumos: 1649. g. celtajai Jaunpils baznīcai un 1693. g. tās pašas baznīcas atjaunošanai.

³² Āraiši (1724.), Burtnieki (1724.), Ērgļi (1711.), Krimulda (1724.), Limbaži (1724.), Madliena (ap 1726.), Matīši (1726.), Mazsalaca (1724.). Skaties arī prof. Ādamoviča Vidz. bazn. un latv. zemn. 362. lpp.

³³ Allaži (1723.), Aloja (1724.), Dikļi (1722.), Jaunpils (1724.), Lielvārde (1724.), Liepupe (1724.), Suntaži (1724.), Vangaži (1723.).

³⁴ 1731. g. lūgumraksts glabājas Valsts arhīvā Rīgā, Nr. 339, 35. un 36. lpp.

³⁵ Vārda „Danne“ vietā zviedru laikos lietots arī pa laikam vārds „Föhre“. Tā, piem., 1696. g. tiek minēts, ka Valmieras baznīcas sakristejā atrodoties priežu koka galds un tādi paši soli un krēsli (föhrener Tisch und gleiche Bänke und Stühle“).

Iegādājot būvkokus, ievēroja, ka tie būtu cirsti pilnā mēnesī. 1693. g. *L a z d o n a s* mācītājs februārī no kanceles pasludina, ka draudzes locekļiem „martā, kad būs pilns mēnesis, no katra revīzijas arkla 16 labi priežu baļķi (*Dannenbalken*) namdara apzīmētā vietā mežā jānocērt un jāpieved jaunceļamās baznīcas laukumā“. Tai pašā gadā *V e s t i e n ā* dots rīkojums, ka tur koki baznīcas būvei „cērtami pilnā mēnesī februārī, baļķi aptešami un dēļi sazāģējami“. Kādā pārvaldnieka f. *Š t r o k i r c h a* pavēlē aprīņa priekšniekam 1698. g. vispār teikts, ka „baznīcu celšanai vajadzīgie koki cērtami pilnā mēnesī decembrī un, iestājoties kamanu ceļam, jau laikus pievedami būvvietā“. Nocirstos kokus namdari turpat mežā apteš un sagatavo būvei, bet citus sazāģē dēļos. Dēļu patēriņš baznīcu ēkām bija ievērojami liels, jo tos lietoja zelmiņu un torņu sienām, griestiem, grīdai un galdnieka darbiem. Dēļos sazāģēja sevišķi resnus baļķus, lai, platos dēļus vajadzīgā vietā piestiprinot, pēc iespējas taupītu dārgās naglas. *S i g u l d ā* namdaris 1699. g. ceļ iebildumus pret baznīcas būvei sagatavotiem dēļiem, tāpēc ka tie bija par šauriem, „ne tādi, kādus viņš prasījis — 13 collu (0,33 m) platus“. Derīgu baļķu iegādāšana dēļiem dažuviet radīja grūtības; tā, piem., 1707. g. minēts, ka *N i t a u r ē* zāģu baļķi nav dabūjami.

Dēļu zāģēšana prasa lielāku veiklību, un tāpēc to bieži veic sevišķi speciālstrādnieki. *B ē r z a u n ē* 1692. g. minēts, ka „zemnieki neprotot dēļus zāģēt un baļķus tikai samaitājot; zāģēšanu izdarot zāģētāji no *P o ļ u - V i d z e m e s*, kuri par vienu šoku (*Schock*) dēļu 5 asu (9,14 m) garumā saņemot 6 šillingus darba algas“. Tikai grīdas gulkokus sazāģē zemnieki, „jo tas neprasa lielu mākslu“, 1695. g. *L i e p k a l n ā* par dēļu zāģēšanu izmaksāti 8 dālderī.

Līdzās zāģētiem dēļiem lietoja arī plēstus, ar cirvi apstrādātus dēļus. 1688. g. *P a l s m a ņ a* baznīcas grīda klāta plēstiem dēļiem un jumts segts lubām; tāpat arī 1698. g. *L u g a ž u* baznīcas grīda klāta plēstiem dēļiem un 1704. g. jumts tai segts lubām. Tad vēl lubu jumti minēti *L u b ā n a s* (1692.) un *S m i l t e n e s* (1704.) baznīcai.

Par koka baznīcu sienu konstrukcijas veidu bieži trūkst tuvāku ziņu. 16 koka baznīcu 1691./92. g. uzmērījumos³⁶ nedaudzās un pie

³⁶ Alūksne, Cesvaine, Dole, Jumprava, Kalsnava, Lau-dona, Lēdurga, Lejasciems, Lielvārde, Liepkalns, Lubāna, Pēterupe, Ropaži, Skulte, Velēna, Zeltiņi.

tam mazās logu un durvju ailas ļauj secināt, ka šo baznīcu sienas bijušas darinātas drīzāk no gulošiem baļķiem nekā statņu konstrukcijā; tās tad būtu no baļķiem ķetātas sienas, kuŗu stūra sadaram pakšu pārlaiduma trūkst. Citām 20 baznīcu ēkām kā sienu konstrukcijas veids noteikti uzrādīta guļbūves konstrukcija, kurpretim statņu būve minēta tikai izņēmuma gadījumos, piem., 1669. g. Dikļu baznīcas altāŗa telpa, ap 1695. g. Alojās baznīca „no ārienes ar reŗģiem un akmeņiem apmūrēta“, un 1691. g. Aizkraukles baznīcas statņu būve tiek izlabota.

No triju baznīcu³⁷ uzmērījumiem redzams, ka to baļķu kaķētās sienas stūros viena otrā iesietas dzeguļos. Četru citu baznīcu³⁸ būvlīgumi arī paredz baļķu sienu stūŗu sadarinājumam to pašu konstruktīvo paņēmienu, jo tur teikts, ka ēkas ceļamas ar gludiem pakšiem, t. i. bez baļķu pārsniegumiem stūŗu sadaros. No 3 uzmērījumu zīmējumiem³⁹ un 3 raksta ziņojumiem⁴⁰ secināms, ka šo sešu baznīcu baļķu kaķētās sienas stūros bijušas ar pakšu sadaru. 1688. g. Viļķenes Katrīnas baznīcas tornis „izgājis no pakšiem“.

Kā turpmāks konstrukcijas sākums minēts, ka Dzērbenes baznīcas ēka (1688.) „cirsta no vienkāršiem aptēstiem baļķiem pakšos“, un Lubānas baznīca (1688.) „celta no aptēstiem, vienkāršiem baļķiem“. Par Drustu baznīcu (1688.) ziņots, ka tā „cirsta no vienkāršiem kokiem ar stūŗu sadaru (in Eckwerk), un Kalsnavas baznīca (1705.) „celta no vienkāršiem (schlechten) kokiem“.

Sakaķēto baļķu šuvju drīvēšanai lietoja gan pakulas, gan arī sūnas. Par Piņķu Annas baznīcas būvi (1692.) zināms, ka tai baļķu šuves drīvētas ar sūnām, bet Dzērbenes baznīcai (1699.) pakulām.

Ja, kā minēts, baznīcu sienu būvei statņu konstrukcija uzrādāma tikai retos gadījumos, tad zelmiņu sienām un jumtragiem tā bija vispār parasta kā mūŗa, tā arī koka baznīcām⁴¹.

³⁷ Ādaŗi (1691), Allaŗi (1692.) un Lazdona (1692.).

³⁸ Lazdona (1695.), Vestiena (1695.), Velēna (1699.) un Pēterupe (1698.).

³⁹ Gulbene (1691.), Liepupe (1692.) un Vangaŗi (1692.).

⁴⁰ Dzērbene (1688.), Palsmanis (1688.) un Nītaure (1699. un 1714.).

⁴¹ Ādaŗi (1692.), Allaŗi (1692.), Bēŗzaune (1692.), Dole (1692.), Kalsnava (ap 1692.), Alojā (1695.), Krimulda (1669., arī 1701.) un Nītaure (1707.).

Kā no laukakmeņiem, tā arī no gulošiem balķiem celtām baznīcu ēkām aiz konstruktīvi-techniskiem iemesliem brīvi stāvošās zeltiņu sienas bija grūti darināt no tā paša materiāla un tanī pašā konstrukcijā kā četras cita citā saenkurotās sienas. To pašu var sacīt arī par vieglajiem jumta tornīšiem. Šis apstākļi būs gan bijis par iemeslu tam, ka baznīcu ēku zeltiņiem un tornīšiem bieži lietota režģu būves konstrukcija.

Izņemot ķieģeļus, kuŗi bija vajadzīgi režģu sienām, Vidzemes koka baznīcu ēkām akmens materiāls izlietots tikai nedaudzām būves daļām.

Koka baznīcu akmens pamati bieži bijuši ļoti sekli, jo daudz celtnēm tie jau pēc īsa laika bojājušies un sadrupuši, tā ka bija nepieciešams tos izlabot. Tā, piem., 1680. gadā celtai Aizkraukles baznīcai jau 1691. g. „akmens pamats tik spraugains, ka sniegs tiek iepūsts baznīcā no visām pusēm“. 1671. g. arī Salacā baznīcas altāra telpas pamats pavisam „caurspīdīgs“, tā ka tiek ieputināts sniegs. 1668. g. celtai Doles baznīcai jau 1692. g. pamats pa daļai jāmūrē pilnīgi jauns.

Tad vēl no akmens bieži mūrēja altāra galdus kā mūra, tā arī koka baznīcās⁴².

1689. g. Ādažu koka baznīcas ziemeļu pusē piebūvēja mūra sakristeju, un 1691. g. Lielvārdes koka baznīcai bija dienvidu pusē akmens piebūve, kas noderēja par liķu pagrabu.

Akmens kāpnes 1692. g. minētas Ādažu un Carnikavas baznīcai.

Ja arī zviedru laikos Vidzemē uzceltas ne vairāk kā 7 jaunas mūra baznīcas, tad tomēr šai laikmetā tika atjaunoti visi vecie ordeņa laikā celtie dievnami, to lielākā daļa pat vairāk reizes, piem., Bērzaunes baznīca priekš 1656. un 1692./96. g., Burtņieku 1669. g. un 1684. g., Krimuldas 1643. un 1699./1701. g., Mazsalacas 1669. un 1692., Salaspils 1638. un ap 1674. g., Siguldas 1643. un 1698. g., Trikātas 1666. un 1694. g.

Ja kādā 1691./92. gada piezīmē⁴³ aizrādīts, ka Bērzaunes, Mazsalacas, Raunas, Rūjienas un Smiltenes baznīca 1691. un 1692. g. „pēc iespējas izlabotas tādas, kādas tās bijušas iepriekš“, tad tomēr no citām ziņām redzams, ka šīs un vēl da-

⁴² Ādaži (1669.), Dzērbene (1688.), Lielvārde (1691.), Kalsnava (1692.), Laudona (1692.) un Lazdona (1696.).

⁴³ Oikonomijas pārvaldes aktis, V. A. Rīgā, Nr. 92, 237. lpp.

žas citas vecās mūra baznīcas, kas zviedru laikos atjaunotas, pie tam stipri pārveidotas. Salaspils baznīcas draudzes telpa 1674. g. pagarināta divkārši. Tāpat arī Trikātas baznīcas draudzes telpu 1694. g. stipri pagarināja, pievienojot tai veco altārtelpu un piebūvējot austrumsienai jaunu velvētu altārtelpu. Turpretim atrodamas arī ziņas, ka Ērgļu⁴⁴ un Raunas⁴⁵ baznīca senāk bijušas lielākas.

1692. g. Bērzaunes baznīcai uzcēla mūra torni „uz laba pamata ar 4 izturīgām joslu arkām (Schwibbögen)“, un sānu durvis, „kas bija tik šauras, ka pilnīgāks cilvēks bez spraukšanās nevarēja pa tām ieiet“, tika paplašinātas. Turpretim, izdarot Bērzaunes baznīcā kādu agrāku remontu, tur logus samazināja, piešķirot tiem loka noslēguma vietā lēzenu nošlēgumu. Krimuldas un Siguldas baznīcai 1701. g. zemie un šaurie logi un durvis tika paplašināti, pie kam pēdējai baznīcai garšienās ietaisīja vēl 3 jaunus logus un vieniņas sānu durvis.

Priekš 1670. g. Straupes baznīcā nemākulīgi izdarot remontu, „baznīcas ēka tikusi sabojāta; novājinot tai pamatus un pāršķeļot pilārus, nodarīts neizlabojams bojājums“. Līdz tam velvētā trīsjomu draudzes telpa bija jāpārveido par telpu ar lēzeniem griestiem.

Mazsalacā 1692. g. uzcēla baznīcai jaunu mūra torni un pašu baznīcu pamatīgi atjaunoja.

Bez tam bijis vairākkārt nodoms jauncelamās baznīcas būvēt no akmeņiem, jo šādu būvveidu atzina par vēlamāku. Daži apstākļi tomēr šā nodoma realizēšanu aizkavējuši. 1671. g. Cesvaines draudze solījās vecās sabrukušās koka baznīcas vietā uzcelt mūra baznīcu; tomēr astoņus gadus vēlāk baznīcu vizitācijas komisija „grūto laiku dēļ“ atlaida draudzei mūra baznīcas būvi, bet noteica, lai „visādā ziņā (unfehlbar)“ tur celtu koka baznīcu uz mūrētas pamatnes.

1684. g. bija nodoms Liepupē un Rubenē, līdzīgi tam, kā tas 1673. g. Vecpiebalgā bija izdarīts, jau pastāvošai mūra altārtelpai līdzšinējās koka draudzes telpas vietā piebūvēt mūra. Abās vietās šis nodoms tomēr nav realizēts. Lēdurgā tai pašā

⁴⁴ Pēc kāda 1671. g. 8. II. baznīcas vizitācijas protokola ziņām (V. A. Rīgā, Nr. 8) un pēc Bergmaņa „Geschichte von Livland, Leipzig, 1776, 145. lpp.

⁴⁵ Pēc Joh. Heinr. Kelča (Keltsch) 1691. g. uzmērījuma zīmējuma.

gadā tiek pavēlēts, ka „katram nākamās mūra baznīcas būvei jāpiegādā ikgadus vismaz $\frac{1}{2}$ ass akmeņu“.

Limbažos jau 1669. g. katram zemniekam paredzētai mūra baznīcas būvei bija jāpieved 1 ass akmeņu; bet patī būve tika veikta desmit gadu vēlāk. Arī Jaunpiebalgā bija nodoms 1689. g. celt mūra baznīcu, bet arī šē tas nezināmu iemeslu dēļ palika neizpildīts.

1694. g. Aizkrauklē nolēma celt jaunu mūra baznīcu aiz tā iemesla, ka „tā tomēr izturīgāka, lai gan vairāk maksājot“; bez tam turienes apkārtnē trūka arī derīgu būvkoku, un zemnieki tādā gadījumā atbrīvotos no būvkoku pievešanas, kas viņiem varēja būt par lielu nastu. Turpretim akmeņus baznīcas būvei varēja ņemt no tuvējām pils drupām; tāpat arī no vecajiem pils mūriem varēja dabūt plienus kaļķu ceplim. Arī Vecpiebalgas baznīcas draudzes telpa 1671. g. celta no akmeņiem, kas bija ņemti no vecās pils drupām.

Kad Rīgas rāte 1686. g. apsprieda Piņķu-Babītes Nikolaja baznīcas jaunbūvi, toreizējais arendators aizrādīja, ka Babītes mežā neesot atrodami noderīgi būvkoki, un tāpēc koka baznīcas būvei „baļķi un kluči būtu pērkami Rīgā, kādu ceļa gabalu pludināmi un tad tikai nogādājami būvviētā. Tā tad aiz lietderības iemesliem liekas būt parocīgāki tur nodomāto baznīcu celt no akmeņiem un šim nolūkam vajadzīgās 50 ass akmeņu pirkt no kurzemniekiem par 1 Alb. dālderu kvadrātasi; arī kaļķi būtu pērkami Kurzē“. Bet Piņķu Annas baznīcas būvei vajadzīgo akmens materiālu 1692. g. rāte lika nogādāt būvviētā tomēr no Salaspils akmenlauztuves.

Mūrēšanai vajadzīgo kaļķu iegādāšana dažuviet radījuši grūtības, jo šis materiāls bieži bija piegādājams no tālienes. No kādas 1698. g. atzīmes redzams, ka Lugažu mūra baznīcas būvei 1641. g. lietota nevis kaļķu java, bet gan māli. 1704. g. tai pašai baznīcas ēkai kārnīņu spraugu aizjavošanai un sienu nobalsināšanai vajadzīgos kaļķus piegādāja no Liepas. Tāpat no turienes 1703. g. atvesta 1 „laste“ kaļķu Matīšu baznīcas jumta remontam.

Kā citas kaļķu iegādes vietas minētas Koknese un Ikšķile. No Kokneses 1691. g. piegādāti kaļķi Bērzaunes baznīcas un 1693. g. Lazdonas baznīcas būvei. 1707. g. Ikšķilē iegādāta 1 muca kaļķu Liepkalna baznīcas būvei.

XVII gs. beigās bieži minētā ķieģeļu un kārņiņu iegādes vieta ir podnieka un ķieģeļnieka Jāņa Šēla (Johann Scheel) darbnīca Bēros⁴⁶.

Tad vēl minēta ķieģeļnīca Limbažos⁴⁷.

No Koknēses 1703. g. piegādāti 3450 kārņiņu Valmieras baznīcas jumta vienas puses iesegšanai.

Lugažu baznīcai 1704. g. piegādāts 10.000 kārņiņu no Kārkiem, 1692. g. celtās Piņķu Annas baznīcas jumta segšanai Rīgas pilsēta lieto kārņiņus, kas atvesti no Holandes.

Pa lielākai daļai baznīcu jumtiem lietoti t. s. holandiešu, šķērs-griezumā „S“ veidīgie kārņiņi, kas prasa to starpu aizjavošanu. Dažos gadījumos sastopami arī jumti ar plakaniem kārņiņiem, t. s. mēlītēm jeb „bebru astītēm“ („Bieberschwänze“). Tā, piem., 1691. g. Raunas baznīcas jumts klāts „apaļiem kārņiņiem“⁴⁸ (domāts te bebra astes apakšējais noapaļojums), 1692. g. Ādažu⁴⁹ un 1692. g. Mālpils⁵⁰ baznīcas jumts klāts tādiem pašiem kārņiņiem.

Holandiešu kārņiņu starpu aizjavošanai lietoja kaļķu javu ar lopu spalvas piemaisījumu. Tā, piem., 1698. g. Āraišu baznīcas jumta segšanai kārņiņiem „sastrādātas 3 mucas govju spalvas“ un 1708. g. Aizkraukles baznīcas jumta izlabošanai — 1/2 mucas lopu spalvu.

Bez kārņiņiem baznīcu jumtu segšanai lietoti arī dēļi, lubas, jumstiņi un arī salmi. Kārņiņiem visvairāk jumtas mūra baznīcu ēkas⁵¹. No zviedru laikmeta pirmajiem 50 gadiem zināmas tikai

⁴⁶ Šēls piegādājis 1694. g. 2700 ķieģeļu Aizkrauklei, 1692. g. 1000 kārņiņu Bērzaunei, 1694. g. 2500 kārņiņu Vecpiebalgai un 2000 kārņiņu Liepkalnam un 1707. g. vēlreiz 2000 kārņiņu tai pašai baznīcai.

⁴⁷ No turienes piegādāts: 1681. g. 3000 kārņiņu Umurgai, 1685. g. turpat 5300 ķieģeļu un 740 kārņiņu, 1697. g. 2000 ķieģeļu un 2000 kārņiņu kā Rīgas pilsētas dāvana Liepupes baznīcas būvei un 1707. g. par 7 Alb. dāld. 1000 kārņiņu Matīšu baznīcas būvei.

⁴⁸ J. H. Kelča uzmērījuma zīmējums (64. att.).

⁴⁹ J. A. Ulricha uzmērījuma zīmējums (6. att.).

⁵⁰ J. A. Ulricha uzmērījuma zīmējums (59. att.).

⁵¹ Straupe (1668.), Sigulda (1669.), Krimulda (1669., 1684. un 1701.), Rūjiena (1674.), Burtnieki (1683. un 1688.), Cēsu Katrīnas b. (1685.), Rauna (1688. u. 1691.), Limbaži (1688.), Cēsu Jāņa b. (1691.), Matīšu (1691.), Bērzaunes (1691.), Mālpils (1692.), Salaspils (1692.), Mazsalacas (1692.), Koknese (1692.), Aizkraukle (1708.) un Āraiši (1698.).

2 koka baznīcas, kas bija jumtas kārņiem, proti, Jumpravas (1640.) un Garķalna baznīca (1674.); turpretim zviedru valdības laika pēdējos gadu desmitos koka baznīcu jumšana kārņiem konstatējama biežāk: piem., Piņķu Annas baznīca (1692.), Doles (1692.), Lazdonas (1696.), Laudonas (1693.), Liepupes (1700.) un Dikļu baznīca (1705.).

Salmu vai dēļu jumts koka baznīcām bija parasts. Salmiem⁵² jumtas apmēram tikpat daudz koka baznīcas kā dēļiem⁵³. Turpretim plēstu dēļu, t. s. lubu jumti minēti tikai 4 reiz, proti, Palsmanī (1688.), Lubānā (1692.), Lugažos (1704.) un Smiltēnē (1704.).

Siguldas baznīcas 1698. g. atjaunošanas darbu līgumā un tāpat arī Velēnas baznīcas 1699. g. jaunbūves līgumā atrodas sīki toreizējās dēļu jumšanas apraksti. „Jumts sedzams dēļiem tādā veidā, ka viena kārta dēļu liekami šķērsām tuvu cits pie cita un virs tiem gareniski otra kārta dēļu, kuŗu šķautnēm jābūt cieši kopā. Šādiem dēļiem jābūt ar rievu („Noth“) $\frac{5}{4}$ collas (3,2 cm) no malas un tad uz dēļu šuves jābūt seglīstei, kas novietojama tā, lai tās malas pieskartos apakšēju dēļu rievām“. — Šī rievā jeb vadziņa labāk novadīja lietus ūdeni no jumta, aizkavējot arī ūdens iespiešanos iekšējā telpā caur dēļu šuvi.

Tikai izņēmuma gadījumos lietoti mūra baznīcu ēkām salmu un dēļu jumti. Salmu jumti zviedru valdības laika sākumā bijuši mūra baznīcām Mālpilī (1630.) un Krimuldā (1630.); pagaidu salmu jumti bijuši Umurgas (1669.) un Smiltēnes (1671.) baznīcai. Dēļu jumti bijuši mūra baznīcām Trikātā (1669., 1688., 1691. un 1696.), Skujenē (1680.), Smiltēnē (1688.), Siguldā (1698.) un Lugažos (1698.).

Jumstiņi kā jumšanas materiāls uzrādāmi tikai 2 baznīcām: Kalsnavas koka baznīcai (1692.) un Kokneses mūra baznī-

⁵² Vestiena (1639.), Kalsnava (1641.), Evele (1669.), Dikļi (1669.), Aloja (1669. u. 1692.), Dole (1669., 1677. u. 1692.), Allaži (1670.), Tirza (1671.), Vangaži (1674. u. 1692.), Jumprava (1679.), Drusti (1688.), Viļķu Katrīnas b. (1688.), Aizkraukle (1691.), Liepkalns (1692.), Apukalns (1696.) un Nītaure (1707.).

⁵³ Salaca (1668.), Ādaži (1669.), Nītaure (1669., 1699.—1707.), Pēterupe (1669.), Lēdurga (1670.), Allaži (1674.), Vietalva (1679.), Lubāna (1688.), Dzērbene (1688.), Lielvārde (1691.), Laudona (1691.), Velēna (1699.).

cai (1708.). Turpretim ļoti bieži jumstiņi lietoti baznīcu torņu jumtiem⁵⁴. Šos jumstiņus darināja visbiežāk no ozola klučiem, lai tie uz grūti pieejamiem torņa jumtiem būtu izturīgāki; bez tam torņu jumta virsmu, kā arī dažreiz dēļu jumtus darvoja. — 1705. g. Liepupe baznīcas jumtam pieprasīta 1 muca darvas; 1708. g. Koknēses baznīcas torņa jumtam tāpat 1 muca darvas un $\frac{1}{4}$ mucas „sarkanās zemes“. 1699. g. Velēnas baznīcas torņa ozola jumstiņiem segto jumtu „ar darvu un piķi aizsarga no slapjuma iespīšanās“. 1696. g. Lazdonas baznīcas celšanai pieprasa 1 vai 2 mucas darvas un 1697. g. Vestienas baznīcas būvei 2 mucas darvas. Pēdējā gadījumā darva apzīmēta ar nosaukumu „finsk tirsā“, tā ka var gan pieņemt, ka darva dažreiz piegādāta arī no Somijas. Darvots torņa jumts bez tam vēl minēts Burtniekos 1694. g. Nepieciešamība jumtu darvot atzīmēta 1680. g. Skujenē un 1692. g. Carnikavā. 1669. g. par Lēdurgas baznīcas jumtu ziņots, ka „tas esot sapuvis, tāpēc ka palicis nedarvots“.

Lielus izdevumus prasīja būvēm vajadzīgo metalla daļu iegādāšana, jo tās bija jāieved no citām zemēm; tādēļ visās baznīcu būvēs centās metalla daļu izlietošanu pēc iespējas ierobežot un mēģināja, kur vien iespējams, metallu atvietot ar koku.

Bērzaunē 1691. g. namdarim, kam bija uzdots noplēt baznīcas torņa bojāto jumtu, piekodināja izdarīt savu darbu tā, „ka gailis un skārds paliek nebojāti“. 1693. g. šo pašu Bērzaunē noņemto baznīcas gaili izlietoja Laudonas jaunceltās baznīcas tornim; pašas Bērzaunes baznīcas jaunceltajam augstajam tornim uzlika „dzelzs stieni ar bumbu un gaili, bet augšējos jumstiņus pārklāja ar alvotu skārdu“.

Par Allažiem ir ziņas, ka tur 1692. g. tornim „jumta smaile mazliet pārklāta ar skārdu“. Trikātā 1695. g. kalējs dabū par torņa apsišanu ar skārdu un par gaiļa uzlikšanu 25 dāld. 10 gr.

1692. g. Lubānas baznīcas būvei iegādātas 50 naglas dzelzs plātnēm, ar kuřām laikam gan sedza torni. Umurgā 1692. g. baznīcas tornis bija „dēļiem apjums, kuřiem tomēr trūka skārda pārklāja“; tāda tam trūkst arī vēl 1697. g. 1709. g. turpat vēl arvienu „ne ar skārdu, nedz jumstiņiem pārklātais tornis“ jānojauc, tāpēc ka tas bija sapuvis.

⁵⁴ Evele (1669.), Laudona (1692.), Bērzaune (1692.), Dole (1692.), Burtnieki (1694.), Trikāta (1694.), Lazdona (1695.), Sigulda (1698.), Cēsu Jāņa b. (1703.), Liepupe (1706.), Umurga (1709.).

Lielāku un mazāku naglu patēriņš baznīcu būvēm latu, jumstiņu un dēļu pienaglošanai bijis diezgan ievērojams⁵⁵.

Dažreiz aiz taupības iemesliem mēģināts ņemt dārgo naglu vietā koka tapas. Tā pēc 1705. g. datiem Liepupes baznīcas griestu dēļi „piestiprināti koka naglām“. 1692. g. Lubanā plēsti dēļi piestiprināti pie spārēm tapām („plikar“).

Bieži sakristeju logi bijuši nodrošināti dzelzs treliņiem, piem., Mazsalacā (1669.), Limbažos (1688.), Raunā (1688.), Valmierā (1688.) un Burtniekos (1693.).

Dārgo atslēgu, dzelzs aizlaidņu vai krampju vietā lielās baznīcas durvis bieži aizbultēja no iekšas ar „koka bomjiem mūrī“, kā tas bija parasts viduslaikos. Tādas ierīces bijušas 1693. g. Burtniekos un 1698. g. Lugažos⁵⁶.

Logu un durvju apkalumus, atslēgas, kabļus, kāšus un citas dzelzs daļas baznīcu būvēm darināja lauku kalēji no dzelzs materiāla, ko atveda no pilsētas. 1691. g. Piņķos kalējam izmaksā par 30 logu rāmju apkalumu un citiem kalēja darbiem jaunceltajai Annas baznīcai 7 valsts dālderus.

Naglas pa lielākai daļai gatavas ieveda no Zviedrijas. Tomēr ir arī ziņas, ka lauku kalēji, sevišķi XVII gs. astoņdesmitos un deviņdesmitos gados kāds Bērzaunē dzīvojošs kalējs pagata-

⁵⁵ 1692./95. g. Bērzaunes baznīcas būvei vajadzīgas 2900 latu naglas un 100 lielas naglas „uzbīdīņu pienaglošanai uz spārēm“. 1692. gadā Laudonas baznīcas būvei vajadzīgas 100 dēļu naglas un 1695. g. 5000 dēļu naglas. 1692. g. Allažu baznīcas būvei iegādātas 4800 naglas un 8000 „vieglas naglas“, 1696. g. Lazdonas baznīcas būvei 2000 lielas „piecu īkšķu latu naglas“, 9500 jumstiņu naglas un 1 birkavs (163,8 kg) dzelzs aizlaidņiem, atslēgām un virām. 1694. g. Liepkalna baznīcas izbūvei vajag 6000 latu naglu, 12.000 mazu naglu velvju dēļu pienaglošanai un 2 birkavi (327,6 kg) dzelzs. Vestienas baznīcas būvei 1697. g. Lorencs Šimmelfennigs no Rīgas piegādā 28.000 jumstiņu naglu par 1½ dāld. tūkstoši. (Bet pēc 1698. g. datiem namdaris saņēmis Vestienas b. būvei tikai 14.000 jumstiņu naglu; tā tad domājams, ka Šimmelfennigs uz Vestieni aizgādājis naglas divu baznīcu jumtiem.) 1695. g. „uz pārvaldnieka f. Štrokircha pavēli“ Aizkraukles baznīcas būvei piegādāts 3 birkavi 5 mārciņas (503,36 kg) dzelzs, par ko J. f. Reuternam izmaksāti 23 dāld. 32. gr. Pēterupes baznīcas būvei 1674. g. vajag 5000 latu naglu, Liepupes b. būvei 1705. g. — 8000 latu naglu un Kokneses baznīcas izbūvei 1707. g. 500 latu naglu, 1500 grašu naglu un 500 jumstiņu naglu tornim.

⁵⁶ 1577. g. nopostītās Salaspils b. sienas mūrī (Mārtiņa salā), kur bijusi tāda ierīce, vēl tagad redzams blakus galvenajām durvīm cilvēka krūšu augstumā caurums, kurā tādu durvju bomi iestūma.

vojis vairākām baznīcu ēkām naglas. 1688. g. šis kalējs piegādā naglas Lubānas baznīcas būvei, bet 1693. g. Bērzaunes, Laudonas un Lubānas baznīcām.

Kādā 1693. g. 25. apr. rakstā⁵⁷ Bērzaunes baznīcas priekšnieks pieprasa pārvaldniekam f. Štrockircham, „vai naglas baznīcas velvei⁵⁸ izrakstāmas no Zviedrijas, vai nododamas pagatavot Bērzaunes kalējam; pēdējās namdaris uzskatot par labākām nekā pirmās, jo esot stiprākas un tik viegli neliecoties. Tādā gadījumā dzelzs pērkama un izsūtāma“. Naglu kalšana nodota Bērzaunes kalējam. Liepkalnā 1696./97. g. turienes kalējs dabū 4 valsts dāld. par 1 birkavu (163,8 kg) sastrādātas dzelzs un 1687. g. kalējs Mazsalačā 4 valsts dāld. 60 šill. par 14 pāriem viru Burtnieku baznīcas būvei.

Līdzīgi dzelzij arī logiem vajadzīgās stikla rūtis un to svina aptvari piederēja pie dārgajiem būvmateriāliem, kas bija iegādājami pilsētā. 1708. g. Aizkraukles baznīcas logu iestiklošanai atvestas no Rīgas 1—1½ kastes stikla, 4½ poda (36,85 kg) svina un 4 mārčiņas (1,61 kg) alvas. 1692. g. Rīgas rāte maksā par Piņķu Annas baznīcas 18 lieliem logiem 10 v. dāld. un par 12 maziem — 9 v. dāld., 1694. g. par Salas Jāņa baznīcas katru logu ¾ v. dāld. un 1706. g. par Katlakalna baznīcas 42 logu rāmjiem 23 v. dāld.

Dažādos būvēm vajadzīgos materiālus aiz citu noderīgu telpu trūkuma uzglabāja turpat baznīcās, piem., Lugažu (1668.), Rūjienas (1706.) un Cēsu Jāņa baznīcā (1698.). Pēdējā stāvēja visu dienu un nakti neaizslēgta, un tāpēc varēja notikt, ka tur namdaļa noliktie būvkoki tika nozagti. Tas pats notika arī 1692. g. Allažos, kur materiālu šķūņa trūkuma dēļ baznīcas būvei vajadzīgie dēļi „bija sakrauti pie kapsētas žoga, bet no turienes zemnieki tos bija slepeni aiznesuši“. Aizkrauklē 1671. g. ģenerālmajors Šulcs „bija baznīcas logiem apsoliļis stiklu, bet vēlāk to līdz ar logu rāmjiem un daži dēļiem, kas bija nolemti korim, licis aizvest“. Rūjienā 1698. g. baznīcas priekšnieks virsleitnants Brakels „bija aizņēmis sava nama celšanai 1696. g. baznīcas būvei iegādātos dēļus“.

Lai novērstu šādu nekārtību un arī aizsargātu būvmateriālus

⁵⁷ Bērzaunes pastorāta materiāli, Valsts arch. Rīgā, Nr. 45, 321. lpp.

⁵⁸ Laudonā un Lazdonā.

no atmosfairiskiem iespaidiem, oikonom. pārvaldes pārvaldnieks bija devis rīkojumu, ka pie baznīcām būvmateriālu uzglabāšanai ierīkojami šķūņi. Kāds pārvaldnieka 1693. gada raksts Trikātas baznīcas priekšniekam ir šāda satura: „Jāparūpējas, ka pie baznīcas tiek ierīkots labs, stiprs materiālu šķūnis, kur arvienu būtu pie rokas vajadzīgie materiāli baznīcas mūru un jumta uzturēšanai kārtībā, lai katrs bojājums laikus varētu tikt izlabots.“ Kad Gaujiēnā 1698. gadā bija nodomāts celt jaunu baznīcu, tad tika dots rīkojums uzcelt tur vispirms pienācīgu šķūni būvmateriālu uzglabāšanai. Liepupē 1692. gadā tāds materiālu šķūnis pastāvēja kapsētā. Tomēr 1706. gadā atzīmēts, ka Āraišos un Matišos trūkstot „kambara kalķu un kārniņu uzglabāšanai“.

IV. Dievnamu novietne un orientācija; baznīcas laukuma izmantošana un iežogojums, kapu kambaris, kauna stabs.

Draudzes locekļu lielākas ērtības dēļ dievnami Vidzemē no sešiem laikiem gandrīz vienmēr bija celti draudzes novada vidū. Ceļot jaunus dievnamus zviedru laikos, parasti paturēja veco būvvieta, pie kam vērību pievērsa tikai tam, lai varbūtējas dievnamam par tuvu stāvošas saimniecības ēkas vai krogī, kas ugunsgrēka gadījumā varētu baznīcas ēku apdraudēt, tiktu nojaukti⁵⁹. Tā kā pie baznīcas atrodošos laukumus draudzes parasti izlietoja kapsētas ierīkošanai, tad jo vairāk bija iemesls paturēt veco baznīcas vietu; bez tam arī vēl baidījās, ka vecās atstātās baznīcu vietās tauta varētu piekopt elkdievību. Tā, piem., no 1689. g. uzglabājušās ziņas, ka Ērģemē „zemnieki Annas dienā pie kādas vecas atstātās mūra baznīcas drupām sanākot un tur nododoties dzeršanai“. 1694. g. Aizkrauklē baznīcas komisija aizliedz pārvietot baznīcas ēku citā vietā, tāpēc ka „pārvietošanas gadījumā līdzšinējā vietā zemnieki varētu piekopt elkdievību“. Jaunceļamās baznīcas ēkas pārcelšanu kādā citā būvvieta valdība atvēlēja tikai tādā gadījumā, ja tai uzrādīja nenoliedzamus iemeslus. Tomēr no zviedru laikiem zināmi 7 draudzes novadi, kur jaunie dievnami nav celti vecajā vietā, bet gan citur. Iemesli tam bijuši dažādi.

⁵⁹ 1691. g. 30. jūnija Baznīcas likums, II nod., 9. §; arī Laudonas mācītāja 1692. g. aizrādījums Laudonas pastorāta aktīs, Valsts arch. Rīgā, Nr. 223, 25., 26. un 28. lpp.

Baznīcas ēkas pārvietošanas ziņā Ādaži Vidzemes draudzes novadu starpā ieņem īpatnēju stāvokli: še dievnams 40 gadu laikā (1630.—1669.) pārvietots 4 reiz. 1630. g. nolēma Gaŗkalna koka Teņa kapellu pārcelt uz Ādažiem blakus vecajai ordeņa pilij⁶⁰. Jau 3 gadus vēlāk (1633.) Ādažos uzcel jaunu baznīcu vēlākā Mūŗakroga tuvumā, bet 1660. g. pagaidu baznīcu Sūnīša ezera malā un 1669. g. jaunu baznīcu atkal vēlākā Mūŗakroga tuvumā. Aizkrauklē 1668. g. jauno baznīcu uzcēla tālāk no Daugavas krasta, tāpēc ka dievnams savā līdzšinējā vietā pavasarī ticis pārplūdināts. Aiz nezināmiem iemesliem, ceļot 1667. g. jaunu baznīcu Ramkā, to pārvietoja uz Jaunpiebalgas muižas zemi, pie kam tomēr draudzes kapsēta vēl 20 gadus vēlāk (1689.) paliek vecajā baznīcas vietā.

Kad 1669. g. Kokneses jauncelāmai baznīcai bija jāizrauga vieta, tad nosprieda nepaturēt vairs veco vietu Jāņakalnā, kur atradusies līdzšinējā, iepriekšējā karā bojā gājušā baznīca; par iemeslu tam tiek uzrādīts, ka vieta „atrodoties par tuvu cietoksnim“. Ģenerālis Klaudijs Tots (Claudius Tott) lika vecās baznīcas drupas pilnīgi nojaukt un akmeņus nogādāt uz jauno būvvieta, kas atradās apmēram kilometru pa Daugavu augšup.

Ceļot 1673. g. jauno Alūksnes dievnamu, to „lielākas drošības dēļ no ugunsgrēka briesmām“ uzcēla nevis, kā līdz šim, pašā miestīnā, bet ārpus tā, pastorāta tuvumā esošā uzkalniņā.

Liezeres baznīcas jaunbūvei 1696. gadā izredzēja vietu pie turienes ezera, „kuŗai ir smilšaina zeme un kuŗa atrodas diezgan augstī“.

Lazdonas baznīca līdz 1693. g. bija atradusies uzkalniņā muižas tuvumā pie Mušķes ciemata; šo uzkalniņu vēl tagad sauc par Baznīcas kalnu. Vienai daļai draudzes locekļu baznīca bija tur neērti sasniedzama, jo tā „atradās nevis apmēram draudzes novada vidū, bet gandrīz tā galā“. Tādēļ oikonom. pārvaldes pārvaldnieks deva rīkojumu, ka jaunajai būvvietai jāatrodas „no vecās vietas vairāk uz rietumiem“. Bet pēc citām ziņām tai vajadzēja atrasties apmēram $\frac{1}{4}$ jūdzes no Lazdonas muižas uz austrumiem pastorāta tuvumā. Jaunā baznīcas vieta bija ķēniņa mērnīkam Joh. Ābr. Ulricham nekavējoties jāiezīmē zemes kartē, kā tā arī atrodama šim darbam klātpieliktā 1702. g. kartē (att. 24. un 25. lpp.).

⁶⁰ Tagadējais Bukultos.

Bez šē minētiem baznīcu ēku pārvietojumiem zināmi vēl daži gadījumi, kur tādi arī bija nodomāti, tomēr nav notikuši. Tā 1698. g. pēc pārvaldnieka f. Štrokircha priekšlikuma Pēterupes un Skultes draudzei bija jāapvienojas un jāuzceļ kopēja baznīca draudzes novada vidū. Lai gan abas draudzes šo priekšlikumu pieņēma un arī daži būvmateriāli jau tika jaunajā būvī vietā nogādāti, tomēr būve nenotika.

Tad vēl 1692. g. bija nodoms tiklab Allažu, kā arī Laudonas baznīcu pārcelt citā vietā. Allažos, kur baznīca draudzes locekļiem atradās itin neizdevīgā vietā — „draudzes novada galā“, šis nodoms netika realizēts, jo izrādījās, ka baznīcas jaunbūve „bija par daudz liela nasta trūcīgajiem zemniekiem“, un tāpēc tur toreiz bija jāapmierinās ar vecā dievnama izlabošanu.

Laudonas baznīca, kas atradās „starp 2 muižas rijām un krogu“, pēc pārvaldnieka f. Štrokircha priekšlikuma aizuguns aizsardzības iemesliem bija jāpārceļ citā vietā; bet turienes mācītājs šim nolūkam pretojās, aizrādīdams, ka Laudonas baznīca „atradusies tur jau no tiem laikiem, kad Vidzemē ieviesta kristīgā ticība, un neesot nekad no ugunsgrēka cietusi kā tikai tad, kad ienaidnieks to nodedzinājis“. Mācītājs prata savas domas aizstāvēt, un jaunā baznīcas ēka tika uzcelta vecajā būvī vietā, kur tā tad arī 20 gadus vēlāk (1721.) „izceļoties vienā no muižas rijām ugunsgrēkam, sadedza līdz“.

Kas attiecas uz baznīcu ēku orientāciju, tad zviedru laikā Vidzemē, tāpat kā viduslaikos, bija pieņemts kā pats par sevi saprotams uzcelt baznīcas ēku tā, ka altārtelpa atrastos pret austrumiem; zināms, ne vienmēr tā bija vērsta tieši pret austrumiem, bet bieži ar maziem novirzījumiem uz dienvid- vai ziemeļaustrumiem⁶¹. Liepkalna baznīca, ko 1680. g. bija cēlis kapteinis Georgs f. Šilds (Schildt), bija orientācijas ziņā izņēmums. Šā dievnama altārtelpa bija vērsta tieši uz rietumiem. Kapt. Šilds bija šo būvi uzsācis, neizprasījis no virskonsistorijas uz to atļauju. Lai gan viņam šī iestāde bija noliegusi „nekārtīgo būvi“ turpināt, viņš tomēr šim nolīgumam nepiegrieza vērību un būvi turpināja. Tikai

⁶¹ Uz dienvidaustrumiem bija vērsta, piem., altārtelpa 1642. g. celtai Aizkraukles baznīcai, 1668. g. celtai Lielvārdes un 1677. g. celtai Jumpravas baznīcai; uz ziemeļaustrumiem 1669. g. celtai Nītaures un 1679. g. celtai Kokneses baznīcai.

1693. g. šo baznīcu, kas toreiz jau uz redukcijas pamata bija pārgājusi kroņa īpašumā, „no pašiem pamatiem uzcēla no jauna“.

Pēc senā paraduma mazāk turīgos draudzes locekļus, kas ne-spēja kapa vietu iegādāties pašā baznīcā, apbedīja tai blakus — baznīcas laukumā. Šis paradums, izraugot baznīcai būvvieta, bija ņemams vērā. Kapsēta prasa sausu un smilšainu zemi, kas pa lielākai daļai sastopama uzkalniņos; tādos tad arī parasti cēla baznīcas. Kad 1692. g. jauncelamai L a u d o n a s baznīcai pārvaldnieks ierādīja kādu vietu mežā, tad mācītājs cēla pret to iebildumu, aizrādīdams, ka „zeme tur esot mālaina un slapja, un mironi tur apbedījot, tas būtu zināmā mērā otrreiz jānonāvē“ (t. i. jānoslicina).

Kā jau minēts, 1696. g. arī L i e z e r e s baznīcas jaunbūvei izraudzīja „smilšainu un puslīdz augstu vietu“. Tāpat arī G a r k a l n a baznīcas ēku 1673. g. cēla „paaugstinātā vietā“, t. i. uzkalniņā; tāpēc baznīcas laukumu bieži apzīmēja par baznīcas jeb kapellas kalnu.

Kapsēta baznīcas laukumā parasti bija sadalīta mazākās vienībās, no kurām katras draudzes novadā ietilpstošās muižas zemniekiem baznīcas valde ierādīja savu atsevišķu vietu mirušo apbedīšanai⁶².

Baznīcas ziemeļpusē, ko uzskatīja par mazāk ievērojamu, atradās pa lielākai daļai brīvkapi draudzes nabagiem; A l l a ž o s un M a z s a l a c ā šī vieta plānā apzīmēta kā „brīvkapi grēciniekiem, kas no grēkiem nav atgriezušies („Freibegräbnis für Sünder ohne Busse“).

M a t i š o s baznīcas ziemeļpusē atradās „brīvs laukums“ (54. att.), V a l m i e r ā — tirgus laukums (91. att.). Par S i g u l d a s baznīcas laukumu 1692. g. aizrādīts, ka tur neievērojot vispārējo paradumu, bet katrs savu mirušo ierokot, „kur tam labāk patīk“.

Tad vēl 1692. g. aizrādīts, ka trim pie D a u g a v a s esošiem dievnamiem: K o k n e s e s, I k š ķ i l e s un J u m p r a v a s baznīcai kapsēta ierīkota ne tā kā citām draudzēm — baznīcas laukumā, bet tālāk prom no baznīcas“. J u m p r a v ā kā iemesls tam minēts, ka tur zeme pie baznīcas esot par daudz akmeņaina un tā-

⁶² Kapsētu plāni no 1691. un 1692. g. ar atsevišķiem zemnieku apbedīšanas kapu vietu nodalījumiem uzglabājušies no Ā d a ž i e m, A l l a ž i e m, B u r t n i e k i e m, M ā l p i l s, M a t i š i e m, M a z s a l a c a s un V a l m i e r a s.

pēc mirušo apbedīšanai nederīga. Tas pats iemesls gan būs bijis arī abām pārējām draudzēm.

Gandrīz visos draudzes novados zemniekiem par katru kapa vietu draudzes kapsētā bija mācītājam vai baznīcas labā jāmaksā noteikta nodeva. Tā, piem., 1699. g. Nītaures mācītājs dabūja par apbedījumiem kapsētā 4, 3 un 2 šiliņus samērā ar to, vai apbedīja pieaugušo, pusaudzi vai bērnu. Krimuldā 1684. g. bija jāmaksā „par lielu līki 6 graši, par mazu — 3 graši“; bet Limbažos baznīcas kasei par labu 7 resp. 6 šiliņi. Pēc 1694. g. datiem, kā izņēmums no parastās kārtības, Matīšu draudzes zemniekiem par vietu kapsētā nebija nekas jāmaksā.

Vai nu zemniekiem maksa par kapa vietu bija par dārgu, vai mirušā bieži tālais transports par grūtu, vai arī tikai vecs paradums, tomēr Vidzemē vēl zviedru laiku beigās nebija reta parādība, ka zemnieki savus mirušos apbedīja ne garīdzniecības izraudzītā un iesvētītā draudzes kapsētā, bet mežā („im Busch“) senējās pagānu kulta un ziedojumu vietās vai t. s. kapellu kalniņos. Tā no 1684. g. uzglabājušās ziņas, ka Alojā zemnieki savus mirušos apbedījot „mežā pie kādas senākas kapellas“, un arī Siguldā toreiz bijušas „dažādas (unterschiedliche) kapellas, kur glabāti mirušie“. Tai pašā gadā minēts, ka Salacā „tikai nedaudzi zemnieki apbedī savus mirušos pie baznīcas, lielākā daļa to dara krūmos („in den Büschen“)“. Rubenē vēl 1697. gadā atrodamas četras kapellas: Katriņā, Viļkos, Blukos un Gudumā jeb Kudumā. Kapellu kalniņos pašas kapellu ēkas bija jau sen satrunējušas un sabrukušas, bet šo kapellu patronu vārdi nebija vēl no tautas atmiņas izzuduši.

Luteriskai garīdzniecībai un baznīcas labā stingri noskaņotajai valdībai nebija vēlams šis zemnieku paradums apbedīt savus mirušos senākās pagānu kulta vietās vai arī katoļu baznīcas varas un pretreformācijas laikā ierīkotos kapellu kalniņos⁶³, tāpēc ka tas varēja tautu atsvešināt draudzes novada baznīcai. Bez tam šinīs attāļajās senās kulta vietās nevien apbedīja mirušos, bet arī ziedoja pagānu dieviem un attiecīgo svēto dienās noturēja sanāksmes, kur piekopa dažādas mānticības parašas un dzeršanu. Tādēļ šīs

⁶³ Daži no tiem radušies jau ordeņa laikā. Ziņas par tiem atrodamas (Heines) „Hagiologisches aus Alt-Livland“ laikrakstā Der Katholik, 1903. u. 1904. g., arī A. Treija rakstā „Katoļu laiki Vidzemē“, Izglīt. Min. Mēnešr. 1932. g. 2.—6. burtn.

seno laiku kulta vietas uz valdības pavēli nesaudzīgi iznīcināja. No ķēniņa Kārļa XII valdības laika zināmi vairāki rīkojumi, kur pavēlēts ar visu stingrību šīs vietas iznīcināt. 1707. gadā tika pavēlēts, ka Lēdurgā tur esošām trim kapellām⁶⁴, „tāpat kā citu draudžu novados, jāpaliek pilnīgi nopostītām“. Tai pašā gadā pārvaldnieks Michaels f. Štrokirchs izdod rīkojumu, lai apriņķa priekšnieks Bornmanis (Bornmann) parūpētos, ka Krimuldas Annaskalna kapella⁶⁵ tiktu iznīcināta, „koki tur nocirsti un krusti nolauzti“, un Straupē „kapellām, tāpat kā citos draudzes novados, jāpaliek pilnīgi nopostītām, un ja kāds tur tomēr apbedītu mirušo, tad liķis atkal izrokams un apbedijams pienācīgā kapsētā un par sodu maksājama divkārša nodeva“. No pēdējā teikuma redzams, ka šiem baznīcas un valdības rīkojumiem bijuši arī saimnieciski aprēķini: baznīca negribēja zaudēt zemnieku nodevas par kapa vietu.

Paradums lietot baznīcas laukumu par kapsētu prasīja tā iežogojumu ar zemes valni, akmens mūri vai koka sētu ar vārtiem, lai tādā kārtā to atdalītu no apkārtnes.

Kapsēta atradās mācītāja un valdības uzraudzībā, un bez viņu ziņas un atļaujas nevienam nebija tiesības tur kādu mirušo apbedīt.

1675. g. Lēdurgas mācītājs sūdzas, ka bojātā kapsētas žoga dēļ tur tiekot aprakts „dažs necienīgs, kam kapsētā nepienāktos tikt apbedītam“. 1671. g. Mazsalacā, 1699. g. Skujenē un 1707. g. Straupē tiek aizrādīts uz to, ka trūcīgā kapsētas žoga dēļ „lopi pastāvīgi ieskrejot kapsētā“ un „cūkas izrokot liķus⁶⁶, un suņi nēsājot apkārt mirušo kaulus“.

Plašo kapsētu iežogojumu un vārtu ierīkošana un sevišķi uzturēšana kārtībā sagādājusi draudzēm daudz pūļu un devusi baznīcu vizitācijām iemeslu pastāvīgiem pārmetumiem. Pa lielākai daļai kapsētas žogs bijis darināts no gulošiem, vertikālos stabos ielaisītiem balķiem⁶⁷.

⁶⁴ Katrīnas kapella Ajašos, t. s. Lejaskalna kapella Murrikās un Sīmaņa kapella Bīriņos.

⁶⁵ Šīs kapellas ēkas pie Krimuldas jau 1684. g. atzīmētas kā sagruvušas.

⁶⁶ Tas liekas neiespējams, jo mirušiem pēc priekšraksta vajadzēja būt ieraktiem 6 pēdas (1,82 m) dziļi.

⁶⁷ Āraišos (1688.), Burtniekos (1688.), Limbažos (1688.), Vilkenes Katrīnas kapsētā (1688.), Palsmanī (1688.), Raunā (1688.), Trikātā (1688.), Allažos (1692.), Mālpilī (1692.), Nītaurē (1699.).

Dzērbenes (1688.) un Cesvaines (1692.) kapsētas žogs bijis darināts no koka, tomēr nav sniegts tā tuvāks konstrukcijas apraksts.

1698. g. Rūjienas baznīcas laukumam bijis apkārt lauku akmeņu mūris; tāpat 1688. g. Valmierā un 1680. g. Raunā pastāvējis kapsētas mūris. 1671. g. Smiltēnē pievesti akmeņi kapsētas iežogojumam.

1692. g. Ādažos, Mālpilī (59. att.) un Cesvainē (21. att.) kapsētas iežogojumā atradušies vārti ar aizsargjumiņiem un 1688. g. Limbažu kapsētā divēji vārti.

Tā kā kapsētas samērā nelielajā laukumā gadu simteņiem apbedīja mirušos arvienu no jauna, tad bija dabiski, ka rokot jaunu kapu nāca dienas gaismā agrāk apbedīto miroņu kaulu atliekas. Šo kaulu pievākšanai kapsētas laukumā dievnama tuvumā bija uzcelti atsevišķi, t. s. kapu jeb kaulu kambari.

1693. g. Burtnieku kapsētā bija koka kapu kambaris bez grīdas, Lazdonā tai pašā gadā „kapu kambaris, zem kuŗa apbedīja mirušos“. 1693. g. Bērzaunē atradās kapu kambaris, kas gadu iepriekš bija uzmūrēts. Pie Jāņa baznīcas Cēsīs ap 1694. g. šāds kambaris bija ierīkots starp altāra ziemeļu sienas diviem atbalsta pīlāriem (23. att.). Salaspilī 1692. g. „miroņu kambaris“ atradās baznīcas ēkas dienvidaustrumu stūrī (71. att.).

Vestienas (1695.) un Apukalna (1696.) plāna krustveidīgās baznīcās „miroņu kambaris“ atradās pašā baznīcas ēkā tās austrumu piebūvē; turpretim arī krustveidīgajā Velēnas baznīcā (1699.) — ziemeļu piebūvē (97. att.). Mazsalacā (1691.) nebija kapu kambara; miroņu kaulus tur savāca „kaulu bedrē“, kas atradās baznīcas ziemeļaustrumu galā (56. att.). 1698. g. Mazsalacā uzcēla jaunu kapu kambari ar kārniņu jumtu. Liepupē 1706. g. kapu kambaris bija sabrucis. Atzīmēts, ka Ādažos (1684.), Allažos (1692.) un Āraišos (1698.) kapu kambari nav bijuši.

Vēl būtu atzīmējams, ka baznīcas laukumā blakus dievnamam vai tā durvju priekšā, vai pie kapsētas vārtiem atradās baznīcas soda jeb kauna stabs, arī „laiska“ saukts, kūtru jeb laisku baznīcas apmeklētāju un „jaunu cilvēku sodīšanai“. Pie šiem stabiem vainīgos pieslēdza ar kakla dzelzi un diviem roku dzelžiem „un pēra rīkstīm viņiem par kaunu un pārējiem baznīcēniem par biedinājumu“.

Tādi kauna stabi XVII gs. otrā pusē Vidzemē atradās pie ikkatras baznīcas⁶⁸.

Cesvaines (21. att.) un Mālpils (59. att.) kauna stabiem (1692.) roku dzelži bija piestiprināti pie staba šķērskoka, kas šiem kauna stabiem piešķīra krustveidīgu izskatu. Trikātā (1688.) trūka sevišķa kauna staba, un 2 roku dzelži bija piestiprināti tieši pie vārtu stabiem.

Rūjienas un Krimuldas (38. att.) baznīcas galveno durvju abējās pusēs vēl tagad redzami iedobumi — nišas, kas savulaik gan būs noderējuši sodītu draudzes locekļu nostādīšanai; arī Cēsu Katrīnas baznīcai pa labi no ieejas bijis tāds iedobums (26. att.).

Pie Straupes baznīcas ziemeļu durvīm vēl tagad atrodas lēzens solveidīgs akmens, kas tur būs novietots laikam tādām pašām nolūkam (84. att.).

1671. g. Bērzaunes mācītājs liek priekšā ierīkot baznīcā „soda solu, kā to paredz publicētais baznīcas likums“.

V. Zviedru laiku Vidzemes baznīcu ēku ārējais un iekšējais veidojums.

Atbilstot savam nolūkam baznīcu ēkas līdz pat XVII gs. deviņdesmitajiem gadiem sastāvēja no divām viena no otras norobežotām vienībām: galvenās būves, kas bija paredzēta draudzei, un kam kā būvķermenim bija vienkāršs parallēlepipeda veids, un šaurākās un zemākās, apmēram kubveidīgās altārbūves, kas pieslēgās galvenās būves austrumgalam un bija paredzēta altāra novietošanai. Zviedru laikā celtajām baznīcām altārbūves austrumstūri bija gandrīz vienmēr nošķelti, pārveidojot ar to altārpļāna kvadrātu par daudzstūri. Abām ēkas daļām bija katrai savs īpašs sedlu jumts, pie kam altārbūves daudzstūrainajam plānam austrumgala jumts bija nošļaupts.

Doles (1692. g., 30. att.) un Lielvārdes (1691. g., 43. att.) baznīcas ēkām arī altārbūves rietumstūri uzrādīja nošķēlumu, ar ko tā no galvenās būves vēl vairāk atdalījās kā patstāvīga vie-

⁶⁸ Piņķu-Babītes Nikolaja b. (1666.), Ādaži (1669.), Ikšķīle (1674.), Salaspils (1674.), Āraiši (1688.), Salas Jāņa b. (1689.), Mazsalaca (1691.), Matīši (1691.), Sigulda (1692.), Katlakalns (1692.).

vienība. Alūksnes baznīcas ēkai (1691.) ar altārbūves kupolveidīgo jumta noslēgumu sasniegts līdzīgs iespaids (5. att.). Bet pēdējos minētos būvveidojumus var uzskatīt par izņēmumiem, tāpēc ka baznīcu celtniecībā Vidzemē zviedru laikmetā vispār novrojama tieksme atsevišķās daļas apvienot kopējā būvķermenī.

Diviem veciem priekšzviedru laikā celtiem dievnamiem R a u n a s (1691. g., 64. un 65. att.) un T r i k ā t a s (1691. g., 86. att.) baznīcai, altārbūve bija tikpat plata kā galvenā būve, un abas daļas atradās zem kopēja sedlu jumta. Vai šīs baznīcas ēkas šādu viengabalainus jumta veidojumus dabūjušas tik zviedru laikā — nav pierādāms, bet gan, ka S i g u l d a s baznīcas ēka 1673. g. pārbūvēta tādā veidā, ka tās „priekšbaznīca un koris pārsegti ar kopēju jumtu“, kā tas redzams no aktīm. Tas pats notika 1692. g. L i e p u p ē, kur, ceļot jaunu koka draudzes telpu, izbūvēja to tikpat platu un augstu, kāda bija vecā mūra altārbūve, un tādā kārtā baznīcas ēkas abas daļas apvienoja zem kopēja sedlu jumta (45. att.).

Draudzes un altārbūves apvienojumu uzrāda arī divi zviedru laikā jaunceltie mūra dievnami: 1679./80. g. celtā L i m b a ž u (49. att.) un 1687. g. celtā M a t i š u baznīca (54. att.). Abām šīm baznīcām, kā arī 1693./94. g. celtai S a l a s J ā ņ a (70. att.) mūra baznīcai rietumfasādē novietotās torņa būves atrodas ne vairs kā priekšzviedru laikā celtām mūra baznīcām⁶⁹ būves priekšā, bet ietilpinātas kopējā plānā, tā ka torņa rietumu siena ar baznīcas rietumfasādi apvienojas kopējā plāksnē. Tādā pašā veidā 1692./93. g. piebūvēja vecajai B ē r z a u n e s baznīcai mūra torni (9. att.).

Dažām zviedru laikā Vidzemē celtām baznīcām vispār trūkst torņa, piem. L i e p k a l n a (1692. g., 44. att.), V a n g a ž u (1692. g., 94. att.), J u m p r a v a s (1692. g., 35. att.) un K o k n e s e s baznīcai (1692. g., 37. att.). Ja arī šis būvveids pamatojas uz kādas vecas Vidzemē uzrādāmas būvtradīcijas, tad tomēr dažreiz tam bijuši par iemeslu arī citi apstākļi.

Ir zināms, ka 1692. g. pie J u m p r a v a s baznīcas nav bijusi kapsēta. Tāpat arī nav bijusi kapsēta blakus vecajai I k š ķ i l e s baznīcai (1692.) un 1679./82. g. celtai K o k n e s e s baznīcai (1692.); arī tur kapsēta bija ierīkota lielākā attālumā no dievnama. Tā kā

⁶⁹ Tāda torņa būves pēc veco priekšzviedru laikā celto mūra baznīcu būv-tipa bija arī vēl kādām zviedru laikā celtajām koka baznīcām: L i m b a ž u (1647.), R o p a ž u (1691.), L ē d u r g a s (1692.) un L i e l v ā r d e s baznīcai (1691.).

šīm draudzēm bija vajadzīgi divi zvani: viens baznīcai un otrs kap-sētai, tad gan abi tie nebūs bijuši lieli. Tādēļ arī visām trim baz-nīcām varēja mazos baznīcas zvanus novietot rietumzelmiņa smai-les ailā, kā tas redzams 1692. g. uzmērījumu zīmējumos (35. un 37. att.). Par Ikšķīles baznīcu atrodama atzīme, ka tur 1674. g. zvans esot piestiprināts pie diviem no zelmiņa sienas loga izbīdītiem balķiem. Salaspilī un Siguldā 1692. g. (71. un 74. att.) zvans karājās mazā sienas ailā pār rietumzelmini. Krimuldā 1669. g. „kādā vītola uzkalniņā blakus baznīcai“, pēc kam to novietoja atse-višķi uzceltās „stalažās“. Tādi sastatņi jeb zvanuŗi (daŗreiz aktis nosaukti arī par „Klockstapel“) atradās 1692. g. arī blakus beztorņa baznīcu ēkām Mālpilī, Liepkalnā, Vangaŗos, Āraiŗos (1691.), Rubenē (1669.), Straupē (1684.).

1691. g. blakus Bērzaines baznīcas ēkai stāvēja „vienkārŗi sastatņi („schlecht Gerüst“) bez jumta, kuŗos bojātā zvanu torņa dēļ bija pagaidām novietots baznīcas zvans. Aiz tā paŗa iemesla arī Dikļu (1669.), Skanstes (1669.) un Alojās baznīcas (1706.) zvani karājās līdzīgos zvanuŗos blakus baznīcai. Kādā 1692. g. zīmējumā rādīts tāds zvanuŗis blakus Mālpils baznīcai (59. att.).

Parasti zviedru laikā mazajās baznīcas koka ēkās zvans bija novietots nelielā jumtragā jeb uzjumtenī baznīcas rietumgalā pār galveno ieeju. Par balstu jumtragam noderēja divi līdz pat diev-lūdŗeju telpas grīdai sniedoŗies vertikāli stabi, kas atbalstīja reizē arī luktas, kuŗas atradās draudzes telpā virs galvenajām dur-vīm. Samērā reti jumtragiem bija kvadrātisks plāns⁷⁰. Tiklab torņa augŗdaļai, kā arī jumtraga pabūvei bija parasti astonŗtūrainis plāns, pie kam to prizmu sienas izvērtās arkādu galerijās. Torņa un jumt-raga galerijas pārsedza baroka astonŗķautnaini kupoli, t. s. italieŗu kiveres (aktis tie vairākkārt apzīmēti par „welsche Hauben“).

Vidzemes dievnamu iekŗējās telpas izveidojumu A. V. Hupe-lis savā darbā „Topographische Nachrichten“⁷¹ aprakŗta šādi: „Gandrīz visas mūsu baznīcas, seviŗķi lauku baznīcas, būvētas pēc viena veida... Visas sastāv no divi daŗādām daļām: joma (Schiff), kuŗ vienā pusē (labajā, ja baznīcā ieiet) atrodas soli vīrieŗiem un otrā — sievietēm, un no mazās baznīcas (Bema jeb svētnīcas), kuŗu

⁷⁰ Alūksne (1691.), Gulbene (1691.), Kalsnava (ap 1692. g.), Lau-dona (ap 1691.), Lazdona (1691.), Lubāna (1692.), Trikāta (1691.).

⁷¹ Topographische Nachrichten v. Liv- und Estland, II daļa, 81. un 82. lpp.

daži dēvē par kori; tā ir pus tik plata un zemāka par jomu, kuŗa austrumsienas vidū tā atrodas. Altāris turpat novietots vienmēr pret rītiem cieši pie sienas; priekšā un no sāniem to iežogo zemas margas ar mazu solu, kur dievgaldniekiem nomesties ceļos... Kur joms un koris (altārtelpa)⁷² saskaŗas, atrodas kancele sievieŗu solu pusē; (altārtelpā)⁷³ tai pretim stāv šķestera (priekšdziedātāja) krēsls.

Daudzās baznīcās joms atdalīts no kuŗa margām. Joma rietumgalā ir arī vēl augšā koris (luktas)⁷⁴. Tornis atrodas joma rietumpusē, zem tā lielās baznīcas durvīs, mazākās — joma sānsienā. Sakristeŗa mācītājam, kuŗā parasti ierīkota krāsns vai kamīns, atrodas pie mazās baznīcas jeb kuŗa ar atsevišķām durvīm... Mūsu baznīcās maz greznuma: daudzās altāris un kancele pušķoti gleznām vai kokgriezuma tēliem, soli nokrāsoti, tāpat koris (luktas)⁷⁵ un griesti, kur gan redzami arī gleznojumi. Uz altāŗa parasti stāv krucifikss un pāris lukturu, retāk puķu podi.“

Ja neievērojam baznīcas ēku iekšējo telpu savādo krustveidīgo koncepciju, ko Hupelis nav minējis, bet par ko šai darbā turpmāk sevišķi būs runa, tad Hupeļa Vidzemes baznīcu telpu izveidojuma un iekšienes ierīces tēlojums no XVIII gs. beigām⁷⁶ attiecināms arī uz dievnamiem simt gadu agrākajā zviedru laikmetā.

Zviedru laikā Vidzemes mūŗa baznīcu starpā bija nedaudz trīsjomu ēku; tās bija pie tam visas celtas agrākajos būvperiodos⁷⁷. No divjomu baznīcām zviedru laikā bija sastopama vienīgi agrajā viduslaikā celtā I k šķ i l e s baznīca. Bet visas citas Vidzemes baznīcas bija zviedru laikā vienjoma ēkas.

⁷² Iekavās šā darba autora apzīmējumi.

⁷³ Iekavās šā darba autora apzīmējumi.

⁷⁴ Iekavās šā darba autora apzīmējumi.

⁷⁵ Iekavās šā darba autora apzīmējumi.

⁷⁶ Hupeļa „Topographische Nachrichten“ iespiestas 1777. gadā.

⁷⁷ Tās bija viduslaiku Cēsu, Valmieras un Rūjienas bazilikas un Burtnieku un Straupes trīsjomu baznīcas, bet pēdējā baznīca bija jau ap 1670. g. no trīsjomu ēkas pārveidota par vienjoma būvi ar lēzeniem griestiem.

Mākslas vēsturnieks R. Guleke (Alt-Livland, tabula 32, Leipzig, 1896) gan apzīmējis arī senāko Smiltenes baznīcu par trīsjomu ēku, bet tā bija jau 1688. g. vienjoma.

V. Heines ziņas (Die St. Katharinen-Kirche zu Wenden, Riga, 1903), ka arī Cēsu Katrīnas baznīca kādreiz būtu bijusi trīsjomu būve, liekas apšaubāmas, jo šīs baznīcas iekštelpas platība (9,14 m) pārāk maza.

Baznīcas ēkas lielumu noteica draudzes telpas apmēri. No zviedru laika uzmērījumu zīmējumiem redzams, ka Cēsu (23. att.), Burtņieku (18. att.), Valmieras (91. att.), Smiltēnes (79. att.) un Rūjienas mūra baznīcas bijušas Vidzemē vislielākās baznīcu ēkas, pie kurām varēja pieskaitīt vēl 1694. g. paplašināto Trikātas baznīcu (87. att.)⁷⁸. Arī citas mūra baznīcas ēkas, kas celtas priekšzviedru laikā⁷⁹, kā arī zviedru valdības laikā⁸⁰, bija visas, izņemot veco Ikšķiles (34. att.) un Cēsu Katrīnas baznīcu⁸¹ (26. att.) lielākas par toreiz Vidzemē sastopamām koka baznīcām. Savos lieluma apmēros vienīgi Cesvaines (22. att.), Alūksnes (5. att.) un Nītaures⁸² koka baznīcas varēja salīdzināties ar mūra baznīcu lielumu. Citādi visu koka baznīcu ēku mēri bija mazāki. 15 baznīcu ēkām draudzes telpas gaŗums svārstījās starp 10 un 15 m, bet platums 8,5—10 m⁸³, un 9 citām gaŗums starp 4,5 un 10 m un platums 5—8,5 m; no tām vis-

⁷⁸ Draudzes telpas apmēri bija: Cēsu Jāņa b. (1694.) 32,5 m × 21,9 m, Burtņieku b. (1691.) 27,4 m × 17,7 m, Valmieras Sīmaņa b. (1691.) 25,6 m × 17,68 m, Smiltēnes Marijas b. (1691.) 25,6 m × 12,8 m, Rūjienas Bērtuļa b. (1928.) 23,0 m × 18 m un Trikātas Jāņa b. (1694.) 26,82 m × 12,8 m.

⁷⁹ Siguldas b. (1692.) 21,94 m × 9,14 m; Krimuldas b. (1896.) 20,1 m × 11,58 m; Straupes b. (1906.) 19,8 m × 13,1 m; Trikātas b. (1691.) 19,35 m × 12,8 m; Bērzaunes b. (1692.) 18,9 m × 11,6 m; Āraišu b. (1691.) 18,29 m × 12,19 m; Mazsalacas b. (1691.) 17,0 × 9,5 m; Raudas b. (1691.) 16,45 × 11,58 m; Salaspils b. (1692.) 15,8 m × 6,7 m.

⁸⁰ Matīšu baznīca (1691.) 20,73 m × 14 m; Salas Jāņa b. (1693.) 20,12 m × 10,97 m; Limbažu b. (1797.) 19,75 m × 12,8 m; Kokneses b. (1692.) 17,36 m × 12,8 m; Skujenes b. (1693.) visas iekštelpas kopējais lielums 32,92 m × 11,89 m.

⁸¹ Draudzes telpas mēri bija: Cēsu Katrīnas b. (1797.) 13,1 m × 9,14 m un Ikšķiles baznīcai (1927.) 12,0 m × 11,0 m.

⁸² Cesvaines b. (1692.) apm. 19 m × apm. 10 m; Alūksnes b. (1691.) 18,28 m × 12,19 m un Nītaures b. (1669.) visas iekštelpas lielums 32,91 m × 11,89 m.

⁸³ Gulbenes b. (1691.) 14,33 m × 9,14 m, Liepupes b. (ap 1697.) 13,71 m × 10,05 m, Vilķenes Katrīnas b. (1688.) 13,7 m × 9,1 m, Allažu b. (1692.) apm. 13 m × 8 m, Lejasciema b. (1691.) 11,3 m × 8,5 m, Doles b. (1692.) apm. 12,5 × 8 m, Ādažu b. (1692.) apm. 12 m × 8 m, Aizkraukles b. (1691.) 11,27 m × 8,22 m, Jumpravas b. (1692.) 11 m × 9,1 m, Zeltiņu b. (1691.) 10,97 m × 8,84 m, Kalsnavas b. (ap 1692.) 10,7 m × 8,5 m, Lazdonas b. (1691.) 10,66 m × 9,44 m, Lielvārdes b. (ap 1691.) 10,66 m × 8,5 m un visas iekštelpas lielums Aizkraukles b. (līdz 1642.) 17,68 m × 9,75 m un Dzērbenes b. (1688.) 18,28 m × 17,92 m.

mazākās baznīcu ēkas bija Pēterupē (62. att.), Palsmanī un Skultē (78. att.). Pēdējā baznīcas ēka atzīmēta baznīcu 1706. gada vizitācijas protokolā „mazāka par mazāko istabiņu muižā“.

Ja salīdzinām baznīcu ēku plānu veidus trijos būvperiodos, uz kuriem šā darba otrā nodaļā aizrādīts, tad redzam, ka otrā periodā (1667.—1671.) dažos dievnamos draudzes telpa uzrāda vairāk īsāku un samērā ar to arī platāku formu, nekā tas līdz tam bija parasts. No šā būvperioda zināmas 4 baznīcu ēkas, kurām draudzes telpas plāna veids tuvojās kvadrātam⁸⁴; 5 citām⁸⁵ draudzes telpas platums sasniedz garuma mēru, vienai (Pēterupes baznīcas ēkai, 62. att.) pat pārsniedz to par 0,5 m. Iemesls tādām neparastam telpas veidam būs meklējams tai apstākļi, ka tai laikā aiz akustiskiem apsvērumiem visas vietas iekārtoja tā, ka tās atrastos kancelei („Predigtstuhl“) tuvāk, lai tādā kārtā radītu draudzes telpu, kas vairāk atbilstu evaņģeliskās baznīcas nolūkiem, kuŗa, kā zināms, lielāku vērību piegriež svētrunai.

Iestājoties Vidzemes baznīcu celtniecības trešajam būvperiodam, t. i. kopš 1691. g., kad būvniecības vadība no privātām rokām pārgāja ķēniņa oikonomiskā pārvaldē, šāda telpu dispozīcija tika izdarīta ar vēl lielāku konsekvenci. Jaunā centrālā plāna forma prasīja līdz ar to būvķermenim atbilstošu centrālu veidojumu. Centrāli veidota krustbaznīca sāka tagad ieviesties Vidzemes baznīcu būvniecībā, izvēršoties zviedru valdības beigās gandrīz par vienīgo būvtipu. No 1692.—1703. gadam uzrādāmas 8 krustveidīgas koka baznīcas⁸⁶.

Vēl atzīmējams, ka arī Rīgas priekšpilsētā 1704. g. kroņa būvmeistars Mārtiņš Engeliers (Engeler) rātes uzdevumā pie

⁸⁴ Draudzes telpas mēri bija: 1668. gadā celtai Lazdōnas b. (1691.) 10,66 m × 9,44 m, 1669./71. g. celtai Lielvārdes b. (1691.) 10,66 m × 8,55 m, 1669./71. g. celtai Lēdurgas b. (1692.) apm. 9,5 m × 8,5 m un 1677. g. celtai Jumpravas b. (ap 1692.) 11,0 m × 9,1 m.

⁸⁵ Draudzes telpas mēri bija: 1669. g. celtai Skultes b. (1692.) apm. 4,5 m × 4,5 m, Vangažu b. (1692.), 1670. g. celtai jaunai draudzes telpai 6,7 m × 6,4 m un 1670./71. g. celtai Pēterupes b. (1692.) 5 m × 5,5 m, kā arī Ropažu b. (1691.) 8,5 m × 8,5 m un Lubānas b. (1692.) 7,6 m × 7 m.

⁸⁶ Tās ir: 1692. g. celtā Laudonas baznīca, 1694./95. g. celtā Apukalna b., 1695./96. g. celtā Lazdōnas bazn., 1695./98. g. celtā Vestienas b., 1698. g. celtā Gaujienas b., 1698. g. projektētā Pēterupes - Skultes b., 1699. g. celtā Velēnas b. un 1703. g. celtā Biķeŗu baznīca.

Sv. Juŗa hospitāļa uzbūvējis tāda paŗa būvtipa koka krustveidīgu baznīcu. Šinī celtnē saredzama Vidzemes lauku baznīcu būvniecības ietekme uz Rīgas pilsētas dievnamu būvniecību. Sv. Juŗa hospitāļa krustbaznīcas plāns un skats attēloti Broces krājumā „Livl. Monum.“ V, 2. u. 3. lpp. M., R. P. B.

Savdabīgs pārejas tips no senākās garjoma celtnes uz krustbaznīcu ir 1680. g. kapteiņa Šilda (Schildt) iesāktā Liepkalna baznīca. Ceļot šo plānā krustveidīgo baznīcu (44. att.), tās būvētājs būvķermeņa veidojumā tomēr vēl pieturējies pie līdz šim parastā garjoma būvtipa, pie kam baznīcas ēkas jumta kore stiepās, pēc vecā paraduma, būves garuma virzienā; krusta stari ar saviem vienslīpu jumtiem abpusīgi pieslēdzās galvenās būves sedlu jumtam.

Cik konstatējams, tad Vidzemes baznīcu būvniecībā 1692.—95. g. celtā Laudonas krustbaznīca ir pirmā celtnē ar centrāli veidotu būvķermeni (53. un att. uz titullap.).

1698. g. projektētās Pēterupes-Skultes draudžu krustbaznīcas (63. att.) un gadu pēc tam celtās Velēnas krustbaznīcas (97. att.) draudzes telpai plānā bija „T“ veidīga forma; krusta ziemeļu stabs bija no iekštelpas nodalīts ar starpsienu un noderēja pa pusei par sakristeju, pa pusei par liķu kambari.

Gandrīz visām zviedru laikā celtajām koka baznīcām, arī tām ar krustveidīgu plānu, sēdvietu skaitu palielināja ar luktām, kas bija ierīkotas virs galvenajām durvīm draudzes telpas rietumgalā. Šo luktu apzīmējums par „zemnieku baznīcu“ jeb „zemnieku kori“ („Bauernkirche“ jeb „Boorchor“) aizrāda uz viņu lietošanas nolūku. No zviedru laika uzrādāmas 35 baznīcas, kam bijis tāds „zemnieku koris“⁸⁷. Cesvaines (1692. g. 22. att.) un Lazdonas (1691. g. 40. att.) baznīcu draudzes telpai bez rietumluktām bija arī vēl luktas abos sānos.

Luktas jeb „zemnieku kori“ bija 1,5—3 m plati, tā ka uz tiem

⁸⁷ Ādaži (1669.), Aizkraukle (1709.), Allaži (1692.), Alūksne (1691.), Bīķeři (1703.), Cesvaine (1692.), Dole (1681. un 1692.), Dzērbene (1688.), Gulbene (1691.), Kalsnava (1692.), Laudona (1692.), Lazdona (1691. un 1695.), Lēdurga (1692.), Lejasciems (1691.), Lielvārde (1691.), Liepupe (1692.), Limbaži (1688.), Lubāna (1692.), Matīši (1691.), Nītaure (1669. u. 1699.), Pēterupe (1692.), Pēterupe-Skulte (1698.), Piņķu Annas b. (1691.), Ropaži (1691.), Salas Jāņa b. (1694.), Sigulda (1692. arī 1698.), Skujene (1699.), Skulte (1692.), Trikāta (1688., 1691., 1694.), Vangaži (1692.), Vestiena (1695.), Viļķenes Katrīnas b. (1688.) un Zeltiņi (1691.).

varēja novietot solus 2—4 rindās vienu aiz otras nelielā paaugstinājumā. Kāpņu uzeja luktās atradās gandrīz vienmēr vīriešu pusē, t. i. pa labi no ieejas, draudzes telpas dienvidrietumu stūrī.

Atzīmējams, ka gandrīz nevienā no priekšzvedru laikā celtajām mūra baznīcām nav uzrādāmi t. s. „zemnieku koņi“⁸⁸, bet kur tādi bija, tur tie ierīkoti tikai zvedru valdības laika beigās⁸⁹. Tā tad pieņemams, ka Vidzemē paradums ierīkot baznīcu draudzes telpās luktas radies tikai zvedru laikā.

Blakus draudzes telpai savos apmēros ievērojami mazākā altārtelpa bija otra svarīga baznīcas iekštelpas vienība. Altārtelpā bija novietots baznīcas lielākais svētums — altāris, kuŗa priekšā garīdznieks izpildīja amatdarīšanas un izdalīja draudzes locekļiem sv. vakarēdienu. Plaša aila (arka) austrumsienā savienoja altārtelpu ar draudzes telpu.

Kā jau minēts, altārtelpai, pretēji iegarenai draudzes telpai, bija vairāk saspīests, kvadrātam līdzīgs veids, pa daļai gan tāpēc, lai dievgaldniekiem ar to būtu dota ērtāka pieeja pie altāra galda. Priekšzvedru laikā celtajām mūra baznīcām altārtelpas plāna forma gandrīz vienmēr bija kvadrātam līdzīgs taisnstūris⁹⁰. Tāda pati altārtelpas plāna forma bija arī priekšzvedru laikā celtajai koka baznīcai V a n g a ž o s (94. att.). Tikai nedaudzo priekšzvedru laikā celto mūra baznīcu altārtelpām bija daudzstūrīša forma, kas radās, nošķeļot austrumsienas stūrus⁹¹. Ja arī šī altārtelpas plāna forma viņam laikam bija tikai izņēmums, tad zvedru laikā celtajām mūra un koka baznīcām tā bija parasta; arī 1694. g. pārbūvējot T r i k ā t a s baznīcas ēku, tās veco kvadrātveidīgo altārtelpu pievienoja draudzes telpai, piebūvējot austrumgalā jaunu daudzstūrīšanu altārtelpu (87. att.).

⁸⁸ „Zemnieku koņi“ trūka Āraišu (1688. u. 1691.), Mazsalacas (1669., arī 1691.), Smiltenes (1691.) un Bērzaunes (1691.) baznīcām. Valmieras Sīmaņa baznīcā (1688. u. 1693.) un Raunas baznīcā minētie „dziedātāju koņi“ kalpoja citam nolūkam, kā tas redzams no to apzīmējuma.

⁸⁹ 1691. g. Bērzaunes baznīcā, 1709. g. Umurgas baznīcā un 1699. g. Krimuldas baznīcā.

⁹⁰ Āraiši (1691.), Bērzaune (1692.), Burtnieki (1688.), Ērgli, Ikšķile (1841.), Krimulda (1896.), Mazsalaca (1691.), Rauna (1691.), Rūjiena (1928.), Sigulda (1692.), Trikāta (1691.).

⁹¹ Cēsu Jāņa b. (ap 1694.), Cēsu Katrīnas b. (1797.), Salaspils (1692.), Smiltenes (1691.), Straupes (1896.) un Valmieras Sīmaņa baznīca (1691.).

Dažās baznīcās altārtelpu plāna forma atšķirās no parastās. Piem., Lubānas baznīcas (51. att.) altārtelpai bija plānā taisnstūra forma, Gulbenes baznīcas (1691. g. 32. att.) altārtelpas austrumsiena bija apm. 110° leņķī lauza un izcēlās trīsstūra veidā uz priekšu; Aizkraukles (2. att.), Lielvārdes (43. att.) un Doles (30. att.) baznīcas altārtelpām plānā bija aptuveni regulārs daudzstūris: abām pirmajām sešstūris un pēdējai astoņstūris.

Altārtelpu apmēri bija samērā mazi. 6 zviedru laikā celtajām koka baznīcām altārtelpas garums bija mazāks par 6 m⁹², 12 baznīcām tas svārstījās starp 6 un 9 m⁹³, un tikai vienai koka un vienai mūra baznīcai garums sasniedza 10 m⁹⁴.

Veco priekšziedru laikā celto mūra baznīcu iekštelpu trūcīgi apgaismoja sienās ierīkoti dažāda lieluma loka logi. Arī zviedru laikā celtajām baznīcu ēkām logu ailas vispār nebija daudz lielākas, tomēr laika stilam atbilstot viena lieluma un sienās vienādā atstatumā cita no citas iekārtotas. Atjaunojot vai pārbūvējot vecās mūra baznīcas, tanīs nereti pārveidoja arī logu un durvju ailas. Tā piem., 1692. gadā pārbūvējot Mazsalacas un 1694. g. Trikātas baznīcu, „ierīkoja tanīs jaunas logu ailas“; 1701. g. Krimuldas baznīcā „11 zemus un šaurus logus izlauza platākus un augstākus“, un tai pašā gadā Siguldā „baznīcas logus, kas sienās bija nerēgulāri sadalīti un bija ļoti šauri un zemi un skaita ziņā maz, palielināja un ielauza bez tam vēl 3 jaunus logus, lai tie būtu lielāki un rēgulārāki sadalīti“.

Kas attiecas uz loga ailu formu, tad tās zviedru laikā gandrīz viscaur noslēdzās ar segmentloku⁹⁵.

⁹² Pēterupes b. (1692.) 3,5 m × 3 m, Skultes b. (1692.) apm. 3,5 m × 3 m, Lubānas b. (1692.) 4,87 m × 4,26 m, Allažu b. (1692.) apm. 5 m × 6 m, Lejasciema b. (1691.) 5,8 m × 5,8 m, Aizkraukles b. (1691.) 5,8 m × 6 m.

⁹³ Ādažu b. (1692.) 6 m × 5,5 m, Jumpravas b. (1692.) 6 m × 6,7 m, Gulbenes b. (1691.) 6,09 m × 6,71 m, Salas Jāņa b. (1693.) 6,4 m × 7,43 m, Zeltiņu b. (1691.) 6,7 m × 5,49 m, Lēdurgas b. (1692.) 7,5 m × 6 m, Lazdonas b. (1692.) 7,61 m × 5,18 m, Ropažu b. (1691.) 8,53 m × 7 m, Cesvaines b. (1692.) apm. 9 m × 7 m, Laudonas b. (1691.) 9,1 m × 4,26 m, Alūksnes b. (1691.) 9,1 m × 9,1 m, Limbažu b. (1797.) 9,75 m × 12,8 m.

⁹⁴ Kalsnavas b. (1692.) 10 m × 6,4 m, Matīšu b. (1691.) 10,66 m × 14 m.

⁹⁵ Taisnstūra forma bija koka baznīcu ēku logiem Cesvainē (1692.), Lubānā (ap 1691.), Ropažos (ap 1691.), Vangāžos (1692.) un mūra baznīcai Bērzaunē (1692.).

Savdabīga logu forma bija dvīņu logu sagrupējums; tādi uzrādāmi XVII gs. beigās 10 baznīcu ēkām⁹⁶.

Vēl būtu aizrādāms, ka logu ailas altārtelpā ierīkoja ne vairs kā agrāko būvlaikmetu baznīcu celtnēs — galvenās ass galā altārtelpas austrumgala sienās, bet gan altārtelpas dienvid- jeb ziemeļu sienās⁹⁷. Izskaidrojums šādam altārtelpas logu pārkārtojumam būs meklējams altārgalda pārveidojumā. Ja agrāk gaisma netraucēti varēja telpā ieplūst pār tā laika zemo altārgaldu, tad tagad, kur pār altārgaldu gandrīz līdz griestiem pacēlās augsts sienai līdzīgs ar gleznojumiem un koka izgriezumiem greznots altāra uzliktnis (retabulum), tas nebija vairs iespējams. Tagad altāra aizmugurē austrumgala poligōna sienās, kuŗām logu nebija, radīja tumšu nišveidīgu telpu, no kuŗas daudzkrāsainā, pa daļai apzeltītā altāruzbūve ar savu kustīgo siluetu varēja iespaidīgi izcelties.

Koka rāmji sadalīja logu ailas vairākos laukumos, kas savu kārt sadalījās 2—6 mazākās vienībās; katrā rāmī bija 20—40 mazas svinā ietvertas rūtis⁹⁸. Svina aptvara šķēršļu tīkla sadalījums stiepās vai nu svērtēniski un līmeniski, kādā gadījumā radās kvadrātrūtis, vai diagonālā virzienā, pie kam rūtis dabūja romba veidu un tika sauktas par smailrūtīm („Spitzrauten“). Parastāki lietoja kvadrātrūtis.

Bieži sastopami dati, ka baznīcās trūkst dažu un pat visu logu⁹⁹. Umurgā 1669. g. trūkst logu baznīcas draudzes telpai, bet altārtelpai izsistas visas rūtis, 1688. g. Smiltenes baznīcai trūka

⁹⁶ Dvīņu logi bija: Doles (ap 1692.), Kokneses (1692.), Lazdonas (1691.), Lēdurgas (1692.), Gulbenes (1691.), Lielvārdes (1691.), Liepkalna (1692.), Pēterupes (1692.), Skultes (1692.) un Vangažu (1691.) baznīcai.

⁹⁷ Pēc vecā paraduma altārtelpu logi bija ierīkoti pēc meistara Bindensūa (Bindenschuh) būvmeta celtajās Salas (1693.) un Limbažu (1797.) mūra baznīcās un gan arī pēc viņa būvmeta celtajā Matīšu baznīcā (1691.), kā arī abās Kalsnavas (ap 1692.) un Laudonas (ap 1691.) koka baznīcās.

⁹⁸ 1688. g. Āraišu baznīcā bija katrā logā 6 rāmji ar 30 kvadrātrūtīm katrā, Bērzaunes b. sakristejā 4 rāmji ar 20 kvadrātrūtīm katrā, Raunas b. 2—4 rāmji 20—40 kvadrātrūtīm, Smiltenes b. 2—6 rāmji ar 30—35 kvadrātrūtīm katrā; Limbažu b. katrā logā 55—100 smailrūtis, Viļķu Katrīnas b. katrā logā 110 smailrūtis.

⁹⁹ Sigulda (1630.), Jaunpiebalga (1668.), Liepkalns (1685., arī 1689.), Bērzaune (1705.), Rūjiena (1706.), Skulte (1706.), Liezere (1707.), Krimulda (1707.).

2 logos rūtis, kādēļ tie bija aiznagloti dēļiem. Nītaurē bija 1699. gadā „četri logi izdauzīti un dēļiem aiznagloti“. Āraišos ap 1701. g. 11 bojāti logi, kuŗos bija ne vairāk par $\frac{1}{4}$ veselu rūšu.

Bieži draudzes locekļi baznīcām dāvinājuši logus. 1669. g. Ādažu baznīcai 2 logus altārtelpai dāvinājis landrāts Oto fon Mengdens, bet draudzes telpas četrus logus atsevišķos rāmjos dāvina 12 citi draudzes locekļi. 1671. g. Lubānā turienes zemnieki ziedojuši naudu logu iegādāšanai. 1679. g. Vestienā sagruvušās baznīcas logi atrodas glabāšanā pie „nevācu“ baznīcas priekšnieka. Straupē 1675. g. baznīcas logus dāvinājuši seši draudzes novada muižnieki, Dolē 1681. g. 2 draudzes locekļi.

Vēl būtu atzīmējams, ka pastāvēja paradums, ka tiklab logu, kā arī citu būvdaļu un inventāra dāvinātājiem bija līdz ar to uzlikts par pienākumu rūpēties par savu dāvinājumu turpmāko uzturēšanu. Tā, piem., Skultē 1674. g. baznīcu vizitācijas komisija nospriež, ka turienes baznīcā „salauztie logi izlabojami tiem, kas tos savā laikā dāvinājuši“. Par to dāvinātājiem bija tiesība viņu dāvinātos priekšmetus greznot ar savu vārdu vai ģerboni. Tā, piem., Rīgas pilsētas 1679./80. g. jaunceltai Limbažu baznīcai virs galvenajām durvīm piestiprināja Rīgas ģerboni, bet krusteniski saliktās atslēgas ar kroni (t. s. mazo ģerboni) virs sānu durvīm. Tāpat Rīgas pilsētas 1691./92. g. celtajā Piņķu Annas baznīcā uz rātes rīkojumu stiklinieks altārtelpas vienu logu izgrezno ar Rīgas pilsētas ģerboni. Akmenī cirstie ķēniņa Kārļa XI iniciāli ar attiecīgiem dievnamu atjaunošanas gadu skaitļiem atradās virs portāla Vecpiebalgas (1673.), Matīšu (1687.), Bērzaunes (1694.), Mazsalacas (1697.) un Trikātas (1698.) baznīcā. Šiem „pieminekļiem“ bija jāatgādina būvdarbu nobeigšana, kuŗus pēc ķēniņa rīkojuma veikuši toreizējie muižu nomnieki ar valsts kases pabalstu.

Līdzīgi priekšzvedru laika dievnamiem arī tagad celtajām lielākajām baznīcu ēkām bija bez galvenajām durvīm celtnes rietumgalā vēl mazākas durvis sānsienās; pa lielākai daļai tās atradās vīriešu, t. i. baznīcas dienvidpusē, dažreiz arī tās ziemeļpusē¹⁰⁰. Mazākajām baznīcām trūkst tādu sānu durvju.

¹⁰⁰ Dienvidpusē sānu durvis atradās: Ādažu (1692.), Allažu (1692.), Alūksnes (1699.), Gulbenes (1691.), Liepupes (ap 1692.) un Matīšu (ap 1692.) baznīcas ēkā; ziemeļpusē — Doles (1692.), Kokneses (1692.) un Lielvārdes (ap 1691.) baznīcā.

Griesti baznīcu ēkās bieži nebija visās iekštelpas daļās vienādi veidoti. Daudz baznīcu ēkās griestiem trūka dēļu pārseguma¹⁰¹. Dažās baznīcās bija dēļiem pārsegtas tikai sijas virs altārtelpas¹⁰², bet citās arī sijas virs draudzes telpas¹⁰³. Parasti baznīcas iekštelpai vispār siju nebija, un to augšā noslēdza „dēļu velve“, kas bija piestiprināta pie jumta krēsla konstrukcijas. Tādas „koka velves“, ko zviedru laikā dēvēja arī par telpas „debesīm“, bieži lietoja baznīcu iekštelpu noslēgumam¹⁰⁴. Dzelzs enkuņu stieņi piešķīra jumta krēslam vajadzīgo šķērsstingrumu (Dolē 1704. g.).

Ļaudonas krusta baznīcai (1692. g. 53. att.) bija virs viduskvadrāta koku klosterā velve, bet virs četriem krusta stariem lēzeni griesti. Limbažu baznīcas draudzes telpu pārsedza 1680. g. (1699.) baznīcām bija „pāri vidusejai no durvīm līdz altārim koka mucas velve, bet virs abiem sānu krusta stariem lēzeni griesti uz sijām“.

Burtnieku baznīcai (1683., arī 1694.) bija pāri vidusjomam 4 koka krusta velves (16. att.), kamēr sānu jomiem bija lēzeni griesti. Limbažu baznīcas draudzes telpu pārsedza 1680. g. ar divām koka krusta velvēm. Par Piņķu Annas baznīcu atzīmēts, ka tur „siju dēļ nav varēts iebūvēt koka velvi (kā tas sākumā gan bija paredzēts), un dēļi bija jāliek lēzeni uz sijām, lai telpai būtu bēniņi“.

Gandrīz visu priekšzvēdru laikā celto mūra baznīcu altārtelpām bija mūra velves¹⁰⁵. Velvēta altārtelpa, kā arī velvēts joms

¹⁰¹ Allaži (1674., 1692.), Liepupe (1703., 1706.), Jumprava (1692.), Liepkalns (1685., arī 1692.), Koknese (1692., arī 1697.), Mālpils (1679.), Mazsalaca (1671., arī 1674.), Jaunpiebalga (1646.).

¹⁰² Rauna (1688., arī 1691.), Aloja (1669.), Rūjiena (1669.), Dikli (1669.), Umurga (1669.), Krimulda (1669., arī 1684.).

¹⁰³ Liepupes baznīcā (1669.) un Piņķu Annas baznīcā (1692.).

¹⁰⁴ Koka velves bija koka baznīcām: Lielvārdē (1691.), Ādažos (1669., 1692.), Nītaurē (1699., 1707.), Bīķeros (1690.), Gulbenē (1691.), Kalsnavā (ap 1692.), Dolē (1704.), Ļaudonā (ap 1692.), Lazdonā (1695.), Vestienā (1695.), Velēnā (1699.); draudzes telpai mūra baznīcām: Salas Jāņa b. (1694.), Āraišos (1691.), Mālpilī (1707.), Krimuldā (1699.), Mazsalacā (1705.), Trikātā (1688.), Skujenē (1699.), Umurgā (1697., arī 1707.), Limbažos (1688.), Matīšos (1697.) un mūra baznīcu altārtelpai Āraišos (1691.), Rūjiēnā (1706.) un Ikšķilē (1674.).

¹⁰⁵ Krimulda (1669.), Cēsu Katrīnas b. (1797.), Raunas baznīca (1688.), Salaspils (1692.), Sigulda (1665.), Smiltene (1688., arī 1691.), Burtnieki (1691.), Vecpiebalga (1691.), Straupe (1688.).

bija tikai Cēsu Jāņa (1703.) un Valmieras Sīmaņa baznīcai (1688.). Arī Ikšķiles un Straupes baznīcai bijušas viscaur mūra velves; tomēr tur zviedru laikā no ugunsgrēka bija iebrukusi Ikšķiles baznīcai altārtelpas velve un Straupes baznīcai draudzes telpas velve, kas abos gadījumos vēlāk vairs netika atjaunotas vecajā konstrukcijā¹⁰⁶.

1679./80. g. jaunceltai Limbažu baznīcai bija mūra velvēta altārtelpa, tāpat arī 1687./88. g. celtai Matīšu baznīcai. 1694. g. Trikātas baznīcai pēc tās paplašināšanas jauno mūra altārtelpu ievēlēja (87. att.). 1679. g. Madlienas baznīcas velves atjaunoja.

Vidzemē no seniem laikiem bija paradums mirušos apbedīt pašā baznīcā¹⁰⁷. Par mirušo apbedīšanu baznīcu telpās ķēniņa Kārļa XI 1686. un 1687. g. izdotā baznīcas likuma 18. nod. § 8 noteikts¹⁰⁸, ka „kapu vietām baznīcās jābūt 3 oļektis (1,8 m) dziļām, un tās nedrīkst būt augstākas par zemes virsu, jo tad tiktu kavēta brīva iešana. Tās arī jāaizber vai citādi kā jāaiztaisa“.

Maksājumi par kapa vietām sastādīja baznīcas galvenos ienākumus¹⁰⁹. Visdārgākās kapa vietas bija altārtelpā. Bet tā kā šīs telpas apmēri nebija lieli, tad bieži vien visiem tās nepietika. Tā

¹⁰⁶ Arī trīsjomu baznīcas Smiltēnē, Burtniekos un Rūjienā būs sākumā gan arī viscaur bijušas velvētas.

¹⁰⁷ Tikai 1773. g. krievu valdība izdeva likumu, kas aiz sanitāriem iemesliem to aizliedza.

¹⁰⁸ Kirchengesetz und Kirchenordnung... König Karl XI 1686 und 1687. Nachdruck Mitau 1796 bei Steffenhagen.

¹⁰⁹ Sīki maksājumu noteikumi par atsevišķām kapa vietām dažās baznīcās uzglabājušies vizitācijas protokolos. Tā piem., 1697. g. protokolā minēts, ka Umurgas baznīcā par kapa vietu bija jāmaksā: no altārtelpas līdz draudzes telpas pirmajai ceturtdaļai — 4 v. dāld.; no turienes līdz šķērsejai — 3 v. d.; no šķērsejas līdz draudzes telpas ceturtdaļai — 2 v. dāld.; no turienes līdz lielajām durvīm — 1 v. dāld., pie kam kapa vietas no lielajām durvīm līdz šķērsejai bija paredzētas zemnieku liķu apbedīšanai, no šķērsejas līdz altārtelpai — vāciešiem (Hausmanns-Deutsche).

1698. g. Rūjienas baznīcā par kapa vietu bija jāmaksā: no altārtelpas līdz pirmajam pilāram — 4 v. dāld.; no pirmā pilāra līdz ceturtajam pilāram — 2—3 v. d.; no ceturta pilāra līdz lielajām durvīm, kur nevācu baznīcas priekšniekus apbedīja par brīvu — 1 v. d.

1706. g. Lielvārdes b. par kapa vietu bija jāmaksā: no lielajām durvīm līdz baznīcas vidum — 1 Alb. dāld.; no baznīcas vidus līdz altārtelpai — 2 Alb. dāld.; altārtelpā — 4 Alb. dāld.; par dzimtkapu atvēršanu — 2 Alb. dāld.

piem., pēc 1641. g. ziņām Alūksnes miestā „koris (altārtelpa) ar mirušiem tā pārpildīts, ka tur nevar vairs nevienu apbedīt“. Baznīcas pārvaldes vienmēr centās, kur vien tas bija iespējams, iegūt vairāk vietu mirušo apbedīšanai. Laukums zem soliem nebija kapa vietām lietojams; tāpat arī mūri balstu pamatiem bija par kavēkliem kapa vietu ierīkošanai.

Kad 1692. g. Bērzaunes baznīcai uzcēla gulošu jumta krēslu¹¹⁰, tad tur draudzes telpā varēja stabus, kas līdz tam bija stāvējuši baznīcā un balstījuši griestus, novākt līdz ar to pamatiem un atbrīvotā grīdas laukumā ierīkot jaunas kapa vietas, kurās, kā protokolā piezīmēts, „turpmāk, ja Dievs grib, varēs apbedīt mirušos un ar to baznīcai sagādāt dažus ienākumus“.

Tā kā baznīcas telpa bija paredzēta kapa vietām, tad tās klonam vajadzēja būt tā veidotam, ka tas apbedīšanas gadījumā būtu viegli pieejams un, kā to jau prasīja ķēniņa rīkojums, būtu pēc tam atkal viegli nolīdzināms, lai netraucētu dievlūdžņus. Aiz šā iemesla daudzās Vidzemes baznīcās klonam vispār trūka segas. Kails klons bija ne tikai mazajām koka baznīcām¹¹¹, bet arī lielam skaitam mūra baznīcu¹¹².

Pat Valmieras Sīmaņa baznīcai 1688. g. un arī 1693. g. tikai viduseja bija ķieģeļiem bruģēta, kamēr sānu jomu ejai trūka jebkādas grīdas pārsegas. Tādēļ nebija novēršams, ka, izdarot apbedīšanas, klona zeme draudzes telpā tika izraknāta, pēc tam nevienādi nosēdās un padarīja klonu nelīdzenu. Trikātā 1688. g. dievnama klons bija dziļi izmīdīts. Rūjienā 1698. g. vajadzēja baznīcas klonu, kas no apbedīšanām bija kļuvis bedrains, nolīdzināt, bet 1706. g. tas jau atkal bija „kļuvis bedrains“, un pie tam baznīcā „nevarēja glābties no kaitīgiem putekļiem“. Daudzo izsisto logu dēļ baznīcā radās caurvējš, kas vienmēr no jauna sacēla putekļus. Lai klons būtu izturīgāks, tad dažās baznīcās to pārklāja ar mālu kārtu¹¹³. Dažās baznīcās bija vismaz altārtelpai dēļu grīda;

¹¹⁰ T. i. tādu jumta krēslu, kuŗa statņi novietoti ieslīpi, parallēli spārēm.

¹¹¹ Allaži (1692.), Jaunpils (1667.), Kalsnava (1692.), Liepkalns (1685., arī 1692.), Dzērbene (1688.).

¹¹² Āraiši (1688., 1674.), Burtņieki (1694.), Ergļi (1671.), Krimulda (1669.), Koknese (1692., 1697.), Umurga (1669.), Rauna (1688., 1691.), Sigulda (1692.), Rūjiena (1706.), Trikāta (1688.).

¹¹³ Āraiši (1688., 1691.), Rauna (1691.), Sigulda (1692.).

citās tā bija bruģēta akmeņiem¹¹⁴, citās atkal no ēvelētiem¹¹⁵ vai plēstiem dēļiem¹¹⁶.

Par Allažiem ir ziņas, ka tur 1692. g. altārtelpas grīda „bruģēta lielām kvadrātiskām smilšakmeņu plātnēm (Sandfliesen), bet tās cita pēc citas saplīst, tāpēc ka nav pienācīgi iebruģētas“.

Tikai dažās nedaudzās baznīcās draudzes telpai bija dēļu grīda¹¹⁷.

Lai panāktu klona uzlabošanu, 1684. g. Alojā baznīcu vizitācijas komisija draudzes locekļiem pavēlēja, ka „ikvienam savs kaps jāapliek dēļiem, lai grīda kļūtu līdzena“. Šis vēl pēc viduslaiku paņēmiena noorganizētais darbs, kā liekas, būs gan bijusi vēltīga pūlēšanās šai lietā ko labot. Šo nekārtību novērsa tikai tad, kad ķēn. būvvalde plānveidīgi sadalīja visu baznīcas grīdas laukumu mazākās vienībās. Tagad jaunceļamās baznīcas ēkās¹¹⁸, kā arī izdarot remontu vecajās baznīcās¹¹⁹, „grīdu visā baznīcā darināja no gludi ēvelētiem dēļiem, pie kam baļkus (t. i. grīdas gulšņus) novietoja tā, ka to starpās atstāja 4 olektis (2,44 m) gaŗas kapa vietas. Dēļus ielaida baļķu gropēs tā, ka tos ērti varēja izņemt un atkal ielikt“.

Par pieņemšanas un uzturēšanās telpu mācītājam noderēja maza istabiņa — sakristeja, kas parasti bija piebūvēta baznīcas ziemeļaustrumu galā, tur, kur altārtelpa pieslēdzās draudzes telpai.

Sakristeja bija ap 2,5—3,5 m plata un ap 3,5—4 m gaŗa, neliela augstuma telpa; parasti sakristejā bija ierīkots skurstenis un kamīns. Sakristejā garīdznieks pieņēma ziemā draudzes locekļus grēku sūdzēšanai; siltākos gada laikos šim nolūkam noderēja sevišķs altārtelpā uzstādīts biktskrēsls. Tādus var atrast gandrīz visos zviedru laikā celto baznīcu uzmērījumu zīmējumos, un protokolos bieži ir runa par viņu iegādāšanu vai izlabošanu.

¹¹⁴ Cēsu Jāņa b. (1703.), Ikšķīle (1674.), Allaži.

¹¹⁵ Krimulda (1670.), Smiltene (1688.), Rūjiena (1698.), Umurga (1669.).

¹¹⁶ Lugaži (1698.).

¹¹⁷ Palsmanis (1688.), Ropaži (1691.), Lubāna (1692.), Limbaži (1679.).

¹¹⁸ Ļaudona (1692., arī 1694.), Lazdona (1695.), Velēna (1669.), Vestiena (1695.).

¹¹⁹ Bērzaune (1692.), Krimulda (1699.), Sigulda (1698.), Trikāta (1694.).

1679. g. atzīmēts, ka Suntažos mācītājam sakristejas trūkuma dēļ „arī lielā aukstumā jāsež baznīcā pa biktslaiku“, un ka Lielvārdē, kur dievnamam arī trūkusi sakristeja, „patrons mācītājam stiprā salā ierādījis kādu istabu muižā“.

Vietaļvā tai pašā gadā sūdzas par to, ka „ne baznīcā esot sakristeja, nedz arī tuvumā krogs, kur mācītājs varētu sasildīties“.

Lielākai daļai priekšzvedru laikā celto mūra dievnamu bijušas sakristejas¹²⁰. Bet zvedru laika pirmajā un otrajā būvperiodā gandrīz visas koka baznīcas celtas bez sakristejas. Uzrādāmas kādas 22 koka baznīcas, kurām trūka sakristejas¹²¹, un tikai 6 koka baznīcas, kam tāda bija¹²². Turpretim trešajā būvperiodā, t. i. pēc 1691. g. celtajiem dievnamiem visiem bija sakristejas; bez tam šīnī pēdējā zvedru laika būvperiodā vairākām vecajām mūra un koka baznīcām piebūvētas sakristejas¹²³.

Veco mūra baznīcu sakristejas Valmierā (1688.), Umurgā (1669.), Smiltē un Raunā (1688.) bija ievēvētas. Ādažu koka baznīcas sakristeja (1689., arī 1692.) bija celta no mūra. Sakristeju logi Raunā (1688.), Mazsalacā (1671.) un Burtniekos (1694.) bija aizsargāti dzelzs treļņiem (Traljen). Smiltēnes (1691., 79. att.), Jumpravas (1692., 35. att.), Alūksnes (1691., 5. att.), Kokneses (1692., 37. att.) un Cēsu Jāņa (23. att.) baznīcas sakristejām logu nemaz nav bijis. Tam būs bijis par iemeslu, ka sakristejas centās nodrošināt pret uguns briesmām un zagļiem, jo tanīs uzglabājās vērtīgie altāra piederumi.

¹²⁰ Sakristejas trūka šādām mūra baznīcām: Āraišos (1691.), Madlienā (1671.), Siguldā (1692.), Skujenē (1680.), Trikātā (1691.).

Par Ergļu un Mālpils baznīcu 1679. g. atzīmēts, ka tām arī trūkstot sakristejas, bet „agrāk tām tādas esot bijušas“.

¹²¹ Allaži (1692.), Dikļi (1705.), Dole (ap 1692.), Ergeme (1703.), Gulbene (1691.), Jaunpiebalga (1680., 1689.), Jaunpils (1679.), Kalsnava (1679., 1692.), Laudona (1691.), Lazdona (1691.), Lēdurga (1692.), Lejasciems, Lielvārde (1679.), Liepkaļns (1691.), Liepupe (ap 1692.), Lubāna (ap 1692.), Nītaure (1679.), Ropaži (1691.), Skulte (1692.), Suntaži (1679.), Tirza (1680.), Zeltiņi (1691.).

¹²² Ādaži (1689., arī ap 1692.), Aizkraukle (1679., arī ap 1691.), Alūksne (1691.), Cesvaine (1692.), Jumprava (1679., arī ap 1692.), Ogre-Jāņukalns (1679.).

¹²³ Skujene (priekš 1704. g.), Aizkraukle (1691.), Trikāta (1694.), Sigulda (1698., 1701.), Skanste (1706.).

VI. Baznīcu ēku un to atsevišķo daļu arhitektoniski dekoratīvais greznojums.

Ja apskatām Vidzemes zviedru laikā celtās un atjaunotās baznīcu ēkas, kā tās rāda aktu materiāli, būvmeti un uzglabājušies uzņēmējumu zīmējumi, tad jākonstatē, ka lielākā daļa šo ēku bijušas tikai vienkāršas arhitektoniski maz greznotas celtnes. Tā laikmeta baznīcu būvniecības nolūks bija pirmajā kārtā radīt dievkalpojumu vajadzībām noderīgas telpas.

Jāņem vērā, ka zviedru valdības sākumā kaŗu izpostītās Vidzemes saimnieciskais stāvoklis bija ļoti bēdīgs; bet gan arī vēlāk, kad XVII gs. otrā pusē saimnieciskā dzīve bija nostiprinājusies, šējenes dievnami nebija vairs tie greznie būvpieminekļi, kuŗus draudze ar devīgu roku cēla Dievam par godu, kā tas notika viduslaikos, bet pa lielākai daļai tikai vienkāršas būves dievkalpojumu nolūkiem, kuŗu arhitektoniskais greznums tikai retos gadījumos pārsniedza visnepieciešamākā robežas un kuŗu celšanu draudzes dažreiz uzskatīja par smagu nastu. Tā, piem., Umurgas draudze 1680. g. tikai tad ķērās pie sava dievnama atjaunošanas, kad tas bija nokļuvis tādā stāvoklī, ka tur jau ilgāku laiku nebija vairs iespējams noturēt dievkalpojumus, „tāpēc ka baznīca bija stāvējusi pilna sniega un lietus“, un arī tikai tādēļ, ka draudze, kā protokolā stāv, „bīstoties Dieva soda un nežēlastības“¹²⁴.

Abos pirmajos būvperiodos tika celtas nedaudz monumentāla rakstura būves, kā 1670./80. g. celtā mūra baznīca Limbažos un 1687./88. g. celtā mūra baznīca Matīšos. Tikai XVII gs. beigās sāk arī Vidzemē ieviesties doma, ka baznīcu ēkām jākalpo ne vien dievkalpojumu nolūkiem, bet tām ir arī uzdevums draudzes novadu reprezentēt un radīt tās attīstības pakāpi.

Kad 1694. g. bija nolemts Aizkrauklē celt jaunu baznīcu, 1694. g. 22. janvāra vizitācijas protokolā atzīmēts: „Jārūpējas par to, lai dievnamiem, ko skata svešu tautību acis, būtu arīgs glītums un tie būtu labi būvēti.“ Trešajā un beidzamajā būvperiodā, kas sākās ar 1691. gadu, darbus izdodot, būvlīgumos bieži aizrādīts, ka būvēm jeb to atsevišķām daļām arī aistētiskā ziņā jāapmierina aplūkotāja skats. 1692. g. atjaunojot Bērzaunes baznīcas ēku, mūrnieku meistaram piekodināja baznīcas ēkai un tornim dzegu

¹²⁴ Umurgas draudzes locekļu apņemšanās atjaunot savu dievnamu 1680. g. 15. VIII. Valsts arch. Rīgā, Nr. 2590.

uzmūrēt „izturīgu un glītu“ („fest und zierlich“) un tāpat namdarim iekštelpā zem dēļu velves darināt „skaistu“ dzegu, kā arī „izturīgas un skaistas“ durvis un tādus pašus baznīcas solus.

Tai pašā gadā *Laudonas* jaunceltajā baznīcā būvmeistarā bija draudzes telpa jāpārsedz ar „skaistu“ dēļu velvi.

Siguldā 1698. g. namdaris uzņēmās baznīcas dēļu durvis „darināt skaistas“, un 1701. g. tai pašā baznīcā, uzberot grīdu, bija arī altārtelpas grīda jāpacel augstāk, pie kam izteikta vēlēšanās, lai tā būtu pieskaņota baznīcā (t. i. draudzes telpā) esošām proporcijām.

Par *Mazsalacas* baznīcas ēku 1702. g. teikts, ka „pārvaldnieks f. Štrokirchs uz četriem vecajiem stiprajiem mūriem uzcēlis tik skaistu baznīcu, kādai īstai baznīcai vajadzētu būt“. Bez tam šīs baznīcas dēļu velve arī vēl 1706. g. atzīmēta par „skaisti darinātu“.

Izdarot atjaunošanas darbus vecajās baznīcu ēkās, tagad, pēdējā būvperiodā, mēģināja pielāgoties vecajai būvei un tanī bez nepieciešamas vajadzības neko negrozīt. Tā, piem., 1692./93. g. atjaunojot baznīcas ēkas *Smiltēnē*, *Rūjiēnā*, *Raunā* un *Mazsalacā*, atzīmēts, ka šīm būvēm „viss izlabojams pēc iespējas tā, kā tas agrāk bijis“.

Zviedru valdības laika beigās par baznīcas ēkas sevišķu arhitektoniska daiļuma izpaudumu uzskatīja rietumgalā pār galvenajām durvīm atrodamo zvanu torni ar tanī iestarpināto galeriju. Torņa noslēgumi ar 2 viena virs otras galerijām Vidzemē uzrādāmi tikai divi gadījumos: *Bērzauņē* namdaris uzņēmās 1692. g. „uzcelt torni pēc pārvaldnieka dotā meta ar 2 galerijām, skaistu un izturīgu“; tai pašā gadā arī *Laudonas* krusta baznīcai uzcēla centrāli novietotu torni ar divi galerijām, gan arī šinī gadījumā pēc pārvaldnieka dotā zīmējuma (53. att.).

Kad jau astoņšķautnainā bumbier- vai liesmveidīgā baroka ķivere bija XVII gs. beigās stipri izskaudusi augsto, slaido viduslaiku torņa piramīdu, tad tomēr vecā torņa forma vēl nebija pilnīgi atmešta. Tā, piem., vēl 1692. g. *Cesvainēs* baznīcas torņa galeriju vainagoja slaida jumta piramīda (21. att.); viduslaiku torņa vainagojums bija arī vēl 1703. g. centrāli novietotam *Vestienas* krusta baznīcas tornim. Kā kupolveidīgo, tā arī piramidāla tipa torņu noslēgumu greznoja augstā dzelzs kātā uzsēdināts torņa gai-

lis¹²⁵ jeb vēja rādītāja skārda karodziņš¹²⁶, retāki krusta zīme¹²⁷. Dažiem baznīcu torņiem bija virs gaiļa vēl krusts¹²⁸.

Baroka torņa ķiveru izlocīto laukumu darināšana sagādāja amatniekiem dažreiz grūtības un nav visos gadījumos labi izdevušās. Tā, piem., kādā protokolā, ko 1696. g. sastādījuši prāvests Glüks un Volmars f. Mejerfelds, inspicējot jauncelto Apukalna baznīcu, atzīmēts, ka šis krusta baznīcas centrālā torņa jumta noslēgums, „kas būtu dēvējams par italiešu ķiveri („welsche Haube“), ne visai pēc tādas izskatoties, un būtu labāk un glītāk, ja būtu uzlikta īsta smaile (t. i. vecā tipa slaidā piramīda)“.

Lielāku baznīcu celtnu torņa noslēgumam atrodama vecā un jaunā tipa formu kombinācija. Tā, piem., tornim kā noslēgums virs baroka astoņšķautnainās ķiveres uzsēdināta bez tam vēl slaida viduslaiku tipa jumta piramīda šādām baznīcām: Burtņieku (1683., arī 1692., 15. un 17. att.), Matīšu (ap 1691., 54. att.), Mazsalacas (1691., 56. att.), Raunas (1691., 64. att.), Smiltenes (1691., 79. att.) un Valmieras (1691., 89. un 90. att.).

Šī pēdējā torņa noslēguma forma paturēta Vidzemes baznīcu celtniecībā arī XVIII. (38. un 49. att.) un XIX. gs. (10., 19., 55., 66., 75. un 93. att.) un arī vēl tagad Vidzemes baznīcu celtniecībā uzskatāma par tipisku.

Tikai nedaudz gadījumos arhitektoniski ierāmējumi greznoja durvju un logu ailas. Vienīgi 3 zviedru laikos celtajām baznīcu ēkām uzrādāmi greznāk veidoti portālu ierāmējumi: galvenais un abi blakusportāli 1679./80. g. celtajai Limbažu mūra baznīcai (1680., arī 1930. g., 49. att.), galvenais un blakusportāls 1687./88. g. celtajai Matīšu mūra baznīcai (1691. g., 54. att.) un galveno durvju portāls 1692./96. g. celtajai Laudonas koka krusta baznīcai (ap 1692. g., 53. att.).

¹²⁵ Ādaži (1692.), Bērzaune (līdz 1693.), Dole (1692.), Lielvārde (ap 1692.), Laudona (1693.), Rauna (1691.), Salas Jāņa b. (pēc 1692. g. būvmeta), Valmiera (1691.).

¹²⁶ Gulbene (1691.), Lejasciems (1691.), Liepupe (ap 1692.), Laudona (ap 1691. g.), Mālpils (ap 1692. g. uz abiem jumta zelmiņiem), Pēterupe (1692.), Ropaži (1691.), Smiltene (1691.), Zeltiņi (1691.).

¹²⁷ Kalsnava (1692.), Lubāna (ap 1692.), Salaspils (1692.), Skulte (1692.).

¹²⁸ Alūksne (1691.), Burtņieki (1691.), Matīši (ap 1691.), Mazsalaca (1691.), Trikāta (1691.).

Bez tam arī šie trīs klasicisma garā veidotie portāli rāda vienkāršas formas. Bagātīgāku portālu trūkums pie baznīcu celtnēm dužas acīs jo vairāk tāpēc, ka gandrīz nevienam tai laikmetā celtajam pilsoņu namam Rīgā netrūka bagātīgi ar tēlniecības darbiem greznota namdurvju portāla.

Savādu dekoratīvu apstrādājumu rāda M a t ī š u baznīcas ēkas logu ierāmējumi (1691.). Renesanses, varbūt, „sgraffito“ tehnikā darinātas vitnes ieslēdz šē augstās logu ailas (54. att.).

Jau minēts, ka augšējam logu, kā arī durvju ailu noslēgumam gandrīz visās, gan mūra, gan koka baznīcu ēkās bija loka forma.

Loka noslēgumu, kas aizņemts no mūra būvēm, tā dekoratīvās izteiksmes dēļ lietoja arī gandrīz visām koka baznīcu ēku ailām.

Uz jauno plāna koncepciju, kā tā zviedru laika beigās izpaužas krusta baznīcas celtnē, ir jau aizrādīts. Centrālais būvveidojums sakarā ar renesanses mākslas uztveri bija jau visur architektūrā ieviesies un klasicisma laikā sevišķi iecienīts.

Krustveidīga plāna piešķiršanu koka baznīcu ēkām, kā tā XVII gs. beigās Vidzemes baznīcu celtniecībā bija kļuvusi par paradumu, paturēja arī pēc Ziemeļu kara. XVIII gs. krievu valdības laikā celts lielāks skaits krusta baznīcu ēku¹²⁹.

XVII gs. beigās arī citās Zviedrijas provincēs krusta baznīca bija bieži sastopams būvtips. Sevišķi izplatīts šis būvtips dažādās variācijās bija Somijas baznīcu celtniecībā¹³⁰, tā ka pat kāds somu mākslas vēsturnieks¹³¹ grib uzskatīt krusta baznīcu par Somijas baznīcu būvniecības īpatnēju formu.

Arī Igaunijas baznīcu būvniecībā uzrādāma krusta baznīca. Tā, piem., N a r v ā XVII gs. astoņdesmitajos gados pēc E r i k a D ā l b e r g a (Dahlbergk) darinātā meta, kas vēl uzglabājies, celta krustveidīga mūra baznīca, kuŗa bija paredzēta somu draudzei¹³².

¹²⁹ Aumeisteri (1735.), Gaujiena (1796. g., 31. att.), Palsmanis (1735.), Suntaži (1777. g., 85. att.), Zeltiņi (1790.), Alūksne (1791.).

¹³⁰ Carolus Lindberg, Aldre byggnadskonst in Finland, laikrakstā Architekten, 1926. g. Nr. 6.

¹³¹ H. Klemetti, Suomalaisa kirkonrakentajia 1600 ja 1700 luvulla (Porvoo 1927).

¹³² S. Karling, „Narva, eine baugeschichtliche Untersuchung“, Tartu, 1936, 303.—308. lpp.

Ja arī zviedru laikmeta beigās mazo koka baznīcu ēkas¹³³ cēla Vidzemē gandrīz vienīgi pēc krustveidīga būvtipa, tad ceļot tai pašā laikā mūra baznīcas, pieturējās konservatīvi vēl arvienu pie vecā būvtipa ar garjomu¹³⁴.

Tas pats vienkāršības princips, kādu uzrāda ārējā arhitektūra, piemīt arī iekštelpas atsevišķiem elementiem. Lielākus augstuma samērus un plašāku tilpumu baznīcu iekštelpai parasti piešķīra vienkārša, pa daļai jumta krēsla konstrukcijā ietilpināta dēļu velve. Līdzīgi loka logam sāka šo no mūra būvēm aizņemto velves formu tās dekoratīvās izteiksmes dēļ lietot arī koka būvēm. Ne tikai mazām baznīcu ēkām, bet arī lielām mūra baznīcām sāka lietot dēļu velvi¹³⁵. Līdzīgi sienu laukumiem šo iekštelpas dēļu velvi bieži izbalsināja; dažreiz mēģināja iespaidu kāpināt ar to, ka velvi nokrāsoja. Tā, piem., Ā r a i š u baznīcā (1688.) „debesis“ (t. i. iekštelpas dēļu velve) bija nokrāsotas pelēkā un melnā krāsā uz balta fona un to galā (t. i. pār altārtelpu) attēlota sv. trīsvienība“.

S a l a s J ā ņ a baznīcā 1694. g. „dēļu velvi visā baznīcā izkrāsoja ar ziliem, dzelteniem, zaļiem un baltiem mākoņiem, bet kambarī (sakristejā) uzkrāsoja griestiem visapkārt dzegu un vidū zvaigzni“.

L i m b a ž o s 1697. g. baznīcas dēļu velvi „nokrāsoja ar līmes krāsu un izgreznoja ar eņģeļiem tāpat kā Rīgas baznīcās“.

Tuvāku datu par sienu laukumu arhitektonisko sadalījumu vai to ornāmentālo izdaiļojumu trūkst; bet gan uzglabājušās ziņas par dažu baznīcu sienu gleznojumiem. Kādā 1691. gada ziņojumā lasāms, ka uz L i e l v ā r d e s baznīcas sienas esot bijis „attēlots Jēzus kalna sprediķis ar viņa 12 apustuļiem“. 1692. g. Ā d a ž o s atradies „baznīcas iekšienē altārtelpas tuvumā („nach dem Chor“) raudošā Pēterā attēls“ un ap to pašu laiku L u b ā n a s baznīcas

¹³³ L a u d o n a s krusta baznīcas (1692.) draudzes telpas vidus kvadrāta sānu garums bija 9 m, P ē t e r u p e s - S k u l t e s b. (1698.) būvmetā — 8,83 m un V e l ē n a s b. — 7,31 m, bet krusta staru garums L a u d o n a s b. — 7,3 m, P ē t e r u p e s - S k u l t e s — 3,15 m un V e l ē n a s — 3,04 m.

A p u k a l n a krusta baznīcas (1696.) iekštelpas augstums (Geschoßhöhe) bija 6,7 m.

¹³⁴ Tikai XVIII gs. otrā pusē Vidzemē celtas arī vairākas mūra baznīcas pēc centrālā būvtipa.

¹³⁵ Pat Rīgā pēc lielā ugunsgrēka 1677. g. Pēterā baznīcas vidusjoma un Jāņa baznīcas altārtelpas iebrukušās mūra velves, šīs baznīcas atjaunojot, aizstāja ar javu apmestām dēļu velvēm, kā tās abās baznīcās vēl tagad pastāv.

altārtelpā „glezna ar sv. vakarēdiena attēlu“. Izdarot 1911. g. Straupes baznīcas iekštelpas remontu, tur atklāja altārtelpas ziemeļpusē primitīvu sienas gleznojumu ar Ievas radīšanas attēlu (83. att.). Arī šis gleznojums būs gan darināts XVII gs. otrā pusē. Limbažu baznīcas iekštelpu pēc 1688. g. ziņām pušķoja Jāņa Kristītāja alabastra tēls, kuŗu baznīcai dāvinājis kāds aptiekārs.

Kā dažu baznīcu sienas greznojumi būtu vēl minami baznīcā apbedīto muižnieku (Kirchenjunker) ģerboņu vairogi¹³⁶, baznīcai dāvinātie ieroči¹³⁷ un „prieka un sēru karogi¹³⁸“.

Rietumgalā pār ieeju visā draudzes telpas platumā atradās, kā jau minēts, gandrīz visās baznīcās luktas, t. s. „zemnieku koris“, kuŗu no „virpātiem pīlāriem vai izgrieztiem dēļiem“ darinātās margas kopā ar luktu balstu stabiem bija baznīcas iekštelpas rietumpuses galvenais greznums.

Visbagātāk bija izgreznota iekštelpas austrumsiena, kas atradās ieejai pretim. Še, kur altārtelpa pieklāvās draudzes telpai, daudz baznīcās bija uzcelta augsta pa daļai treliņveidīga siena, par kuŗu uz līmeniska balķa bija piestiprināts liels krucifikss ar sērojošām Marijām abās pusēs¹³⁹. Dažās baznīcās šādas altārtelpu sienas 1688. g. sastādītos inventāra sarakstos tuvāk aprakstītas.

Smiltēnē atradās toreiz siena ar „vienkārši virpātiem treliņiem altārtelpas priekšā“; Trikātā „šķīra altārtelpu no draudzes telpas gadriņi (Gitterwerk) no izgrieztiem dēļiem“; Dzērbēnē altārtelpas priekšā bija „dēļu siena ar durvīm, kuŗu virsū atradās Kristus ciešana“.

1688. g. Burtnieku baznīcā altārtelpu no draudzes telpas atdalīja „dēļi ar izgriezumiem“ („ausgeschnitztes Bretterwerk“); draudzes telpā pie altāŗa ieejas atradās divviru durvis un virs tām dēļos izgriezts krustā sistis Kristus tēls līdz ar abām dievbijīgajām sievām Mariju un Mariju Madaļu abās pusēs, kas arī bija

¹³⁶ Tā, piem., Mazsalacā 1645. g. pulkvežleitn. Vilh. Lisa epitafija, Rūjiēnā 1678. g. f. Engelharda koka epitafija, Straupē divi epitafijas: 1667. g. kavalerijas leitn. f. Albedilla un 1683. g. kavalerijas leitn. f. Rōnes epitafija un Valmierā 1688. g. „vairākas altārtelpā apbedīto muižnieku epitafijas un karogi“.

¹³⁷ Āraiši (1688.), Limbaži (1688.), Trikāta (1688.), Valmiera 1693.).

¹³⁸ Valmiera (1693.), Trikāta (1688.).

¹³⁹ Treliņveidīgas altāŗsienas minētas Alojās (1669.), Trikātas (1669.), Matīšu (1691.) un Valmieras (1688., arī 1693.) baznīcā.

darinātas kokā un pārvilkta ar krāsu; tāpat arī sienas dēļi bija nokrāsoti („abgeputzt“) balti, sarkani, brūni u. t. t.

Āraišos siena altārtelpas priekšā bija „savā vairāk kā 8 pēdu (2,4 m) augstajā apakšdaļā dēļos darināta („in wohlgefügem Bretterwerk gefründet“); sienai bija durvis un augšā galerija ar virpātiem treliņiem 1¹/₂ olekts (0,91 m) augstumā; apakšā uz dēļiem dažādās krāsās bija gleznota Jēzus dzimšana, gudro pielūgšana un Kristus apgraizīšana. Pār altāra sienu pie kāda balķa bija novietots dažādi izkrāsots Kristus ciešanu tēls.

Dažos dievnamos iekštelpas iekārta bijusi tik trūcīga, ka tais turpat vairākus gadus nav bijis ne altāra, ne kanceles¹⁴⁰, citos atkal trūkusi tikai kancele¹⁴¹.

Turpretim spriežot pēc dažiem inventāra priekšmetiem un to fragmentiem, kas uzglabājušies no zviedru laikiem, jāsecina, ka tie bijuši tēlnieciski meistariski darināti mākslas darbi. Kādi bagāti un mākslinieciski vērtīgi priekšmeti greznojuši dažas baznīcas, varam spriest pēc dažiem tādu lietu aprakstiem un arī vēl pēc vairākiem inventāra priekšmetiem, kas vēl uzglabājušies (14., 20., 28. 29. un 58. att.).

Burtnieku baznīcai 1691. g. tika iegādāts jauns altāris. Tas bija „labs tēlnieka un galdnieka darbs ar virpātiem pilāriem un lapotiem spārniem, kā arī labi izgleznots; apakšējā nodalījumā redzams sv. vakarēdiena iestādīšanas attēls, virs tā lielajā jeb vidējā nodalījumā krustā sišana un virs pēdējās trešajā nodalījumā Kristus kapā likšana un pašā augšā augšāmcelšanās¹⁴². Šis altāris, nedaudz pārveidots, uzglabājies (20. att.).

Dikļu baznīcā uzglabājusies kancele ar bagātīgiem griezumiem un tāds pats altāris; pirmajai redzams gada skaitlis „1697“, otram — „1698“ (28. att. un 29. att.).

Mazsalacas baznīcā 1680. g. uzceļ majora f. Šreiterfelda dāvināto altāri¹⁴³. Šis mākslinieciski vērtīgais darbs uzglabājies un atrodas tagad tur pie baznīcas altārtelpas sānu sienas (58. att.).

¹⁴⁰ Jaunpiebalga (1646., arī 1668.), Dole (1638.), Aloja (1706.), Aizkraukle (1677.), Ādaži (1670.), Liepupe (1705., arī 1706.), Palsmanis (1680.).

¹⁴¹ Kalsnava (1643.), Skujene (1669.), Velēna (1643.), Vestiena (1703.).

¹⁴² Burtnieku pastorāts 1694. g. 7. 7. aktis. Valsts arch. Nr. 63, 139.

¹⁴³ 1680. g. ziņas Mazsalacas draudžu chronikā, Valsts arch.

Tad vēl B i k e r u baznīcā uzglabājies bagātiem griezumiem izrotāts ziedojumu trauks uz līdzīgi veidotas 1,25 m augstas pakājes (14. att.).

Tuvāka šo priekšmetu pārruna neietilpst šim darbam nospraustās robežās.

VII. Zviedru laikā Vidzemē celto dievnamu būvmeistari un būvamatnieki.

Abos pirmajos būvperiodos, kad baznīcu celtniecības vadība piederēja muižu īpašniekiem, sevišķi vēl tanī laikā, kad viņi darbus neizdarīja kopīgi („mit gesamter Hand“), bet uzturēja spēkā veco būvparadumu, ka katrs no viņiem, cits no cita neatkarīgi, uzņēmās celt kādu baznīcas ēkas daļu, kā: altārtelpu, draudzes telpu, torni, logus, vai baznīcas iekšējās telpas iekārtu: altāri, biktskrēsli, kanceli, bija katru reizi pie vienas un tās pašas baznīcas ēkas celšanas vai atjaunošanas nodarbināti vairāki būvmeistari un būvamatnieki; tāpat arī toreiz trūka kopēja, labi pārdomāta plāna, pēc kuŗa darbus veica. Izņēmumi no tāda darbu paņēmiena būs vienīgi bijuši tādos gadījumos, kur baznīcas ēkas celšanai visus būvzdevumus uzņēmās kāds dāvinātājs viens pats.

Tā laika būvju vadītāji, kas bieži paši celtniecības mākslā maz ko prata, uzticēja dievnamu būvdarbus parasti tiem pašiem maz skolotajiem un būvniecībā maz vingrinātajiem muižu amatniekiem, kas muižās cēla, kā kuŗš prazdams, vajadzīgās dzīvojamās un saimniecības ēkas. Vērojot pēc aprakstiem un attēliem, kas vēl uzglabājušies dažos arhīvos, muižu zemās un gaŗi stieptās ēkas ar to stāvajiem, vienkāršajiem jumtiem atšķīrās no toreizējām zemnieku mājām vienīgi ar saviem lielākajiem apmēriem. Baznīcu būvniecības uzdevumiem šādi būvmeistari un būvamatnieki bija maz piemēroti, kā to bieži arī rādīja viņu negatīvie darbu panākumi.

Būvamatnieku izvēlē no muižas ļaužu skaita būs gan meklējams iemesls, ka baznīcu vizitācijas protokolos un būvlēsēs no zviedru valdības laika pirmajiem sešiem gadu desmitiem tikai reti atzīmēts kāds baznīcas būvmeistara vai būvamatnieka vārds. Minēts kāds namdaris Klāvs (Clawe), kas 1670. gadā izbūvējis Straupes baznīcu, un par ko teikts, ka viņu sūtījis Mazstraupes īpašnieks Fabians fon Rozens, apzīmēdams Klāvu par „labu meis-

taru“, kas viņam uzcēlis dzīvojamo ēku¹⁴⁴. Meistars Klāvs uzņēmās toreiz par 40 valsts dālderiem Straupes sabojātās baznīcas būves grūtos atjaunošanas darbus, jo, izdarot šai baznīcai iepriekšējo remontu, „aiz nemākulības pamati tikuši vājināti un iekšējie pilāri saskaldīti“. Bez baznīcas ēkas atjaunošanas šis meistars uzņēmās vēl uzcelt jaunu zvanu torni. Bet šis meistaram Klāvam gan neparastais darbs izdodas tik trūcīgi, ka tornis jau pēc pieciem gadiem (1675.) draud sagāzties, un šai gadā izdarītā baznīcas vizitācija nolemj „celt jaunu torni uz solidiem pamatiem“. Baznīcas vizitācijas locekļi pārliecināti, ka būves neveiksmes galvenais iemesls meklējams tai apstākļi, ka „toreizējais baznīcas priekšnieks Georgs Johans Albedils (Albedyll) svarīgu darīšanu dēļ nebijis mājās un tādēļ nav varējis darbu labāk uzraudzīt“.

Tad vēl atrodam ziņas, ka Bērzaunē kāds zemnieks pēc krievu iebrukuma 1656. g. darinājis kanceli no priežu dēļiem, un Valmierā kāds varkalis Japets (Japeth) 1644. g. Sv. Sīmaņa baznīcu apgādājis ar vara torņa bumbu un tādu pašu vēja rādītāju („Wetterhahn“).

Aizkrauklē 1679. g. ziemā kāds no Rīgas ataicināts būvmeistars apskata jaunās baznīcas celšanai izredzēto būvlaukumu.

Bez tam šinī laikmetā, kā jau minēts, vairākas baznīcas un kapellas cēlušī zemnieki „no pašu līdzekļiem un ar pašu spēkiem“.

Tie ir trūcīgi dati par būvamatniekiem, kas priekš 1680. g. piedalījušies baznīcu ēku celšanas un atjaunošanas darbos. Nesalīdzināmi vairāk ziņu uzglabājies par būvmeistariem un būvamatniekiem no zviedru laika trim pēdējiem gadu desmitiem. Arī šinī laikā Vidzemē, sevišķi laukos, trūkst mācītu amatnieku.

Par amatnieku nepietiekošo skaitu Vidzemē XVII gs. beigās sūdzas arī chronists Kelchs savā 1695. g. iespiestajā „Livländische Historia“. Tur (11. lpp.) lasām: „Mākslinieku un amatnieku trūkums Vidzemē, salīdzinot ar citām zemēm, pat līdz šai dienai liels. Šāda trūkuma iemeslu starpā līdz šim bijuši: pirmkārt, ka Vidzemē ir maz pilsētu, kur tādi varētu apmesties; otrkārt, ka līdz šim lielākai daļai mākslu un amatu bijušas slēgtas savienības, kas negrib

¹⁴⁴ 1670. g. 22. sept. baznīcas vizitācijas protokols, M. 1409., Vēstures un senatnes pētnieku sabiedrībā Rīgā, un 1675. g. 14. jūn. bazn. vizit. protokols Nr. 7, Valsts archīvā, Rīgā.

uzņemt vairāk par jau no seniem laikiem parasto skaitu; treškārt, ka izdevumi, lai iekļūtu meistarū un brāļu savienībā, ir tik lieli, ka dažs labs mākslinieks līdzekļu trūkuma dēļ nespēj savienībā iestāties; ceturtkārt, ka uz māksliniekiem un amatniekiem citi pilsoņi aiz mulķīgas iedomības no seniem laikiem skatās ar nicināšanu, ka viņiem un viņu piederīgajiem aizsprosto ceļu uz godu, kādēļ šeit gandrīz neviens labprāt saviem bērniem neliek mācīties kādu mākslu vai amatu, ar ko tad arī Vidzemei ceļas zaudējums, ka nedaudzie tagadējie mākslinieki un amatnieki savu mākslu neizlieto (kā gan viņi to spētu), bet top sarūgtināti un dara savu darbu pavisām. Nauda aizplūst uz ārzemēm, un pat niecīgas lietas, ko šeit tikpat labi varētu darināt, jāieved no turienes; šīs zemes apdāvinātā un spējīgā jaunatne uzaug, nekā krietna neizmācījusies, lai nodrošinātu savu nākotnes eksistenci, un pilda Vidzemi ar nevajadzīgiem klaidoņiem un sliņķiem.“

Baznīcu ēku celšanai Vidzemē zviedru valdības laika beigās pieaicināts lielāks skaits labāko Rīgas būvmeistaru un amatnieku. Pirmajā vietā te būtu minams Rīgas pilsētas būvmeistars R u p e r t s B i n d e n š ū s (Bindenschuh), slavenais Rīgas Sv. Pētera baznīcas slaidā trijstāvu torņa cēlētājs. Pēc meistara Bindenšūa metiem un viņavadiībā, pa daļai pat ar viņa paša līdzdarbību, Rīgas patrimōniālapgabalā celts lielāks skaits baznīcu ēku.

Par 1679./80. g. Rīgas pilsētas mūrnieku meistara Indriķa H ö n n e k e n a (Hinrich Hönneken) celto L i m b a ž u m ū r a baznīcas būvi aizrādīts, ka tur „viss izdarīts pēc meistara Bindenšūa darbu apraksta un meta (Aufsatz und Abriss)¹⁴⁵. Bindenšūa darinātais šīs baznīcas būvmets nav uzglabājies.

Otra pēc meistara Bindenšūa meta celtā baznīcas ēka ir 1693./94. g. būvētā S a l a s d r a u d z e s J ā ņ a m ū r a baznīca. Šīs celtnes būvmets uzglabājies Rīgas pilsētas archīvā un ir šim darbam pievienots (70. att.). Šīs baznīcas ēkas namdara darbus uzņēmās meistars Bindenšūs pats par 40 valsts dāld. Trešais dievnamis, kam meistars Bindenšūs izstrādājis būvmetu, ir 1691. g. c e l t ā k o k a P i ņ ķ u A n n a s b a z n ī c a. Arī šīs baznīcas būvdarbus uzņēmās veikt meistars Bindenšūs pats ar pilsētas piegādāto būvmateriālu par 100 v. dāld. — Bez tam vēl šīs meistars atjaunojis 1688. g.

¹⁴⁵ Ziņas no 1680. g. 4. marta Rīgas pilsētas kases kollēģijas piezīmju grāmatā, 9. lpp., R. P. A.

I k š ķ i l e s baznīcu, ielikdams tur par 95 v. dāld. no pilsētas piegādātā materiāla jaunas sijas, pārklādams jaunuzcelto jumtu un pagatavodams jaunu dēļu velvi. 1685. g. Bindenšūs apskatīja arī O l a i n e s baznīcu un 1692. g. izdarījis remonta darbus vecajā S a l a s J ā ņ a baznīcā.

Meistars Ruperts Bindenšūs cēlies no Strāsburgas, Elzasā, no kurienes viņš, sekodams rātes aicinājumam, 1671. g. pārnāca uz Rīgu. Sākumā viņš bija še pilsētas būvmeistara J ē k a b a J o s t e n a, kāda holandiešu ūdensvadu ierīces (Kunstmeister) un namdažu meistara, palīgs un kļuva vēlāk (1675. g.) viņa amata pēctecis. Pēc 27 gadu darbības pilsētas dienestā meistars Bindenšūs 1698. g. 16. febr. vecuma dēļ izbeidza savu darbību. Viņš mira Rīgā 1699. g. oktobrī un apbedīts Sv. Jāņa baznīcā, tai baznīcā, kuŗa viņa vadībā tikusi divreiz atjaunota (1678. und 1683. g.).

Bindenšūa ilgajā būvdarbības laikā Rīgā viņa vadībā un pēc viņa metiem celts liels skaits ēku, kuŗu namdaža darbus pa lielākai daļai veicis meistars pats. Bez darbiem pilsētas nostiprināšanā un ūdensvadu izbūvē lai minam še tikai dažus meistara Bindenšūa veiktus darbus, kas illūstrē viņa darba lauka lielo daudzpusību: J ē z u s b a z n ī c a s k o k a c e l t n e (1678.), p i l s ē t a s s v ē r t u v e (1677.), d i v i u g u n s b ā k a s (1680.), v ē j a d z i r n a v a s (1680.), s t a ļ l m e i s t a r a u n s t a ļ ļ u k a l p u ē k a (1692.) un viņa mūža darbs — Rīgas S v. P ē t e r a baznīcas tornis (pabeigts 1690. g.)¹⁴⁶.

Arī 1687./88. g. celtā mūŗa M a t ī š u baznīca pēc sava plāna koncepcijas, savas rietumfasādes, torņa noslēguma un logu formas izveidojuma (55. att.) varētu būt ēka, kuŗas būvmetu darinājis meistars Ruperts Bindenšūs.

Kāds cits Rīgas būvmeistars, kas Vidzemē cēlis vairākas baznīcas, ir pilsētas mūrnieku meistars I n d r i ķ i s H ö n n e k e n s (Hinrich Hönneken). Kā jau minēts, šis meistars par 500 v. dāld. 1679./80. g. pēc Bindenšūa meta uzcēlis L i m b a ž u mūŗa baznīcas ēku. 1693. g. meistars Hönneken par 70 v. dāld. arī pēc Bindenšūa meta uzcēlis S a l a s J ā ņ a mūŗa baznīcu. Tad vēl Hönneken 1688. g. par 130 v. dāld. no pilsētas materiāla izbūvējis I k š ķ i l e s

¹⁴⁶ Publica, 20. sēj. 94. lpp., 25. sēj. 44. lpp., 27. sēj. 159. lpp., 49. sēj. 567. lpp., 50. sēj. 553. lpp., Kameralia, 1675. g. 15. V, 29. VII, 1678. g. 11. XII; Pilsētas kases kollēģijas piezīmju grāmata 1677. g. 21. XI; 1677. g. 18. VIII; 1680. g. 4. III; II, 3., 16. un 142. lpp.; 1692. g. 18. VI, R. P. A.

baznīcai 3 zelmņus no kaltiem akmeņiem, uztaisījis 4 logus un sakristeju un uzmūrējis jaunu jumta dzegu. 1692. g. Hönnekens uzņēmās par 30 v. dāld. D o l e s baznīcai iemūrēt pamatus režģu tornim un aizpildīt starplaukumus ķieģeļiem, noklāt jumtu kārnīņiem un to starpas aizmest kaļķiem; tāpat 1694. g. Hönnekens atjaunojis O l a i n e s baznīcai pamatus un izlabojis jumtu. 1696. g. Hönnekens, kam piederēja arī akmeņlauztuves un kaļķu ceplī, iesniedza Rīgas rātei lēsi par kaļķiem, ko viņš bija piegādājis K a t l a k a l n a baznīcas būvei. 1698. g. meistars Hönnekens par 130 Alb. dāld. bija uzņēmies pagatavot T r i k ā t a s baznīcai jaunu altāri un kanceli un lika savam zellim tos tur uzstādīt.

Hönnekens ieceļoja Rīgā tanī pašā 1671. g., kuŗā Bindenšūs uz šejieni atnāca. 32 gadus (1673.—1705.) meistars Hönnekens Rīgā bijis pilsētas mūrnieku meistars. Dzimis viņš ap 1651. g. P l ö n a s H o l š t e i n ā un miris Rīgā 1705. g. Hönnekens veicis mūrnieku darbus gandrīz visām būvēm, kuŗām Bindenšūs darinājis metus¹⁴⁷.

Pie tām personām, kas XVII gs. deviņdesmitajos gados visvairāk ietekmējušas Vidzemes baznīcu būvniecību, pieder vispirms pārvaldnieks M i c h a e l s f o n Š t r o k i r c h s, kam bija pakļauta latvju Vidzemes oikonomijas pārvalde.

Ķēniņa oikonomijas pārvalde katru gadu jau ziemā sastādīja ceļamo baznīcu ēku sarakstu un noteica, kādi dievnami ceļami no jauna, kādi remontējami un kādos apmēros remonts izdarāms.

Pārvaldnieks Štrokirchs izraudzīja baznīcu būvēm ne tikai krietnus būvmeistarus un amatniekus, bet arī gādāja, jeb arī pats izgatavoja tām piemērotus būvmetus un sīkus būvdarbu aprakstus, uz kuŗu pamata būvmeistari noslēdza līgumus jaunbūvēm vai remontiem.

Aktu materiālā uzglabājušās sīkākas ziņas par vairākiem jaunceltiem dievnamiem, tā, piem., par 1692./96. g. celto L a u d o n a s baznīcu, 1693./99. g. celto L a z d o n a s b., 1694./96. g. celto A p u k a l n a b., 1695./98. g. celto V e s t i e n a s b., 1698. g. celto G a u j i e n a s b., 1698. g. būvei paredzēto apvienoto P ē t e r u p e s un S k u l t e s draudžu baznīcu, 1699. g. celto V e l ē n a s baznīcu. Visām šīm baznīcu ēkām ir vieni un tie paši krustveidīgie plāni,

¹⁴⁷ Publ. 1673. g. 22. VIII, 1673. g. 24. IX, 1673. g. 6. X, 1684. g. 23. IV, 1684. g. 22. VIII, 1705. g. 15. V; Pils. kases kollēģijas piezīmju grām. 1680. g. 4. III, 1684. g. 22. IV, 1694. g. 4. IV, 1698. g. 9. II; Amatu tiesas protokols 1678. g. 4. V, R. P. A.

kas cits no cita nedaudz atšķiras. *Laudonas* baznīcas uzmets un pēc tā izstrādātais plāns uzglabājušies (53. att. un 54. att.).

Šo zīmējumu autors nav zināms, tomēr gan pieņemams, ka būvmets šai baznīcas ēkai būs izstrādāts ķēniņa oikonomijas pārvaldē, jo ierosme tam nāk no šīs iestādes, un atzīmēts, ka mērnieks un būvmeistars *Laudonas* jauncelāmai baznīcai uz vietas „nosprauž plānu pēc (oikonomijas pārvaldes) dotā meta“.

Tāpat pārvaldnieks piesūtīja mērniekam *Laudonas* baznīcas meta zīmējumu, lai viņš nosprautu plānu. *Velēnas* un *Pēterupes-Skultes* baznīcu būvmetu zīmējumi uzglabājušies (97. att. un 63. att.), un tos būs gan pārvaldnieks f. Štokirchs pats pašrocīgi zīmējis. Tāpat *Velēnas*, kā arī *Pēterupes-Skultes* baznīcu plāniem pamatā likts *Laudonas* baznīcas būvmets.

1695. g. *Bērzaunē* uzceļ baznīcas torni ar divi galerijām (*Durchsichten*) „pēc meta, ko piesūtījis pārvaldnieks“.

Būvdarbus Štokirchs pēc iespējas uzticēja arvienu tiem pašiem būvmeistariem, kas savu krietnumu vairākās būvēs bija jau pierādījuši. Tie ir pa lielākai daļai Rīgas meistari.

Pirmajā vietā minēsim mūrnieku meistarus. Pārvaldnieka f. Štokircha uzdevumā Rīgas mūrnieku meistars *Ansis Niklass Ekšteins* (*Hans Niklas Eckstein* — dažreiz arī vienkārši saukts par meistarū *Ansi Niklasu*) veicis vairākas Vidzemes baznīcu būves jeb to remontu darbus.

1689. g. meistars *Ekšteins* par 17 valsts dāld. paaugstinājis *Rūjienas* baznīcas būvei mūri un izlabojis tur altārtelpu; 1692./97. g. *Mazsalacas* baznīcas ēkai izdarījis lielu remontu, uzmūrēdams „vairāk kā pusi no jauna“: būvei „iemūrēts labs pamats“, uzcelts mūra tornis, ielauzta jaunas logu ailas, „uzbūvēti labi, stipri zelmiņi“, darināta jauna jumta dzega, piebūvēta jauna sakristeja, un jumts no jauna pārsegts kārniņiem, un to starpas aizmestas kaļķiem.

1692./96. g. meistars *Ekšteins* par 120 v. dāld. no ķēniņa līdzekļiem un ar pienācīgu deputātu izdarījis lielāku *Bērzaunēs* mūra baznīcas ēkas pārbūvi: uzmūrējis tur „trīs pilnīgi nostiprinātus, labi proporcionētus zelmiņus veco režģu zelmiņu vietā, mazās baznīcas durvis paplašinājis, uzmūrējis jaunu jumta dzegu, jaunajam mūra tornim iemūrējis „labus pamatus baznīcas iekšienē ar 4 stiprām joslu arkām (*Schwibbögen*) virs ieejas“ un torņa mūrus paaugstinājis līdz baznīcas jumta korei, iemūrējis jaunas logu aplodzes,

uzmūrējis jaunu sakristeju „no pašiem pamatiem“, baznīcas ēkas iekš- un āršienas apmetis un jumtu noklājis kārnīņiem un to starpas aizmetis kaļķiem; bez tam viņš uzņēmās baznīcā „uzmūrēt jaunu altāri un nolīdzināt grīdu altāra telpā“.

Tad vēl meistars Ekšteins bija uzņēmies *Laudonas* (1692.), *Lazdonas* (1693./98.) un *Vestiēnas* (1696.) krusta baznīcai, pēc priekšā rakstītiem mēriem — 3 olektis (1,82 m) augstumā iemūrēt pamatus, mūrētu altāra galdu altārtelpā un skursteni ar kamīnu sakristejā, saņemdamš par katru baznīcu 30 v. dāld. un pienācīgu deputātu.

Lazdonas baznīcas būvē 1698. g. meistaram Ekšteina kā palīgs minēts kāds zellis *Oto Veidemanis*.

Cik zināms, meistars Ekšteins dzīvojis Rīgā jau 1669. g., kad bijis nodarbināts kādas jauno pilsētas vārtu (*Scherpforte*) būves darbos; starp citu viņš Rīgā 1683. g. izdarījis Doma skolā remonta darbus, 1685. g. uzcēlis gvardes korpusa ēku *Smilšu vārtu* priekšā un 1686. g. gvardes korpusa ēku tirgus laukumā. 1699. g. *Ansis Niklass Ekšteins* Rīgā miris¹⁴⁸.

Kāds cits mūrnieku meistars, kuŗu pārvaldnieks vairākkārt nodarbina baznīcu būvēs Vidzemē, bija zviedrs *Larss Nilsons Spāks* (*Lars Nilsson Spaak*) Rīgā.

1694. g. meistars *Spāks* uzņēmās izbūvēt *Trikātas* baznīcai pēc viņa paša izstrādātā būvmeta (87. att.) baznīcas mūra ēkas austrumgalā jaunu velvētu altārtelpu, par vecās altārtelpas tiesu palielinātās draudzes telpas ziemeļsienā izlauzt jaunu logu un uz mūrēt jaunu sakristeju ar kamīnu. Kādā braucienā uz *Trikātu* meistars *Spāks* 1693. g. pārvaldnieka uzdevumā apskatījis *Cēsīs Jāņa* baznīcu un nācis ar priekšlikumu to atjaunot.

1701. g. meistars *Spāks* uzņēmās izbūvēt *Siguldas* un *Krimuldas* mūra baznīcu. *Siguldas* baznīcas ēkai viņš par 100 v. dāld. uzņēmās paaugstināt abus baznīcas zeltņus, izlauzt 3 jaunas logu ailas un pārējās paplašināt, arī paplašināt durvis rietumgalā, ierīkot blakusdurvis ziemeļsienā, uzcelt jaunu sakristeju ar skursteni baznīcas dienvidpusē un paaugstināt altārtelpu. *Krimuldas* baznīcai šis meistars tai pašā gadā par 180 v. dāld. un

¹⁴⁸ Ķemerejas tiesas prot. 1669. g. 1. II.; *Rigaer Stadtblätter* 1871. g. 260. lpp.; Pilsētas kases kollēģijas piezīmju grām. 1683. g. 27. III., 1685. g. 20. VII., 1686. g. 14. VII., R. P. A.

deputātu uzņēmās izlabot mūra sienas augšējo daļu, noslēdzot to ar jaunu jumta dzegu, izmūrēt 3 zelmiņus režģu konstrukcijā un arī sakristejas 2 zelmiņus, paplašināt 11 logu ailas un iemūrēt tanīs aplodas, uzmūrēt ziemeļpusē jaunu kontrforsu, ierīkot sakristejā jaunu skursteni un jumtu no jauna pārklāt kārnīņiem.

Tad vēl meistars Spāks 1698. g. uzņēmās iemūrēt pamatus apvienoto Pēterupes un Skultes draudžu krustveidīgai baznīcas ēkai; pēdējais darbs palika nedarīts, jo šā dievnama būve nemaz nenotika.

Meistars Spāks bija jau priekš 1693. g. Rīgā iecelojis un vispirms strādājis par zelli pie pilsētas mūrnieku meistara Indriķa Hönnekena. Tāpat kā šis, arī Spāks nepiederēja pie Rīgas mūrnieku amata; 1703. g. Spākam Rīgā bijis kāds gruntsgabals¹⁴⁹.

Rīgas mūrnieku meistars Miķelis Jungnikels (Michel Jungnickel) 1683. g. par 120 Alb. dāld. izlabojis Burtnieku baznīcas ēkai mūrētās zelmiņu sienas, sakristejas piebūves sienas uzmūrējis tikpat augstas kā baznīcas sienas un torņa mūrus paaugstinājis līdz pat baznīcas jumta korei, jumtu virs draudzes telpas nosedzis no jauna, izlabojis jumtu virs altārtelpas un apmetis baznīcas sienas no ārienes un iekšienes. Šim pašam meistaram pēc Cēsu pilsētas rātes uzaicinājuma bija jāapskata turienes Jāņa baznīcas būve; bet tā kā meistars Jungnikels toreiz Rīgā bija tik lielā mērā darbiem aizņemts, ka nevarēja uz Cēsīm braukt, tad šī apskate nenotika.

1691. g. Rīgas mūrnieku meistars Johans Sasavs (Johann Sassau) uzņēmās par 35 v. dāld. un deputātu pārklāt Āraišu mūra baznīcas jumtu kārnīņiem, izbalsināt baznīcas iekšieni, uzcelt jaunus kapsētas vārtus un pārklāt tos veciem kārnīņiem. 1698. g. tas pats meistars apņēmas uzcelt blakus Mazsalacas baznīcai jaunu „kaulu kambari“, baznīcas ēku no iekšienes un ārienes apmest un tās jumtu no jauna pārklāt kārnīņiem un uzcelt kapsētai jaunus vārtus.

Mūrnieku meistars Kristofers Funks (Christofer Funk) no Cēsīm 1687. g. par 24 Alb. dāld. pārklāja Burtnieku baznīcas altārtelpas un sakristejas jumtu no jauna kārnīņiem un 1697. g. izlaboja Cēsu Jāņa baznīcas jumtu.

¹⁴⁹ 1693. g. 24. okt. amata tiesas prot.; 1703. g. 3. decembra Pilsētas kases kollēģijas piezīmju grāmata, R. P. A.

Kristofers Funks bija iemācījies mūrnieku amatu Rīgā pie meistara Jirgena Sasava un turpat 1677. g. ieguvis meistara tiesības¹⁵⁰.

1695. g. mūrnieku meistars Gothards Fogels (Gotthard Vogel) uzņēmās par 50 v. dāld. Valmieras Sīmaņa baznīcai izbūvēt „apakšzemes liķu pagrabu“ un „visu, kas pie baznīcas ēkas bojāts, sienās un logu ailās, izlabot un uzstādīt“.

Vēl ir dati, ka kāds mūrnieks Jirgens Klunders (Jürgen Klunder) 1708. g. par 15 v. dāld. izlabojis Aizkraukles baznīcas jumtu un 1709. g. uzņēmies Umurgas mūra baznīcas ēkai uzmūrēt luktām pamatus, uzcelt no jauna rietumzelmini un izlabot austrumzelmini, pagarināt skursteni sakristejā un izlabot jumtu.

Mūrnieks „garais Matīss“ („der lange Mathias“) apņēmas 1704. g. par 15 v. dāld. Lugažu baznīcai izlabot un paaugstināt mūrūs, pataisīt 5 logu un vienu durvju loku, uzcelt 3 zelmīšus un baznīcas mūrūs apmest un izbalsināt. Par gaŗo Matīsu ir ziņas, ka viņš Karolos (Igaunijā) „priekš dažiem gadiem“ uzcēlis baznīcu un Zagnicā (arī Igaunijā) un dažās citās muižās rādījis sava darba prasmi.

Mūrnieks Indriķis Binders (Heinrich Binder) izlabo 1704. g. Salas draudzes Jāņa baznīcas jumtu. Kāds Lugažos dzīvojošais mūrnieks Niklass Grēners (Niclas Gräner) minēts tur baznīcas remonta darbos. Mūrnieks Mellandžs (Mellantsch) izlabo 1692. g. Matīšu baznīcas ēku. Mūrnieks Pēteris Vagnags (Petter Wannag) izlabo 1703. g. Valmieras Sīmaņa baznīcas jumtu. Tad vēl tiek minēti kāds mūrnieks Ručs (Rutsch) no Trikātas 1684. g. Ēvelē un būvmeistars Atakens (Attaken) un mūrnieks Johans Fogels (Johann Vogel) 1693. g. Mālpilī. Tie ir mūrnieku meistari un mūrnieki, kas uzrādāmi zviedru valdības laika beidzamajos trīs gadu desmitos kā nodarbināti Vidzemes baznīcu celtniecībā.

Namdaŗu meistaru starpā, kuŗiem pārvaldnieks f. Štrokirchs visbiežāk uzticēja jaunu koka baznīcu celšanu un atjaunošanas darbus, minams vispirms būvmeistars Indriķis Vēde (Henrich Weede). Vēde cēlis šādas koka krusta baznīcas: Lazdonas 1693./99. g., Vestienas 1695./98. g., Gaujienas 1698. g. un Velēnas 1699. g.; 1698. g. viņš uzņēmās Pēterupes un Skultes apvienoto draudžu krusta baznīcas būvi; tomēr šā pēdējā

¹⁵⁰ 1695. g. Amata tiesas prot., 39. sēj., 502. lpp.

dievnama būve nenotika. 1694. g. meistars Vēde kopā ar namdari Kristjāni Videkenu (Christian Widdeken) uzņēmās par 140 v. dāld. un deputātu Trikātas baznīcas būves namdara darbus. Tur bija jāuzceļ izturīgs jumta krēsls ar attiecīgām sijām un enkurbalkšiem virs visas baznīcas un virs sakristejas piebūves, jāizbūvē draudzes telpai divi dēļu krustvelves un sakristejai lēzeni griesti, jāizliek grīda ar „bieziem ēvelētiem dēļiem“, jāuztaisa luktas (Baur-Chor) baznīcas rietumgalā virs galvenajām durvīm, divējas dubultdēļu baznīcas durvis un vienējas sakristejas durvis, „jāieliek enkurbalkšis arkā starp kori un baznīcu“ un jāuzceļ „astonšķautnains tornis ar itaļu ķiveri (wälsche Haube) pēc dotā veidula“.

1699. g. meistars Vēde par 170 v. dāld. uzņēmās izbūvēt Krimuldas baznīcai „gulošu jumta krēslu ar attiecīgām spārēm, enkurbalkšiem un latām, poligōnālu (seš- vai astonšķautņainu) torni ar galeriju, virs draudzes telpas dēļu velvi, grīdu, luktas, pagatavot logu aplodas ar rāmjiem, dubultdēļu durvis, baznīcas solus un krēslus“. 1700. g. meistars Vēde darināja vēl šai baznīcai bikstkrēslu. 1703. g. viņš kopā ar savu palīgu Kristjāni Videkenu uzlika gadu iepriekš ienaidnieka nodedzinātai Smiltenes baznīcai lubu pagaidu jumtu; tāpat arī izdegušai Trikātas baznīcai par 55 v. dāld. viņš uzcēla „labu izturīgu jumta krēslu ar stipriem kokiem zem spraišļiem un ar labām spārēm“ un nodedzinātās Gaujienas baznīcas vietā uzcēla pagaidu baznīcu.

1698. g. meistars Vēde nodarbināts Ērgemes baznīcas būves darbos, un tai pašā gadā aprinča priekšnieks (fogts) Krebs s ieteic pārvaldniekam nodot Vēdem Allažu baznīcas remonta darbus.

Pēc mācītāja Svantes Gustava Dīca ziņām (1698. g. 26. sept.)¹⁵¹ meistars Vēde („der teutsche Zimmermann Weede“) uzcēlis arī Bilskas muižas dzīvojamo ēku.

Jau minētajam namdarim Kristjānim Videkenam, kas 1694. un 1703. g. kopā ar būvmeistaru Vēdi bija uzņēmies būvdarbus, pārvaldnieks uzticēja pastāvīgus mazākus namdara darbus. Tā, piem., 1695. g. meistars Videkens par 35 v. dāld. uzņēmās pagatavot Trikātas baznīcai draudzes telpas katrā pusē astonšus solus ar durvīm, 1700. g. Liepupes baznīcai uzbūvēt jaunu koka draudzes telpu un 1705. g. tam pašam dievnamam darināt

¹⁵¹ Smiltenes pastorāta aktis, Valsts arch. Rīgā, Nr. 448, 66. un 67. lpp.

„visu, kas vēl būvei trūkst“, proti, pārklāt griestus dēļiem, apsist torni jumstiņiem un pataisīt draudzes telpai katrā pusē 7 solus.

1704. g. namdaris Videkens par 30 v. dāld. uzņēmās L u g a ž u mūra baznīcai ielikt vajadzīgās sijas un spāres, uztaisīt dzegu, koka zelmini, logu un durvju aplodas un jumtu pagaidām nosegt lubām. 1709. g. Videkens uzņemas par 50 v. dāld. no ķēniņa līdzekļiem U m u r g a s mūra baznīcai uzlikt jaunas spāres, izlabot dēļu velvi, ietaisīt luktas virs ieejas, noplēst veco torni un uzcelt jaunu, 4¹/₂ asu (7,62 m) augstu, un to apjūmt ozola jumstiņiem.

Vairākkārt nodarbināts būvmeistars ir arī K l e m e n s s V ī g a n t s (Clemens Wiegandt). 1680. g. viņš no Rīgas pilsētas rātes par 100 Karola dāld. un deputātu uzņēmās visus galdnieka darbus L i m b a ž u baznīcas būvei, proti: uzcelt jumta krēslu un torni līdz ar zvanturi, uztaisīt iekštelpā divi koka velves, luktas ar kāpņu uzeju, ielikt grīdu „baznīcas vidum“ un sakristejai.

1683. g. meistars Vīgants uzņēmās „ar saviem zeļļiem un puīšiem“ par 160 v. dāld. B u r t n i e k u baznīcai taisīt „visu, kas attiecas uz jumtu“, dēļu velvi pāri vidusjomam un 4 krustvelves pāri katram sānjomam (16. att.), koka jumta dzegu, divējas durvis, jumtu un griestus sakristejai un torni „pēc dotā meta“ (15. att.). Vēlāk viņš vēl uzņēmās par 40 Alb. dāld. apsist torni jumstiņiem un „izdarīt visu, kas vēl būtu vajadzīgs“. 1685. g. meistars Vīgants uzņēmās vēl par 35. v. dāld. pagatavot B u r t n i e k u baznīcai biktskrēslu un visus citus krēslus (katrā pusē septiņus).

1685. g. viņš uzceļ M a t ī š o s pagrabu¹⁵²; 1692. g. viņš par 2 šill. uztaisa Matīšu baznīcai skolmeistara krēslu. Pieņemams, ka šis pats meistars veicis arī galdnieka darbus ap to laiku (1686./87. g.) celtai M a t ī š u baznīcas ēkai, lai gan rakstītu dokumentu par to trūkst. 1692. g. meistars Klemenss Vīgants uzņēmās par 30 v. dāld. D o l e s baznīcai nojaukt salmu jumtu un uzlikt jaunas spāres un latas, sienas pastiprināt, veco torni nojaukt un tā vietā uzcelt jaunu sešstūrīgu ar galeriju un to apsist jumstiņiem, uztaisīt jaunas durvju aplodas un draudzes telpā sieviešu pusē 5 jaunus solus.

Vēl būtu minams būvmeistars O t o G r e g e r s (Otto Greger), kas pārvaldnieka uzdevumā 1691. g. par 8 Alb. dāld. nojauc B ē r z a u n ē veco baznīcas torni un tāpat pārvaldnieka uzdevumā tai pašā gadā kopā ar zemes mērnieku U l r i c h u apskata L a z d o n a s

¹⁵² Šis pagrabs varēja būt celts arī pastorātā.

baznīcas veco ēku un 1640. g. Trikātas baznīcas jumta krēslam sagatavo būvkokus; bet jumta krēsla uzcelšanu, kā jau agrāk minēts, uzdod namdaļiem Indriķim Vēdem un Kristjānim Videkenam.

1691. g. namdaris Miķelis Grunavs (Michael Grunau) uzņemas par 40 v. dāld. Rūjienas baznīcā ievilkt dažas sijas, pataisīt griestus, ielikt dažas spāres virs abiem sānjomiem, uzbūvēt jaunas luktas, pataisīt jaunas logu aplodas un logu rāmjus, jaunas durvju aplodas un 2 jaunas durvis.

1694. g. kāds „nevācunamdaris“ darina Salas Jāņa baznīcas koka velvi. 1703. g. namdaris Indriķis Fromms (Hinrich Fromm) uzņemas par 80 v. dāld. ienaidnieka izdedzinātai Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcai uztaisīt „jaunu jumta krēslu ar stipriem kokiem zem spraišļiem“, tāpat jumta krēslu virs altārtelpas, ievilkt sijas baznīcā un tornī, pagatavot 2 durvis un torņa mūriem uzlikt pagaidu jumtu.

1703. g. Rīgas pilsētas rātes uzdevumā namdaļi Krūze un Līss (Liess) par 40 v. dāld. uzceļ Biķeļos krustveidīgu kapellu ar 4 zelmiņiem un torni.

Mācītu namdaļu trūkuma dēļ tai laikā bieži atgadījās, ka baznīcu būvēs namdaļa darbus izdarīja vietējie dzirnavnieku meistari, jo dzirnavnieki arī prata rīkoties ar koka darbiem. Tāds dzirnavnieku meistars, kas arī nodarbojās par būvmeistaru, bija Jochims Dönnike (Jochim Dönnike).

1692. g. Dönnike bija dzirnavnieks Laudonā¹⁵³. Kādā 1695. g. 6. maija rakstā¹⁵⁴ viņš paziņo pārvaldniekam, ka viņš aseram (Ceumernam Laudonā) atteicis, tāpēc ka savu maizi nevar nopelnīt kā dzirnavnieks un grib palikt pie baznīcu būvēm. Sava raksta beigās viņš piemetina šādu atvainojumu: „Pārvaldnieka kungs negribētu šo manu rakstu jaunā ņemt, bet gribētu gan apdomāt, ko gudrais mācītājs Zīrāks saka: kas grib ķerties pie sv. rakstu darbiem, tas nevar strādāt arī kādu citu darbu.“ Bet 1698. g. meistars Dönnike tomēr ir atkal Piebalgā dzirnavnieks¹⁵⁵.

¹⁵³ 1692. g. 26. janv. līgums Bērzaunes pastorāta aktis, Valsts arhīvā, Rīgā, Nr. 45, 125. lpp.

¹⁵⁴ Laudonas pastorāta aktis, Valsts arch., Rīgā, Nr. 223, 60. lpp.

¹⁵⁵ Dönnikes 1703. g. 24. febr. ziņojums Cēsu pastorāta aktis, Valsts arhīvā, Rīgā, Nr. 503, 149. un 151. lpp.

1692. g. Dönnike uzņēmās par 120 Alb. dāld. un deputātu uztaisīt Bērzaines baznīcai gulošu jumta krēslu virs draudzes un altāra telpas dēļu velvi „ar skaistu dzegu“, luktas ar kāpņu uzeju baznīcas rietumgalā virs galvenās ieejas, visā baznīcā pārlikt grīdu, uztaisīt jaunas ozola logu aplodas, divējas baznīcas durvis „no divkāršiem dēļiem“ un izdarīt visus namdaļa darbus sakristejā, uzcelt jaunu torni ar divi galerijām pēc pārvaldnieka dotā meta un apsist šo torni ozola jumstiņiem.

Asesors Ceumerns kādā 1693. g. rakstā apzīmē Dönniki par ļoti uzcītīgu vīru, kas Bērzaines baznīcas būvē „darbu labi strādā“. 1692. g. pārvaldnieks uzdod meistaram Dönnikem Lazdonas krusta baznīcas jaunbūvē apsist jumtu un torni jumstiņiem, iebūvēt torņa vidū galeriju, uztaisīt dzegu baznīcas iekš- un ārpusē, „labus griestus“ draudzes telpā, griestus altārtelpā noslēgt ar „skaistu velvi“, uztaisīt labus logus, divējas durvis un baznīcas solus. 1694. g. meistars Dönnike sagatavo vajadzīgos būvkokus Lazdonas jaunceļamai krusta baznīcai. Uzglabājusies piezīme, ka meistaram Dönnikem baļķu aptēšanas darbs nebūtu lāgā veicies¹⁵⁶. Šīs baznīcas būve, kā jau minēts, 1695. g. tika nodota meistaram Vēdem.

1694. g. meistars Dönnike nodarbināts Lubānā ar baznīcas celšanu, 1698. g. ar Siguldas baznīcas izbūvi un ar jauna torņa celšanu Cēsū Jāņa baznīcai.

Siguldā meistars Dönnike par 150 v. dāld. bija uzņēmies uzbūvēt vienkāršu jumta krēslu, jumtu pārsegt dēļiem, pārlikt sijas, apšūt griestus dēļiem, ielikt visā baznīcā grīdu, uzbūvēt luktas virs galvenajām durvīm, uztaisīt logu aplodas un rāmjus, izdarīt visus namdaļa darbus sakristejā un uzcelt torni ar 9 pēdu (Werkschuh, 2,74 m) jumta kori pārsniedošu pabūvi (Unterbau) un 36 pēdas (10,97 m) augstu jumta smaili virs astonstūrīnās galerijas. Bet 1699. g. meistars Dönnike sūdzas, ka Siguldas draudzes locekļiem baznīcas celtne esot „pavisam pretīga“ („ganz zuwider“); „trīs reiz esmu būvi uzsācis, bet arvienu man tā bija jāpārtrauc; dzirnavās man bija jāpieņem zelli, bet atkal jāatlaiž“¹⁵⁷.

Siguldas baznīcas būvē tai pašā gadā pie viņa strādā par zelli kāds Indriķis Štrams (Hinrich Stram). 1698. g. Dönnike bija

¹⁵⁶ 1694. g. ziņas Lazdonas pastorāta aktīs, Valsts arch., Rīgā, Nr. 220.

¹⁵⁷ Siguldas pastorāta aktīs, Valsts arch. Rīgā, Nr. 427, 63. lpp.

uzņēmies uztaisīt Siguldas baznīcai 5 vīriešu un 5 sieviešu solus ar durvīm, „skaistus un ērtus“.

1698. g. meistars Dönnike pēc pārvaldnieka rīkojuma bija uzņēmies nojaukt Cēsu Jāņa baznīcai veco bojāto torni un uzcelt jaunu. Tomēr arī šē radās meistaram grūtības. Ģenerālgubernātors f. Dālbērgs 1699. g. 16. maijā raksta Cēsu birģermeistaram, ka draudzes locekļi neesot savu kontingentu nodevuši ne būvmateriālā, nedz arī maksājumos namdarim un citiem būvē nodarbinātiem amatniekiem, bet izrādījušies nolaidīgi un kūtri. Meistars Dönnike, kas nekā nedabūja ne no rātes, nedz no cita kāda, spiests Cēsu baznīcas būves iesākto darbu pamest un aiziet.

Kāds cits baznīcu būvēs nodarbināts dzirnavnieks ir Ansis Doršs (Hans Dorsch), dēvēts arī Tors, Ates muižā pie Salacas. Šis dzirnavnieks uzturas pēc Ziemeļu kara Rīgā. Tur par viņu teikts, ka viņam „īsi pirms mēŗa bijušas uz laukiem dzirnavas, un ka viņš cēlis dažas baznīcas un to torņus¹⁵⁸. Tuvāku ziņu par viņa būvniecības darbiem trūkst.

Vēl kāds dzirnavnieks, kas strādāja namdara darbus, bija Dāniels Šulcs (Daniel Schultz) Raunā. 1694. g. pārvaldnieka uzdevumā viņš apskata Trikātas baznīcas ēķu; bet šīs baznīcas jumta krēsla būvi viņš nevar uzņemt. 1704. g. viņš strādā pie Lugažu baznīcas būves, bet šo darbu nenobeidz.

Smiltēnē 1698. g. baznīcas torni izlabo kāds „vācu namdaris“, bet baznīcas griestus — kāds zemnieks.

1706. g. Skanstes baznīcu izlabo kāds „vācu namdaris“.

Aktīs minēti vairāku galdnieku vārdi, kas baznīcās darinājuši logu rāmjus, kanceles, altāŗus un luktas. Tā 1684. g. galdnieks Niklass Kontons (Niklas Konton) par 2 v. dāld. 36 gr. pagatavo Ēveles baznīcai 16 jaunus logu rāmjus. 1693. g. Mālpilī minēts galdnieks Skrundens (Skrunden). 1706. g. galdnieks Hāns (Hahn) par 23 v. dāld. pagatavo Katlakalna baznīcai 42 logus.

1683. g. galdnieks Indriķis Lūneburgs (Henrich Lüneburg) Cēsīs uzņemas par 8⁸/₄ v. dāld. pataisīt Burtņieku baznīcas ēķai 36 četrstūŗainus un 3 apaļus logus.

1709. g. galdnieks Stefens (Steffen) darina Aizkraukles baznīcas luktām kāpnes, margas un durvis.

¹⁵⁸ 1726. g. 5. februāŗa Amata tiesas protokols, Rīgas pils. archīvā, 294. lpp.

Galdnieku meistars Erichs Kroks (Krock) Rīgā uzņēmās 1694. g. Salas draudzes Jāņa baznīcai darināt par 70 v. dāld. „pēc meta altāri ar izgreznojumiem un kanceli kā Jāņa baznīcā (domāta laikam gan Jāņa baznīca Rīgā), aizstājot vienīgi vītās kolonnas ar gludām“. Tai pašā gadā meistars Kroks arī uzņemas par 40 v. dāld. uztaisīt Katlakalna baznīcai jaunu kanceli līdz ar kāpnēm „līdzīgu tai, kāda ir Salā“.

1695. g. viņš uzņēmās arī pagatavot Piņķu Annas baznīcai „pēc viņa iesniegtā meta altāri, ieskaitot tēlniecības darbus“, par 35 v. dāld. Pestītāja tēls te būtu gleznojams, bet ja tas būtu darināms tēlniekam, tad altāris izmaksātu 10 dāld. dārgāk.

Kāds „nevācugaldnieks“ 1692. g. bija piedāvājis uztaisīt par 12 v. dāld. Piņķu Annas baznīcai kanceli. Šo piedāvājumu rāte noraidīja un uzdeva galdniekam Berentam Bardendikam (Bardendick al. Badendick) darināt jaunu kanceli. Bardendiks dabūja par šo darbu 20 v. dāld. Jau 1689. g. meistars Bardendiks bija par 10 dāld. darinājis Olaines baznīcas kanceli.

1696. g. mācītājs Vicichijs (Vicichius) ieteica pārvaldniekam galdnieku Tobiasu (Tobias) Jaunpiebalgā, kas protot arī tēlnieka darbus, lai viņš darinātu altāri un kanceli Lazdonas baznīcai, bet nav zināms, vai viņš arī šo darbu dabūjis.

Vēl tiek minēts meistars Jochims Oldenburgs (Jochim Oldenburg), kas 1695. g. Trikātas baznīcai par 17 v. dāld. 6 gr. piegādā „128 virpātus pilārus“ (luktām, kanceles uzejai vai altāra treliņiem).

Par tēlniekiem, kas izstrādājuši tēlnieciskos darbus kancelēm, altāriem un biktskrēsliem, trūkst tuvāku ziņu.

Tirzās pastorāta aktis¹⁵⁹ uzglabājušies no 1699. g. Velēnas baznīcas altāra un kanceles meti (98. att. un 99. att.). Šos diezgan neveiklos zīmējumus būs gan pagatavojis kāds galdnieks vai tēlnieks, kam šie priekšmeti bija uzdoti darināt. Arī še nav zināms tēlnieka vārds. Vispār Rīgā vai arī Cēsīs un citās pilsētās dzīvojošie meistari būs gan arī lauku baznīcām darinājuši altārus un kanceles.

Jau minētie 1698. g. par 130 v. dāld. Rīgas pilsētas mūrnieku meistara Hönnekena¹⁶⁰ uzstādītie altāris un kancele Trikātas

¹⁵⁹ Valsts archīvā Rīgā, Nr. 476, 38. un 41. lpp.

¹⁶⁰ Ziņas no 1698. g. 20./IX. Trikātas pastorāta aktis, Valsts arch., Rīgā, Nr. 483, 199. lpp.

baznīcā liek domāt, ka tie, kā tas tai laikā arī dažās Rīgas pilsētas baznīcās notika, būs bijuši darināti no akmens.

Dikļu baznīcas altāris (28. att.) un kancele (29. att.) būs laikam darināti Rīgā dzīvojošā meistara Johana Šaua (Schau jeb Schaubē)¹⁶¹ darbnīcā, kas bija tiklab akmeņkalis kā koka tēlnieks. Šaus, piem., 1694. g. strādājis pie Rīgas Pēteru baznīcas portāliem¹⁶². Viņš darinājis arī altāri, kanceli un biktskrēslu Ugāles baznīcai (Kurzemē)¹⁶³ un biktskrēslu Trīsvienības baznīcai Jelgavā¹⁶⁴. Salīdzinot Dikļu baznīcas altāra un kanceles veidojumu, sevišķi smailās akanta lapas un vītnes ar Ugāles baznīcas darbu izstrādājumu un ar Ofenbergu ģerboņa vairogu, vienīgo vēl uzglabājušos biktskrēsla fragmentu Jelgavas Trīsvienības baznīcā, varam ar lielu varbūtību pieņemt, ka arī altāris un kancele Dikļu baznīcā ir tēlnieka Šaua darbi; tomēr nekādi rakstīti dokumenti par to nav atrodami.

Kas attiecas uz citiem akmens tēlniecības darbiem baznīcu ēkās, tad tādu gandrīz nemaz nav. Virs galvenajām durvīm Vecpiebalgas, Bērzaunes, Matīšu, Mazsalacas un Trikātas baznīcās atradušies piemiņas akmeņi ar ķēniņa iniciāliem „C XI“ un to celšanas vai atjaunošanas attiecīgo gada skaitli. Ir ziņas, ka akmeņi virs Bērzaunes baznīcas durvīm pārvaldnieks Štrokirchs pasūtījis pie kāda akmeņkaļa Rīgā.

1680. g. Rīgas pilsētas mūrnieku meistars Indriķis Hönnekenš saņēma 18 v. dāld. par divi akmeņiem ar Rīgas pilsētas ģerboni, kuri ar rātes rīkojumu uzlikti virs Limbažu jaunceltās baznīcas abējām durvīm.

Kas attiecas uz krāsotājiem, kas zviedru laikā Vidzemē krāsojuši dievnamiem griestus, sienas, altārus, kanceles, biktskrēslus un treliņveidīgas sienas altārtelpas priekšā, tad tie atkal galvenokārt bijuši Rīgas meistari.

1684. g. Rīgas krāsotāju meistars Kords Meijers (Cordt Meyer) Burtnieku baznīcai apzeltījis torņa gaili, 1689. g. par

¹⁶¹ 1695. g. 22. VII Pilsētas kases kollēģijas piezīmju grāmata, Rīgas pilsētas arhīvā.

¹⁶² Amata tiesas protokoli: 1693. g. 29. IV, 35. sēj., 94. lpp. un 112. lpp., un 1694. g. 37. sēj., 229. un 316. lpp. R. P. A.

¹⁶³ Ziņas, kas bija Ugāles muižas dokumentos (Brieflade), bet tagad atrodas Rostokā, sniedzis virsskolotājs E. Šmits.

¹⁶⁴ Amata tiesas protokoli 1693. g. 29. IV, Rīgas pils. arch.

30 v. dāld. uzņēmies pārkrāsot Ikšķiles baznīcai kanceli un altāri, un 1696. g. Kords Meijers saņem 3 Karola dāld. par Biķeru baznīcas kapellas un torņa nokrāsošanu.

Kords Meijers bija 1677. g. ieceļojis Rīgā no Lūneburgas¹⁶⁵. Rīgā viņš attīstījis rosīgu darbību, izgleznodams starp citu Doma, Pēterča un Jāņa baznīcu. Pēc 1701. g. viņš Rīgā miris un apbedīts Doma baznīcā, kur viņa kapa plāksne vēl līdz šim laikam uzglabājusies.

Krāsotāju meistars Jirgens (Georgs) Ginters [Gürgen (Georg) Günter (Ginter)] 1692. g. nokrāsojis Cesvaines baznīcas altāri, un 1696. g. viņš izkrāso Lāudonas baznīcu, un tai pašā gadā ieteic uzdot viņam arī Lazdonas baznīcas ēkas izkrāsošanu.

Meistars Ginters strādā Rīgā kopš 1662. g. Viņu apzīmē par „brīvmeistaru“; tā tad viņš nav piederējis pie krāsotāju savienības. Rīgā viņš gleznojis arī vairākkārt griestu gleznas. 1668. g. pie viņa strādā zellis Johans Dāvids¹⁶⁶.

1694. g. krāsotāju meistars Zamuēls Nerings (Samuel Nering) Rīgā uzņemas par 64 v. dāld. Salas Jāņa baznīcas draudzes un altāra telpas koka velvē uzkrāsot „zilus, dzeltenzaļus un baltus padebešus, bet kambarī (sakristejā) dzegu ar zvaigzni vidū“; altāri, kanceli un baznīcas durvis „nokrāsot ar eļļas krāsu“; kanceli un altāri bez tam vēl „pārvilkt ar zeltu“, sakristejas durvis kodināt, biktskrēslu un solus nokrāsot ar līmes krāsu. 1695. g. tas pats meistars uzņemas par 25 v. dāld. Piņķu Annas baznīcā „izkrāsot altāri, ielikt tur Kristus krustā sišanu un visu apzeltīt (mit Quistgold zu lasieren)“.

Krāsotājs Jirgens Vichmanis (Jürgen Wichmann) Rīgā uzņemas 1697. g. izkrāsot Katlakalna un Olaines baznīcu.

1697. g. no Karaļaučiem Rīgā ieceļojušais krāsotājs Stribols (Stribol) par 45 v. dāld. izkrāso Limbažu baznīcai griestu velvi „ar līmes krāsu kā Rīgas baznīcās ar eņģeļiem“, bet durvis un margas ar eļļas krāsu.

Arī baznīcu būvēs nodarbinātie stiklinieki pa lielākai daļai ir Rīgas meistari. 1680. g. Rīgas stiklinieku meistarumu vecākais Blo

¹⁶⁵ Publ. 151. sēj. 234. lpp., R. P. A.

¹⁶⁶ 1662. g. Amata tiesas prot. 5. sēj. 301. lpp., 1663. g. 538. lpp. un 1668. g. 7. sēj. 501. lpp. — Pilsētas kases kollēģijas piezīmju grām. 1690. g. 4./VIII, 1691. g. 3./VIII un 1691. g. 8./X, R. P. A.

uzņemas iestiklot Limbažu baznīcai logus. Meistars **Jirgens Frīdrichs Kordess** (Jürgen Friedrich Cordes) Rīgā darina 1697. g. Lazdonas baznīcai 52 jaunus logu rāmjus. Pārvaldnieka Štrokircha uzdevumā 1695. g. meistara Kordesa zellis **Johans Palms** (Johann Palm) iestiklo Liepkalna baznīcas ēkas logus ar kvadrātrūtīm.

Rīgas stiklinieku meistarū vecākais **Helms** 1692. g. uzņemas darināt **Piņķu Annas** baznīcai par 10 v. dāld. 18 lielus logus un par 9 dāld. 12 mazus logus; vienā logā viņam jāieliek Rīgas pilsētas ģerbonis. 1694. g. tas pats meistars uzņemas par $\frac{3}{4}$ v. dāld. gabalā iestiklot logus **Salas Jāņa** baznīcai.

Bez tam vēl tiek minēts 1683. g. kāds meistars **Ambrosijs Gabriēls** (Ambrosius Gabriel) Valmierā, kas iestiklo **Burtnieku** baznīcai logus. 1709. g. **Aizkraukles** baznīcas būves darbos strādā stiklinieks **Rölls** (Röll); bet tas „vecuma un žūpības dēļ“ apzīmēts par nesapratīgu („nicht capabel“).

No citiem amatniekiem vēl minēti kalēji, naglu kalēji, atslēdznieki, varkaļi un skārdnieki. Jau minētais kalējs **Indriķis Fereukalējs** (arī **Dronkājs**) [**Henrich Fereukaley** (al. **Dronkay**)] un viņa dēls **Bērzaunē** pagatavo 1688. un 1694. g. **Lubānas** baznīcas būvei naglas un 1695. g. dažādu šķirņu naglas, kabļus un stūra kāšus **Laudonas** baznīcas būvei.

Kalējs **Berents** (Berent) Liepkalnā apstrādā 1696./97. g. turienes baznīcas būvei 1 birkavu (163,8 kg) dzelzs un saņem par to 4 v. dāld. kalēja algas. **Jēkabs Franks** (Jakob Frank) 1698. g. apgādāja **Trikātas** baznīcas kancelei dzelzs stieni, un atslēdznieks **Pēteris Knuts** (Peter Knut) Mazsalacā piegādā 1687. g. **Burtnieku** baznīcas būvei par 4 v. dāld. 60 šil. viras. Atslēdznieks **Johans** (Johann) darina 1694. g. torņa stieni **Salas Jāņa** baznīcas gailim, un „vācu kalējs“ **Cēsis** saņem 1691. g. 5 šil. 30 gr. „par zvantuļa apkalumu“.

1695. g. **Ditrichs Šmits** (Dietrich Schmit) piegādā par 25 v. dāld. 10 gr. **Trikātas** baznīcai torņa gaila stieni un otru — altārtelpas jumtam un bez tam apsit baznīcas torni ar skārdū.

Bez jau minētā varkaļa **Japeta** (Japeth), kas 1644. g. darinājis **Valmieras Sīmaņa** baznīcai vēja rādītāju, būtu vēl atzīmējams kāds „zviedru varkalis“ **Joachims Grabe** (Joachim Grabbe), kas 1695. g. par 9 Alb. dāld. piegādājis **Trikātas** baznīcai „baznīcas gaili“.

No skārdniekiem minēts kāds Konrāds Daniēls (Konrad Daniel), kas 1686. g. apsisis ar skārdu Olaines baznīcas torni.

Ja pārskatām visus šē minētos būvamatniekus, kas bijuši nodarbināti Vidzemes lauku baznīcu būvniecībā, tad redzam, ka viņu vislielākais skaits bijuši Rīgas meistari. Tādēļ arī Vidzemes lauku baznīcu būvniecībā bieži lietoti būvveidi, kādi tai laikā bija parasti Rīgā.

Pielikums.

DARBAM IZLIETOTIE AVOTI UN ATTĒLI.

Piezīmes:

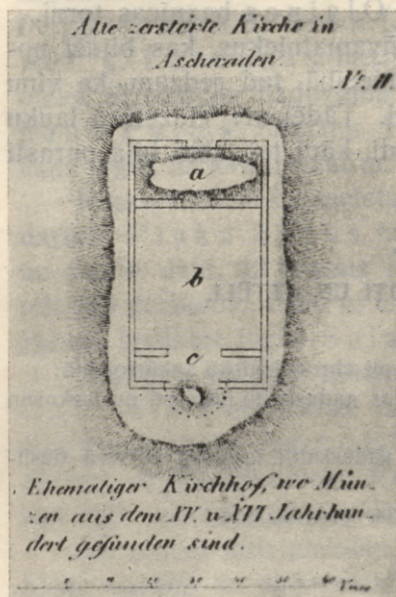
- 1) Avoti uzrādīti katrai atsviškai baznīcas celtnei chronoloģiskā sakārtojumā;
- 2) Baznīcas ēku celšanas, kā arī to atjaunošanas gaduskaitļi iespiesti pustreknēm skaitļiem;
- 3) Baznīcu ēku iznīcināšanas vai nodegšanas gaduskaitļi iespiesti kursīvā (ieslīpiem skaitļiem).
- 4) Šim darbam materiālu krāšana noslēgta 1934. gada vasarā.*

Sāsinājumi:

a.	— archīvs.
b.	— baznīca.
k.	— kapella.
V. A.	— Valsts archīvs, Rīgā.
R. P. A.	— Rīgas pilsētas archīvs.
R. P. B.	— Rīgas pilsētas bibliotēka.
I. V. C.	— Igaunijas valsts centrālarchīvs, Tērbatā.
P. V.	— Pieminēkļu valde.
R. V. u. S. B.	— Rīgas Vēstures un senatnes pētnieku biedrība.
M.	— manuskripts.
B. V. P.	— Baznīcas vizitāc. protok.
P. M.	— Pastorāta materiāli.
D. Ch.	— Draudzes chronika.
Publica	— Rīgas pilsētas „rātes“ protokoli.
R. P. K. P. g.	— Rīgas pilsētas kases kolēģijas piezīmju grāmata.
Samsons	— Superintendenta mag. H. Samsona (Samson) 1630. gada ziņojums karalim, Valsts archīvā Stokholmā, Livonica, Nr. 176, laikraksts Baltische Monatsschrift, 57. sēj., 452.—458. lpp. Rīgā, 1904. g.
Nap.	— Napiersky, Beiträge zu einer Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands.
(Heine)	— (Heine), Hagiologisches aus Alt-Livland, laikraksts Der Katholik, 1903. un 1904. g.

* Darbam izlietotie R. V. un S. B. rokraksti un zīmējumi kopš 1936. g. rudenim atrodas V. A.

1. Aizkraukle.

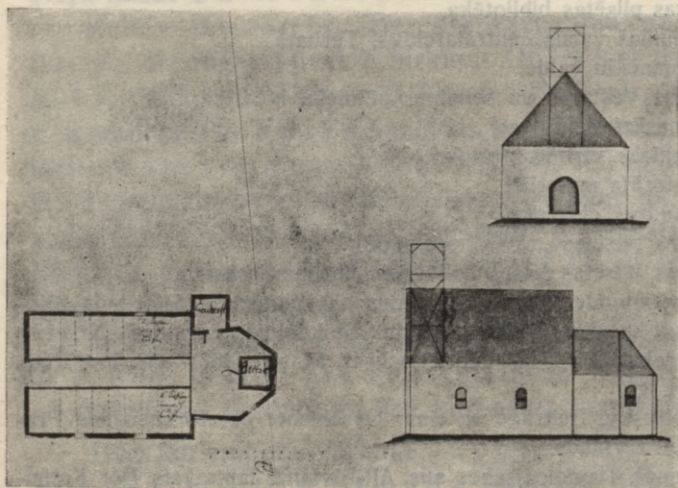
1. att.

Priekš 1642. g. celtās Aizkraukles b. ēkas atliekas, 1839. g. Krūzes (Kruse) uz- mērījums, Kruse, Necrolivonica, 60. tabula.

1642. Nap., IV, 147.

1664. 1677. g. 7. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 513, M., R. P. B.

1668. 1669. g. atzīme, Nap., IV, 147.

2. att.

Aizkraukles b. plāns un divi skati, 1691. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

2. att.

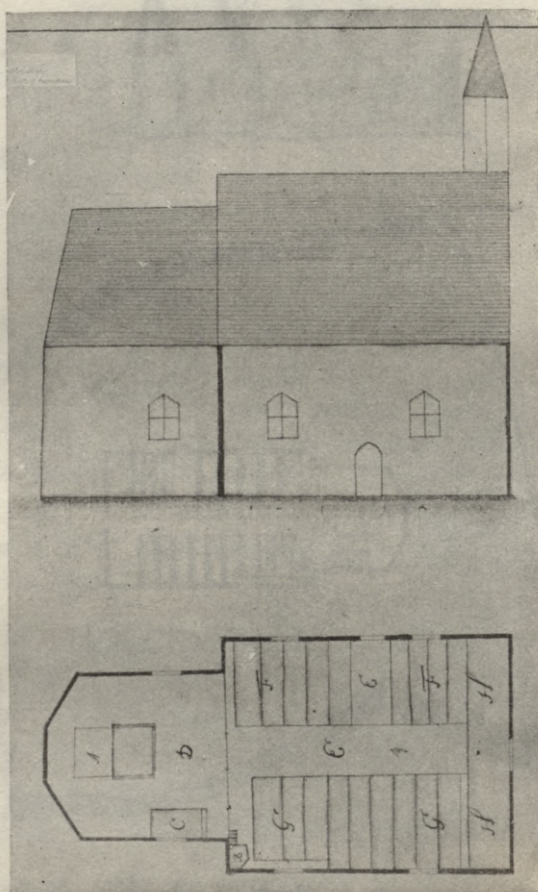
Aizkraukles b. plāns un divi skati, 1691. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

1692. 1692. g. 13. 5. O. Kvista piezīme, I. V. C., Nr. 62.

1694. 1694. g. 22. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 196, M., R. P. B.

1694. 1695. g. 28. 4. ziņa, V. A., Nr. 235, 151.

1694. 1694. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.

4. att.

Allažu b., skats un plāns. O. Bergmaņa 1692. g. uzmērījums un zīmējums, I. V. C., Nr. 62. (Skats zīmēts spoguļa attēlojumā.)

1695. 1696. g. 4. 1. ziņa, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 159.

1706. Mācīt. Rēdera (Räder) ziņas, Nap. IV, 147.

1708. Aizkraukles draudzes novada materiāli no 1702. līdz 1849. g., V. A.

1709. Aizkraukles draudzes novada materiāli no 1702. līdz 1849. g., V. A.

2. **Allaži**, senāk Silciems, Vilipa-Jēkaba b. Nap., I, 33.

1630. Nap., I, 37.
Samsons.
1643. 1643. g. 6. 4. B. V. P., V. A., Nr. 3, 34.
1669. 1669. g. 17. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
- 1670.** M. 1409., R. V. u. S. B.
1692. 1692. g. 28. 9. ziņas, Allažu P. M., V. A., Nr. 14, 165.
1698. 1698. g. 4. 2. fogta G. J. Krēbsa ziņojums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92.
1698. g. 22. 1. raksts, V. A., Allažu P. M., Nr. 14, 392.
1698. g. 8. 2. pārvaldnieka M. f. Štrokircha raksts, Allažu P. M., V. A., Nr. 14, 269.
1698. g. 3. 5. J. F. Opendōla (Opendohl) raksts, Allažu P. M., V. A., Nr. 14, 273 u. 274.
- Starp 1699. un 1703. Mācītāja J. Penteniusa piezīme, Allažu D. Ch., V. A.
1707. 1707. g. 26. 8. proposita M. G. Buchholca (Buchholtz) ziņojums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 139.
1723. 1723. g. 17. 12. B. V. P. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 208.

3. **Aloja**.

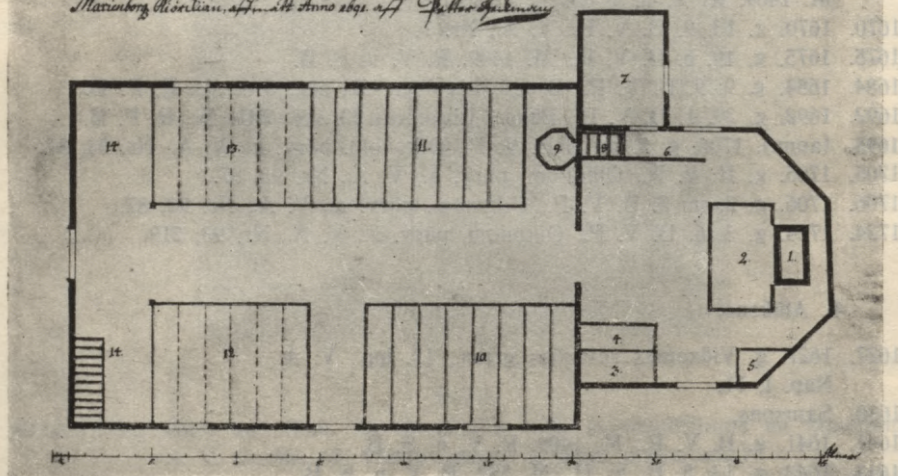
1637. 1637. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1644. Nap., I, 51.
1669. 1669. g. 17. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409, R. V. u. S. B.
1670. 1670. g. 13. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1675. 1675. g. 19. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1684. 1684. g. 9. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 518, M., R. P. B.
1692. 1692. g. 29. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 541, M., R. P. B.
- 1695.** (apm.). 1706. g. 2. un 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 87.
1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 87.
1706. 1706. g. 2. un 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 87.
1724. 1724. g. 3. 6. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 219.

4. **Alūksne**.

1627. 1627. g. Vidzemes revīzijas grām., 12. lpp., V. A.
Nap. I, 71.
1630. Samsons.
1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
- 1643.** 1643. g. 13. 5. B. V. P., M. 582, R. V. u. S. B.
1644. 1644. g. B. V. P., V. A., Nr. 4.
- 1673.** Mācīt. E. Glika (Glück) ziņojums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 357.
1702. Hagemester, Beiträge z. e. Geschichte d. Landgüter in Livl., I, 252.
Nap., III, 84. u. VI, 159.
1791. 1791. g. J. V. Krauzes (Krause) zīmējums, Broce, Livl. Monumente... V, 70, M., R. P. B.

Maringburg, Riscilian, aff. itt Anno 1691. aff. J. Bekmanus

5. att.

Alūksnes b., skats un plāns. P. Bekmaņa 1691. g. uzmērījuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baznīcas III, 15.

5. **Apukalns**, arī Opokšas b.

1630. g. Samsons.
 1691. Ziņas Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 237 u. 238.
 1694. Ziņas Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.
 1696. 1696. g. 16. 7. proposita E. Glika (Glück) un V. Meijerfelda (Mejerfeldt) protokols, Apukalna P. M., V. A., Nr. 315, 1, 2 un 3.
 1701. Proposita E. Glika (Glück) ziņojums ģenerālgubernātoram, laikraksts Baltische Monatsschrift, 41. sēj., 692.
 Mācīt. K. Millera (Müller) 1703. g. 24. 3. ziņojums, Nap., IV, 159.

6. **Apši**, Pēterā-Pāvila b.

1688. 1688. g. 9. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 527, M., R. P. B.
 1656. 1669. g. 10. 3. B. V. P., Nap., IV, 155.
 1669. 1669. g. 10. 3. B. V. P., Nap., IV, 155.
 1671. 1671. g. 4. 2. B. V. P., Nap., IV, 155.
 1688. 1688. g. 9. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 527, M., R. P. B.
 1699. 1699. g. 5. 3. ziņas, Skujenes P. M., V. A., Nr. 417, 55 un 57.
 1718. 1718. g. 26. 1. ziņas, Skujenes P. M., V. A., Nr. 417, 85 un 87.

7. **Augstroze**.

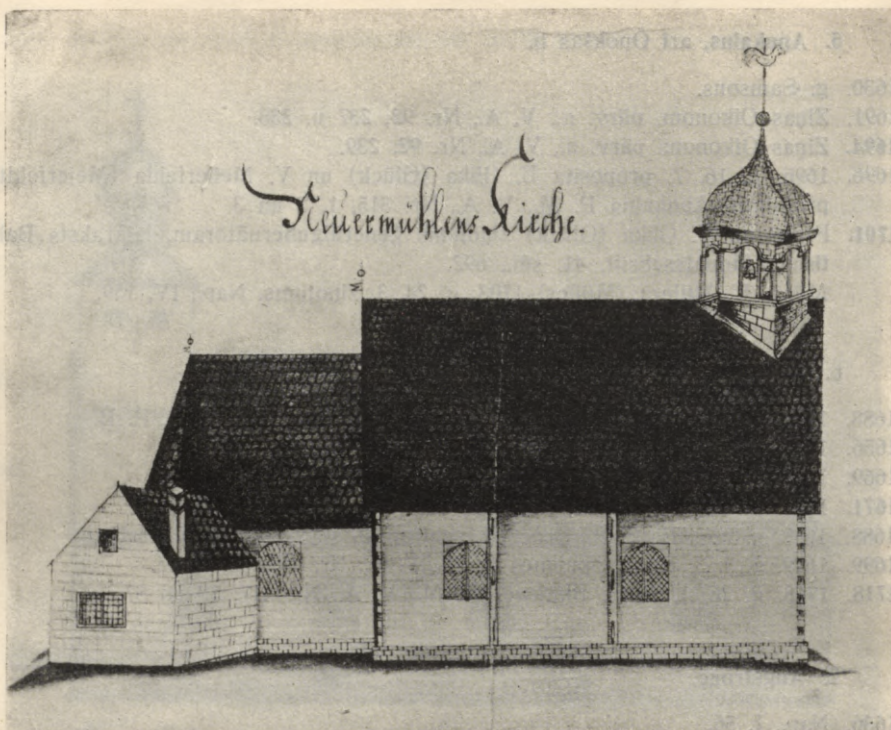
1636. Nap., I, 56.
 1667. Nap., IV, 151.
 1684. 1684. g. 20. 9. Straupes B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 519, M., R. P. B.
 Nap., I, 56.
 1707. Straupes P. M., V. A., Nr. 380, 37.

8. **Aumeisteri**, Andreja b.

- G. Bergmann, Geschichte v. Livland, 163. lpp. (Leipzig, 1776).
 (Heine).
 1680. 1680. g. 17. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 Nap., IV, 160.
 1698. 1698. 2. ziņas, Nap., IV, 160.
 1704. Nap., IV, 160.
 1728. 1728. g. 12. 4. mācītāja F. B. Blaufusa (Blaufuss) ziņas, Palsmanes P. M., V. A., Nr. 325, 82.
 1735. 1740. g. 19. 10. „Acta kommissionis generalis“, M. 579., R. V. u. S. B.

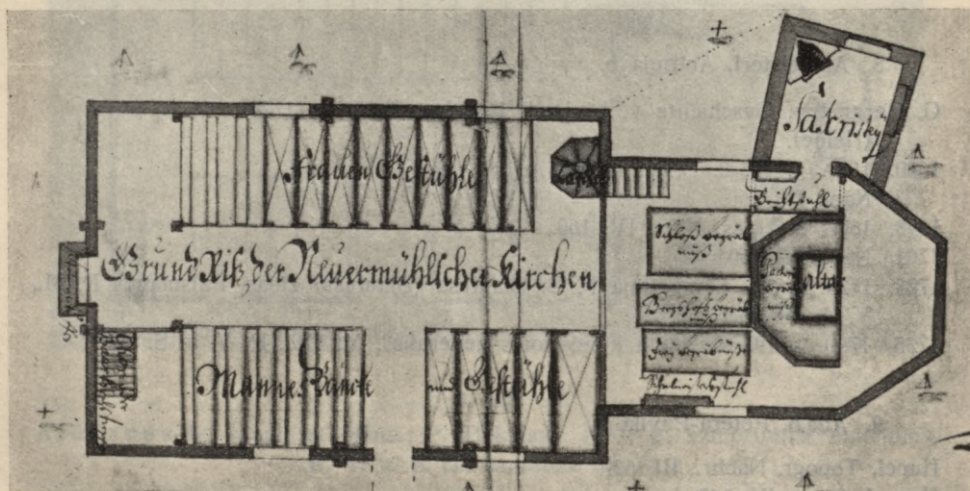
9. **Ādaži**, Pēterā-Pāvila b.

- Hupel, Topogr. Nachr., III, 62.
 Nap., I, 30 un IV, 145.
 (Heine).

6. att.

Ā d a ž u b., skats, J. Ā. Ulricha 1692. g. uzmērījuma zīmējums, R. V. u. S. B.,
baznīcas, III, 16.

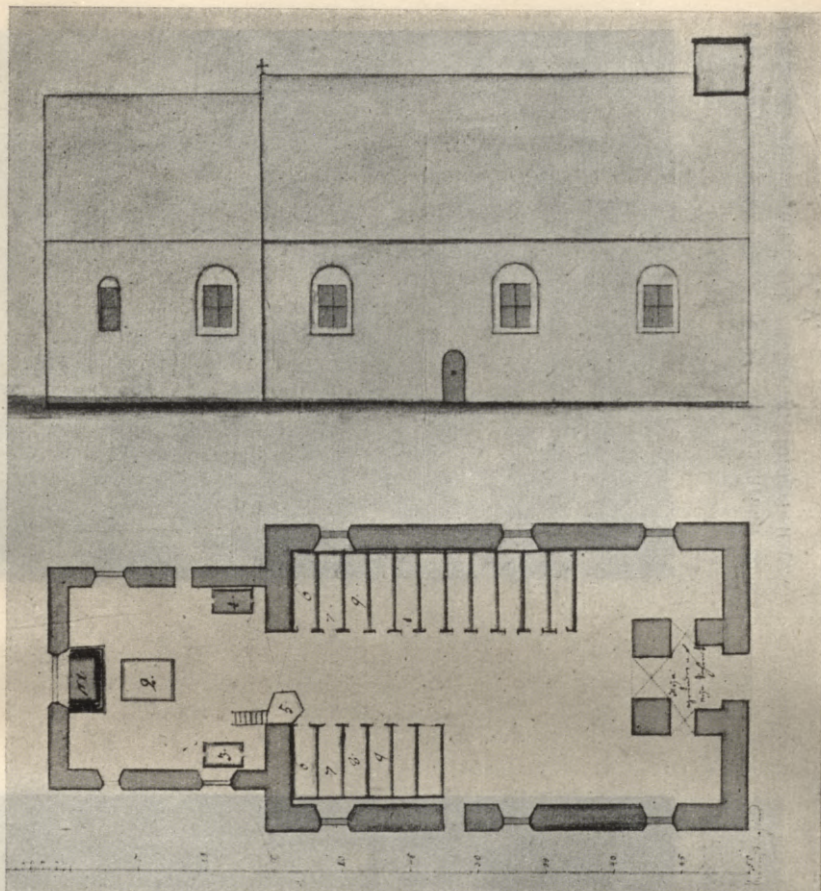
7. att.

Ā d a ž u b., plāns, J. Ā. Ulricha 1692. g. uzmērījuma zīmējums, R. V. u. S. B.,
baznīcas, III, 17.

1630. Hagemeister, Materialien z. e. Geschichte d. Landgüter i. Livland, I, 51. Schilling, Geschichte v. Neuermühlen (Riga, 1878) 39.
1633. Mācīt. J. Pechbergs (Pechberg) 1643. un 1644. g., B. V. P., V. A., Nr. 3, 24. Grüners, Ed., Vēsturiskais pārskats par Ādažu baznīcu (Rīgā, 1925.).
1643. Mācīt. J. Pechbergs (Pechberg) 1643. un 1644. g., B. V. P., V. A., Nr. 3, 24.
1656. Mācīt. J. Ottonis 1660. g., Ādažu b. a., Schilling, J. F., Geschichte v. Neuermühlen, 39, 42, 43.
Mācīt. Loders (Loder) 1775. g. ziņas, Ādažu D. Ch., V. A.
1660. (apm.). Grüners, Ed., Vēsturiskais pārskats par Ādažu baznīcu.
1661. Mācīt. J. Ottonis 1662. g., Schilling, J. F., Geschichte v. Neuermühlen, 43.
1669. 1669. g. 15. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409., R. V. u. S. B.
Grüners, Vēsturiskais pārskats par Ādažu baznīcu.
1674. 1674. g. 9. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409., R. V. u. S. B.
1684. 1684. g. 31. 8. B. V. P., Broce (Brotze), Livonica, 22. sēj., 5, 6, M., R. P. B.
1689. Ulricha (Ulrichs) 1692. g. 13. 4. ziņas, R. V. u. S. B., baznīcas, III, 16, 17.
1706. Proposits G. G. Buchholcs (Buchholtz) 1706. g. 24. 6., Mālpils P. M., V. A., Nr. 226, 202.
1707. Proposits G. G. Buchholcs (Buchholtz) 1707. g. 26. 8., V. A., Nr. 93, 83 un 136.
1723. 1723. g. 12. 12. B. V. P., Oikonom. pār. a., V. A., Nr: 93, 207.

10. Āraiši.

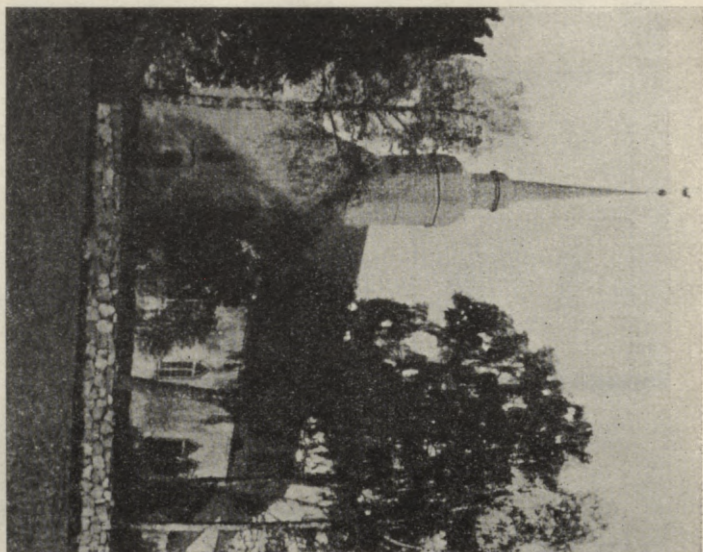
1656. Mācītāja Mat. Simonisa (Simonis) ziņas, Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 92, 439 un 440.
1669. Nap., IV, 151.
1672. Mācītāja Mat. Simonisa piezīme, Āraišu D. Ch., V. A.
Nap., IV, 152.
1675. Die evangel. Gemeinden Russlands, 101.
1677. P. Baerent, Āraišu baznīca un draudze, 4.
1688. 1688. g. 17. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 523, M., R. P. B.
1688. 1688. g. 1. 9. apraksts, G. Mengden, Inventarum der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 535.
1698. 1697. g. 26. 9. līgums, Āraišu pastorāta materiāli, V. A., Nr. 26, 89.
P. Baerent, Āraišu baznīca un draudze, 6.
1698. Ziņas, Āraišu P. M., V. A., Nr. 26, 121.
1703. Mācītāj. Mat. Simonisa piezīme, Āraišu D. Ch., V. A.
1706. 1706. g. 6. 10. mācīt. Visnera (Wiesner) ziņas, Āraišu P. M., V. A., Nr. 26, 229.
1724. 1724. g. 2. 3. B. V. P., Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 93, 214 un 215.

9. att.

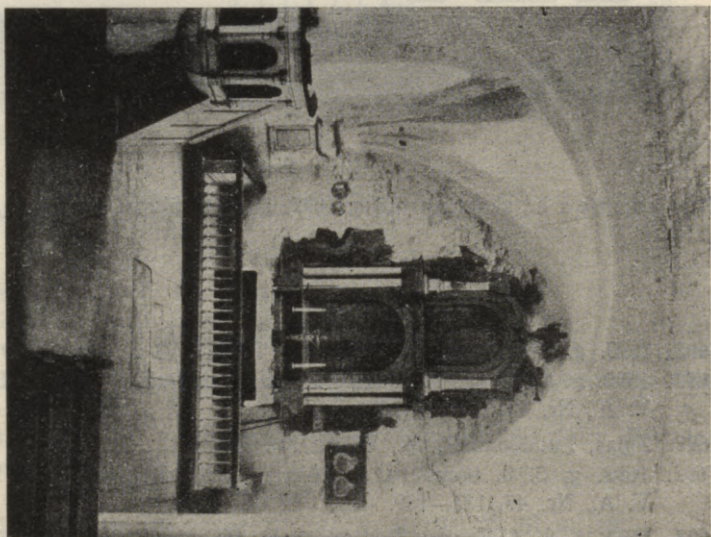
Bērzaunes b., skats un plāns, 1692. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

1692. 1692. g. 26. 1. līgums, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 97, 125—128.
 1692. 1692. g. 24. 8. J. H. Bankava (Bancau) Bebros raksts, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 223 un 237.
 1692. Ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 57.
 1692. 1692. g. 2. 3. namdaļa J. Dönnike (Dönnicke) raksts, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 137—139.
 1692. 1692. g. 9. 4. līgums, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 159—166.
 1693. 1693. g. 24. 6. piezīme, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 332.

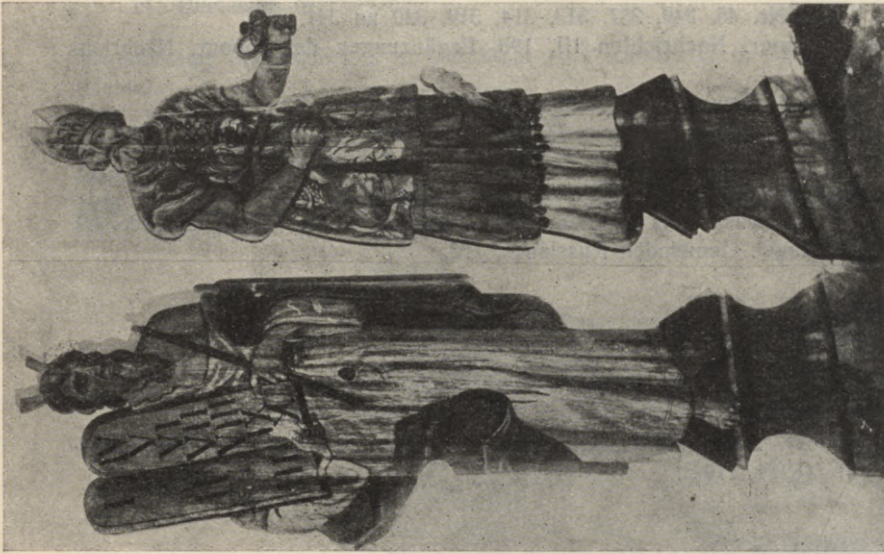
10. att.

Bērzaines b., skats no dienvidvakariem ar
1851. g. atjaunoto torni. 1894. g. fotogr. uzp.,
P. V.

11. att.

Bērzaines b. altāris.
1894. g. fotogr. uzņēm., P. V.

13. att.

Bērzaines b., altāra fragmenti (Mozus — pa kreisi, Ārons pa labi), tagad Valsts vēsturiskajā muzejā, P. V.

12. att.

Bērzaines b., altāra retabluma glezna (sv. vakarēdiens), tagad Valsts vēsturiskajā muzejā, P. V.

1693. 1693. g. 18. 8. J. K. Ceimerna (J. C. v. Ceumern) raksts, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 249, 287, 313, 314, 319, 320 un 341.
1694. Hupel, Topogr. Nachrichten III, 190, Ergänzungen der topogr. Nachrichten, 364.
Die evangel. Gemeinden Russlands, 122.
1695. 1695. g. 6. 5. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 59.
1696. 1696. g. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 373 un 374.
1705. Mācīt. Vendebauma (Wendebaum) ziņas, Nap., IV, 153 un 154.
1707. 1707. g. baznīcas attēls uz kāda plāna, Vestīnas P. M., V. A., Nr. 106, 69.
1851. g. Die evangel. Gemeinden Russlands, 122.

13. Biķeři.

- 1654.—57. L. B. (Liboris Bergmans), Livl. Kalender (Häcker, 1822).
1694. L. B. (Liboris Bergmans), Livl. Kalender (Häcker, 1822).
(Bergmans), Zweiter Versuch eines Beitrages zur Rigischen Kirchengeschichte (Riga, 1794).

14. att.

Biķeŗu b., ziedojumu vākšanas trauks, autora 1931. g. fot. uzņ.

1696. 1696. g. 8. 2. ziņas, R. P. K. P. g., 44.—46., R. P. A.
1696. 1696. 12. un 14. 3. ziņas, R. P. K. P. g., 44.—46., R. P. A.
1701. un 1702. L. B. (Liboris Bergmans), Livl. Kalender. (Häcker, 1822).
1703. 1703. g. 14. 1. ziņas, R. P. K. P. g., 43., R. P. A.
1709. L. B. (Liboris Bergmans), Livl. Kalender. (Häcker 1822).

14. Burtnieki, Marijas b.

Hagemester, Materialien z. e. Geschichte der Landgüter in Livland, I sēj., 114. (Heine).

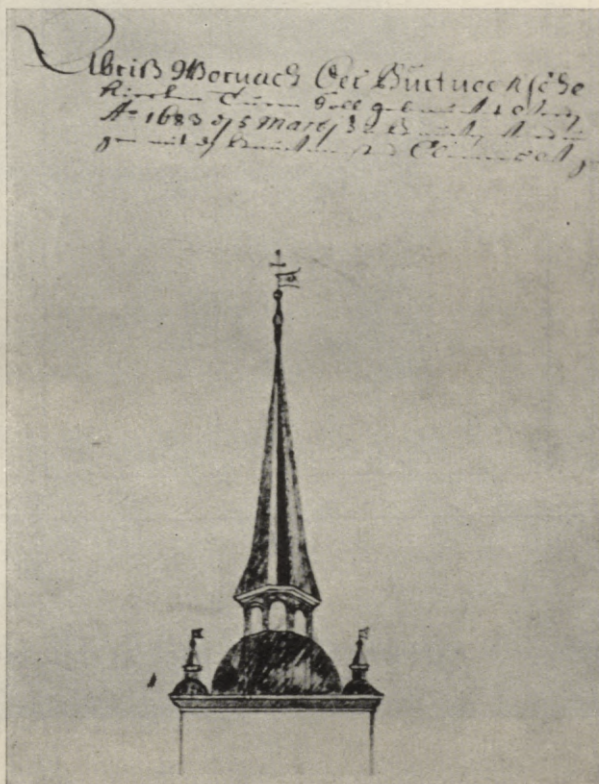
1630. Samsons.

1654. Nap., IV, 149.

1669. Nap., IV, 149.

1683. 1683. g. 5. 3. līgums, Burtnieku P. M., V. A., Nr. 63, 61 un 62.

1683. Burtnieku P. M., V. A., Nr. 63, 65.

15. att.

Burtnieku b., 1688. g. torņa smailes būvmets, Burtnieku muižas materiāli, V. A., Nr. 62, 65.

1683. 1683. g. līgums, Burtnieku P. M., V. A., Nr. 63, 72, 73 un 79.

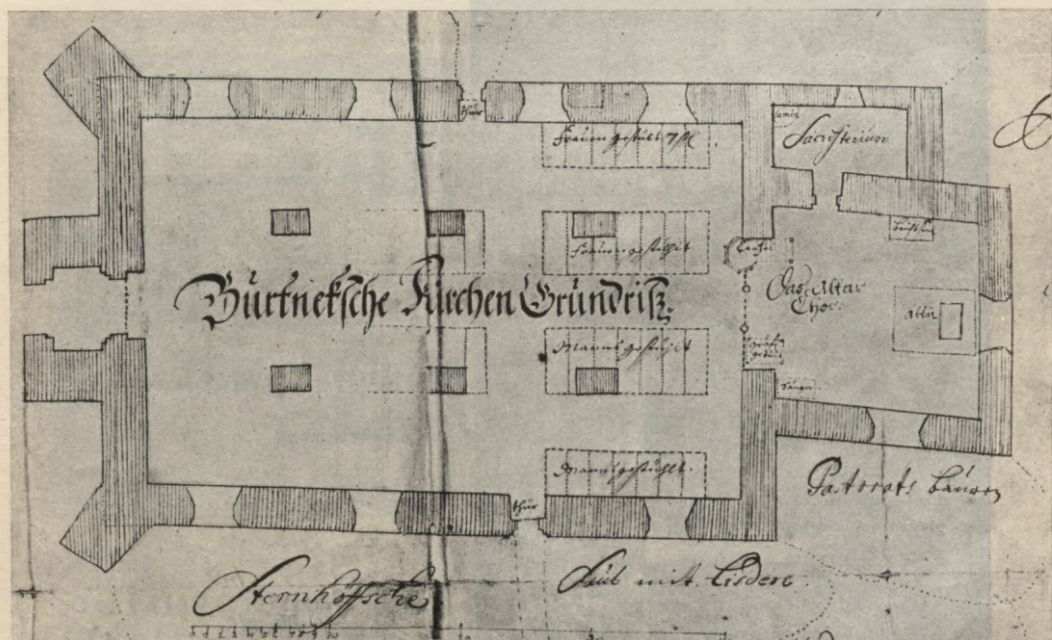
1683. 1683. g. 6. 2. noteikumi, Burtnieku muižas materiāli, V. A., Nr. 62, 63.

1684. Burtnieku P. M., V. A., Nr. 63, 91.

1685. Nap., IV, 149.

1687. Burtnieku P. M., V. A., Nr. 63, 95.

1688. 1688. g. 30. 6. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 85.

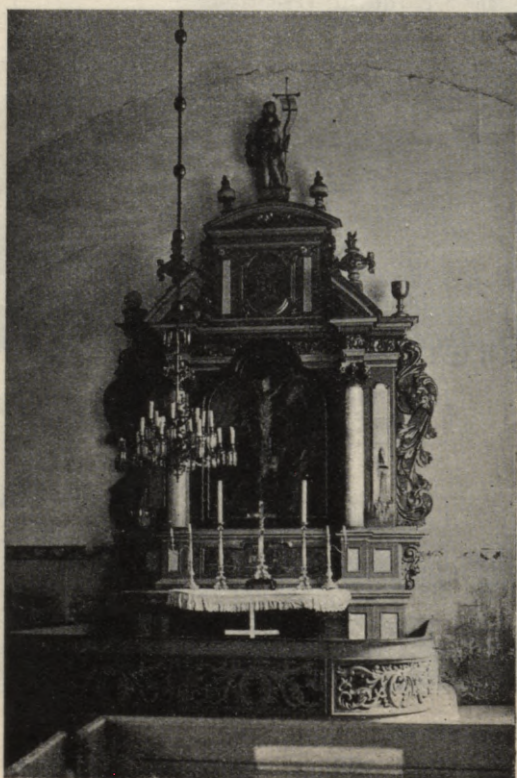
17. un 18. att.

Burtnekiu b., perspekt. skats un plāns, 1691. g. uzmērījuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baznīcas, III, 1.

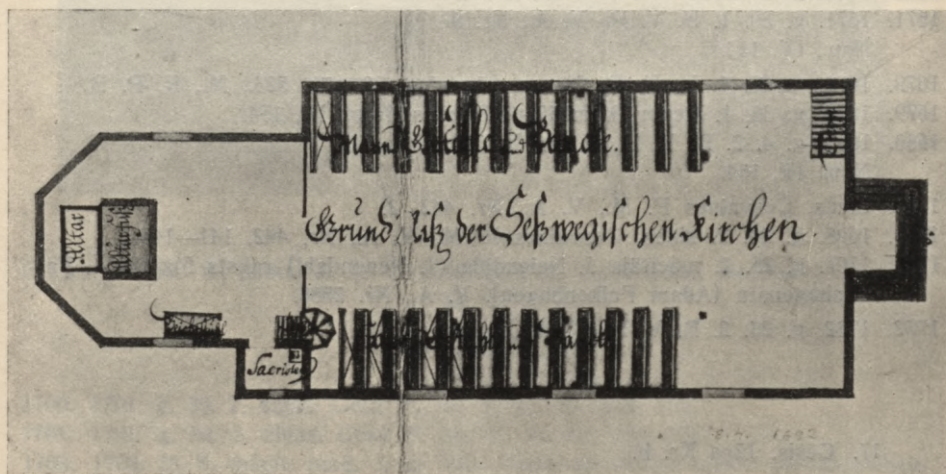
19. att.

Burtnieku b., skats no dienvidaustrumiem ar 1866./67. g. celto torni, stud. Z. Bekera 1927. g. fotogrāf. uzņ.

20. att.

Burtnieku b., 1691. g. darinātais altāris, stud. Z. Bekera 1927. g. fot. uzņ.

21. un 22. att.

Cesvaines b., skats, plāns un novietne, 1692. g. uzņēmuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baznīcas, III, 19.

15. Carnikava jeb Sankaule, Bērtuļa b., Nap., I, 29.

(Heine).

1638. B. V. P., J. F. Schilling, Geschichte v. Neuermühlen, 41. (Rīga, 1878).
 1643. B. V. P., V. A., Nr. 3.
 1669. 1669. g. 9. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 M. 1409, R. V. u. S. B.
 1674. 1674. g. 3. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 M. 1409, R. V. u. S. B.
 1692. 1692. g. 19. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 540, M., R. P. B.
 1706. 1706. g. 24. 6. mācītāja G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Mālpils P. M.,
 V. A., Nr. 226, 204.
 1707. 1707. g. 26. 8. mācītāja G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Oikonom. pārv.
 a., V. A., Nr. 93, 130.
 1718. M. 585. I, R. V. u. S. B.
 1723. 1723. g. 12. 12. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 207.

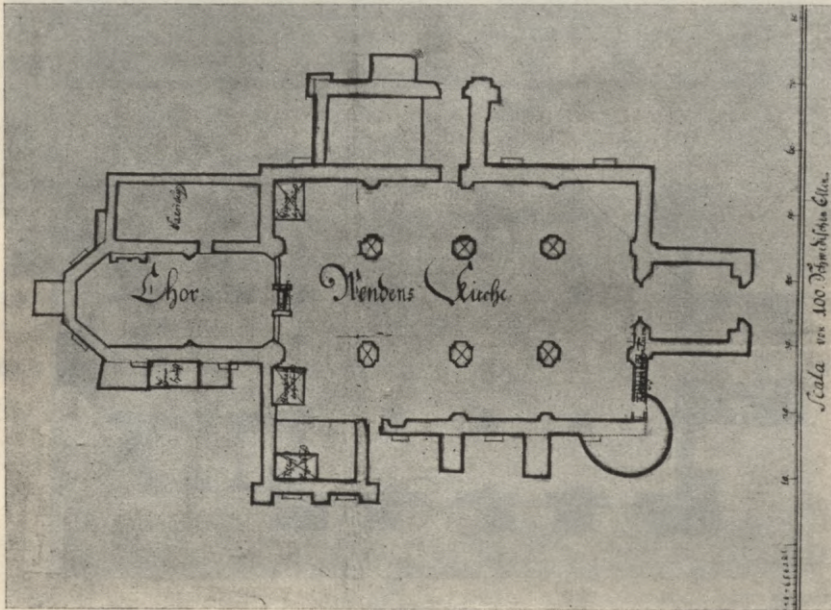
16. Cesvaine.

1630. Samsons.
 1640. 1640. g. 29. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1643. 1643. g. 3. ziņas, Nap., IV, 154.
 1668. 1668. g. 8. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1671. 1671. g. 30. 1. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 Nap., IV, 154.
 1679. 1679. g. 26. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 523., M., R. P. B.
 1679. 1679. g. 30. 1. Ģenerālkomisijas rīkojums, Nap., IV, 154.
 1680. 1680. g. 4. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 Nap., IV, 154.
 1688. Ziņas, Cesvaines P. M., V. A., Nr. 442, 2.
 1698. 1698. g. 24. 2. ziņas, Cesvaines P. M., V. A., Nr. 442, 141—145.
 1707. 1707. g. 25. 2. mācītāja J. Neiendāla (J. Neuendahl) raksts fogtam Ā. Fal-
 kenhagenam (Adam Falkenhagen), V. A., Nr. 2588.
 1732. 1732. g. 23. 2. B. V. P., V. A., Nr. 13.

17. Cēsis, Jāņa Kr. b.

- Dionisa Fabriciusa (Dionysius Fabricius) ziņas, Rigaer Stadtblätter, 1895. g., 341.
 1630. Samsons.
 1685. 1685. g. 17. 2. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 3.
 1691. 1691. g. 10. 1. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 29.

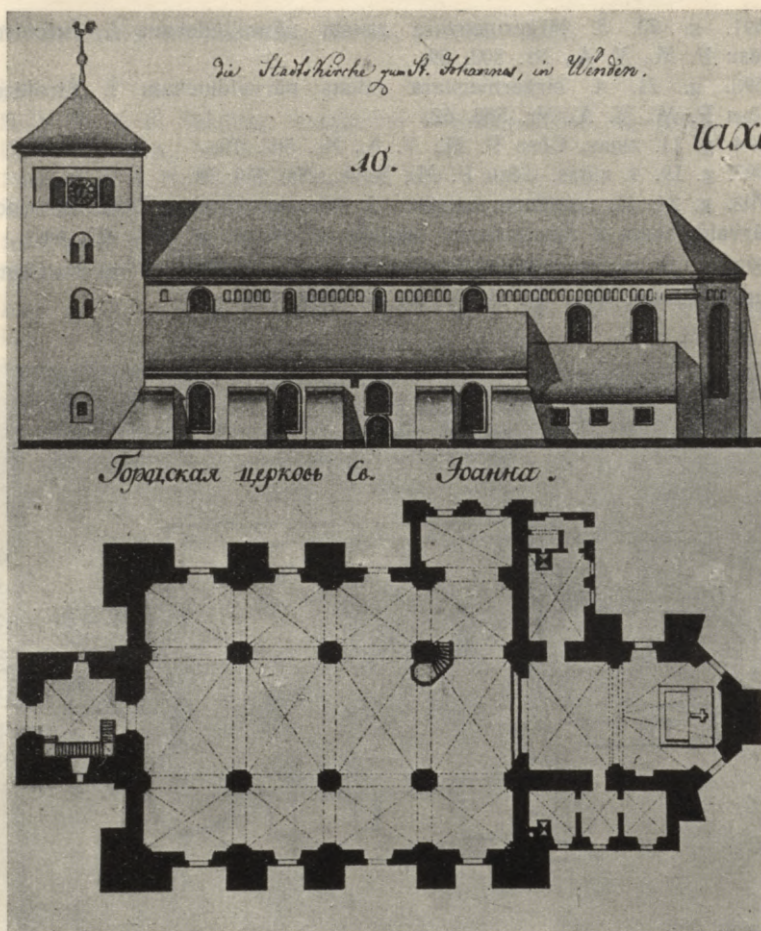
1691. 1691. g. 23. 5. birģermeistara raksts pārvaldniekam f. Štrokircham, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 39.
1693. 1693. g. 21. 4. birģermeistara raksts pārvaldniekam f. Štrokircham, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 62.
1694. 1694. g. 11. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 79.
1697. 1697. g. 19. 4. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 91.
1698. 1703. g. 24. 11. namdaŗu meistara J. Dōnnika (Jochim Dōnnike) ziņojums pārvaldniekam f. Štrokircham, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 64.
1699. 1699. g. 16. 5. ģenerālgubernātora Dālberga (Dahlberg) raksts Cēsu birģermeistaram, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 101.

23. att.

Cēsu Jāņa b., plāns, J. Ā. Ulriha 1694. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C. Nr. 62.

1700. 1701. g. 30. 7. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 137.
1701. 1701. g. 30. 7. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 137.
1703. 1703. 28. 5. mācīt. maģ. J. d. Mila (Joch. de Myle) raksts pārvaldniekam f. Štrokircham, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 141 un 142.
1703. 1703. 24. 11. namdaŗu meistara J. Dōnnika (Jochim Dōnnike) ziņojums, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 151.
1724. 1724. g. 5. 3. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 215.

24. att.

Cēsu Jāņa b., skats no dienvidiem un plāns, 1797. g. uzņēmuma zīmējumi,
R. V. u. S. B., baznīcas, Nr. 432.

18. Cēsis, Katrīnas b.

Körber, Vaterländische Merkwürdigkeiten, M. I. 40, Igaunu zinātniskā biedrība,
Tērbatā.

1654. Mācītāja Baumaņa (Baumann) 1781. g. ziņas, Cēsu kronika, M. 275, R. V.
u. S. B.

1679. 1679. g. ziņas, Nap., IV, 151.

1685. 1685. g. 15. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 523., M., R. P. B.

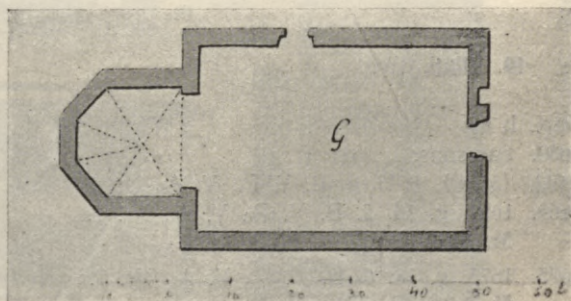

Cēsu Katrīnas b. skats no ziemeļrītiem (E. V. Ubrsch (E. W. Ubrsch))
1797. g. uzmērījuma zīmējums. Livl. Monumente... VII. sēj., 138. M. 25. att.

Cēsu Jāņa b., skats no ziemeļrītiem, autora 1913. g. zīmējums, Jahrbuch d. bildenden Kunst i. d. Ostseeprovinzen, VII, 13.

26. att.

Cēsu Katrīnas b., plāns, maģistra J. K. Broces 1797. g. uzmērījuma zīmējums, Livl. Monumente..., VII, sēj., 341, M., R. P. B.

1685. 1685. 17. 2. ziņas, Cēsu P. M., V. A., Nr. 503, 3.
1687. 1740. g. 8. 11. ziņas „Akta Kommissionis generalis“, M. 579, R. V. u. S. B.
1713. 1713. g. ziņas, Nap., IV, 151.
1724. 1724. g. 5. 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 215.

27. att.

Cēsu Katrīnas b., skats no ziemeļrītiem, E. V. Ulprechta (E. W. Ulprecht) 1797. g. uzmērījuma zīmējums, Broce, Livl. Monumente..., VIII. sēj., 138, M., R. P. B.

19. Dikļi.

Nap., I, 53.

1630. Samsons.

1643. (apm.). 1643. g. B. V. P., V. A., Nr. 3.

1669. 1669. g. 15. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1675. 1675. g. 18. 6. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1684. 1684. g. 17. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 519, M., R. P. B.

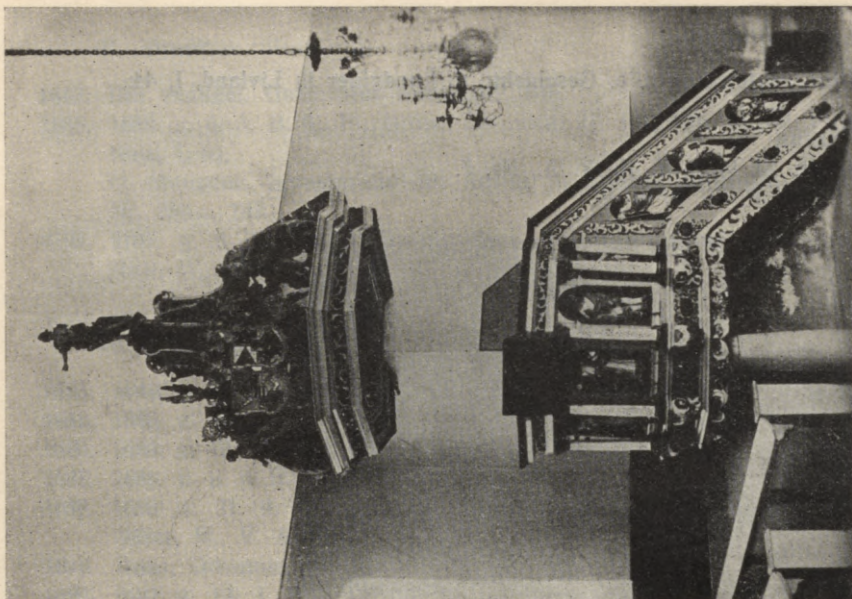
1692. 1692. g. 2. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 524, M., R. P. B.

1698. 1706. g. 28. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 94.

1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 94 un 95.

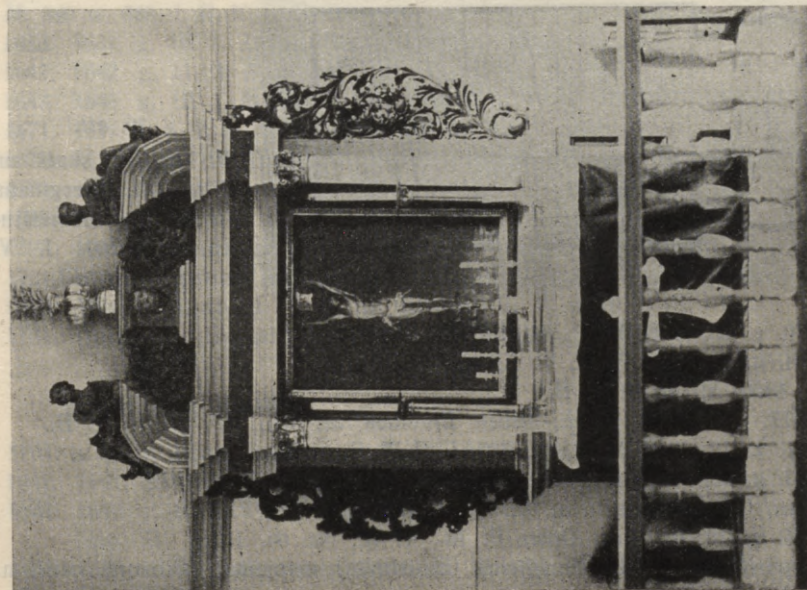
1706. 1706. g. 28. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 94 un 95.

1722. Virsskolotāja E. Šmita (Schmidt) materiāli, P. V.

29. att.

Diklu b., 1697. g. darinātā kancele, direkt. inž.
A. Grīnberga 1930. g. fot. uzp.

28. att.

Diklu b., 1698. g. darinātais altāris, direkt. inž.
A. Grīnberga 1930. g. fot. uzp.

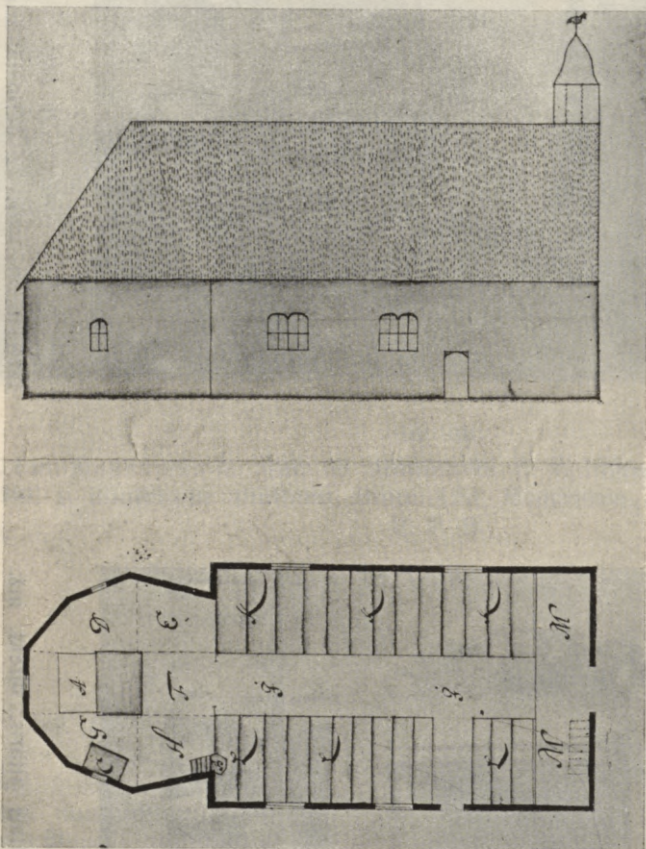
20. Dole, Annas b.

Hagemeister, Materialien z. e. Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 44.
(Heine).

1630. Samsons.

1668. 1681. g. 23. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

30. att.

Doles b., skats un
plāns, O. Bergmaņa
ap 1692. g. uzmērīju-
ma zīmējums, I. V.
C., Nr. 62.

1670. 1670. g. 23. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1674. 1674. g. 5. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1677. 1677. g. 1. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 512, M., R. P. B.

1681. 1681. g. 23. 9. B. V. P., M. 585, I, R. V. u. S. B.

1692. 1692. g. 30. 5. ligums, Doles P. M., V. A., Nr. 66, 71 un 83.

Ziņas, Oikonom. parv. a., V. A., Nr. 92, 272.

1704. 1706. g. 28. 6. ziņas, Doles P. M., V. A., Nr. 66, 123.

1707. Proposita M. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņojums, Oikonom. pārv. a.,
V. A., Nr. 93, 137.

1718. M. 585, I, R. V. u. S. B.

21. **Drusti.**

1652. Die evangel. Gemeinden Russlands, 105.
 1688. 1688. g. 6. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 526, M., R. P. B.
 Nap., I, 60.
 G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A.,
 Nr. 258-c, 742.
 1705. 1705. g. 6. 12. mācīt. Baumgartena (Baumgarten) ziņojums konsistorijai,
 Nap., IV, 152.

22. **Dzērbene.**

1643. 1643. g. 25. 2. mācīt. ziņojums, Nap., IV, 152.
 1652. 1680. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10, Nap., I, 60.
 1680. 1680. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10, Nap., I, 60.
 1688. 1688. g. 6. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 526., M., R. P. B.
 1688. 1688. g. 21. 9. G. Mengden, Inventar. der königl. in Livland belegen
 Güter, M., V. A., Nr. 258-c, 729.
 1693. Ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.
 1699. 1699. g. 13. 3. tiesas protokols, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 627.
 1705. 1705. g. 6. 12. mācīt. Baumgartena (Baumgarten) ziņojums konsistorijai.
 1705. Nap., IV, 152.
 1720. 1724. g. 20. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 214.

23. **Ērgļi, Madlienas b.**

- M. 549 un 585, I, R. V. u. S. B.
 1632. 1632. g. 16. 8. Zemes tiesas protokols, Nap., IV, 157.
 1642. 1642. g. 11. 3. B. V. P., Nap., IV, 157.
 1643. 1643. g. 12. 3. B. V. P., Nap., IV, 158.
 1671. 1671. g. 8. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1679. 1679. g. 22. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 515 un 516, M., R. P. B.
 1679. 1679. 30. 11. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1690. Nap., IV, 158.
 1707. 1707. g. skats uz kartes, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 69.
 1711. Mācīt. Hugkes (Hugke) ziņas, Ērgļu D. Ch., V. A.
 1740. 1740. g. 3. 10. B. V. P., M. 549, 29, R. V. u. S. B.
 1776. Bergmann, Geschichte v. Livl., 145 (Leipzig, 1776).

24. **Ērgeme, Annas b.**

1703. g. 15. 6. ziņas, Ērgemes P. M., V. A., Nr. 97, 132.
 1641. 1641. g. B. V. P., V. A., Nr. 1, 47.
 1642. 1642. g. B. V. P., V. A., Nr. 2.
 Nap., IV, 161.
 1668. 1668. g. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 537, M., R. P. B.
 Nap., IV, 161.

1669. 1671. g. 9. 3. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1671. 1671. g. 9. 3. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1674. 1674. g. 23. 2. B. V. P., V. A., Nr. 9.
 1689. 1689. g. 20. un 21. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 540, M., R. P. B.
 1692. 1692. g. 27. 6. ziņas, Ērgemes P. M., V. A., Nr. 97, 41.
 1697. 1698. g. 12. 2. ziņas, Ērgemes P. M., V. A., Nr. 97, 259.
 1698. 1698. 22. 9. aprīņa priekšnieka G. Krebsa (Krebs) raksts pārvaldniekam, Ērgemes P. M., V. A., Nr. 97, 177.
 1698. 1698. g. 13. 10. pārvaldnieka raksts aprīņa priekšniekam G. Krebsam (Krebs), Ērgemes P. M., V. A., Nr. 97, 271 un 275.
 1703. 1703. g. 17. 3. mācīt. Burcharda Vinceliusa (Vincelius) ziņas, Nap., IV, 161.
 1706. 1706. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 102.
 1707. 1707. g. 2. 4. ziņas, V. A., Nr. 259, 422.
 1713. Nap., IV, 161.

25. Evele.

1630. Samsons.
 1669. 1669. g. 3. 3. B. V. P., Nap., IV, 161.
 1684. Ēveles P. M., V. A., Nr. 519, 5.
 1692. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.
 1697. Ēveles P. M., V. A., Nr. 519, 5.
 1706. 1706. g. 6. 3. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 98 un 101.

26. Gaŗkalns, Teņa k.

- Nap., I. 30 un IV, 145.
 Schilling, Geschichte v. Neuermühlen, 65 (Riga, 1878).
 (Heine).
 Hagemester, Materialien z. einer Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 55.
 Hupel, Topograph. Nachrichten, III, 62.
 1630. Nap., I, 30.
 Schilling, Geschichte v. Neuermühlen, 39 (Riga, 1878).
 1638. 1638. g. 10. 1. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1656. 1656. g. ziņojums, Nap., IV, 145.
 1667. 1667. g. ziņojums, Nap., IV, 145.
 1673. J. Brandt, Reisen durch die Mark Brandenburg, Preussen, Churland, Livland u. Plesscovien (1702).
 1674. 1674. g. 9. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 M. 1409, R. V. u. S. B.
 1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 98.
 1706. 1707. g. 26. 8. mācīt. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 136.
 1723. 1723. g. ziņas, V. A., Nr. 13.
 1731. g. 27. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 207.

27. Gaujiena, Marijas b.

(Heine).

Starp 1621. un 1627. Samsons.

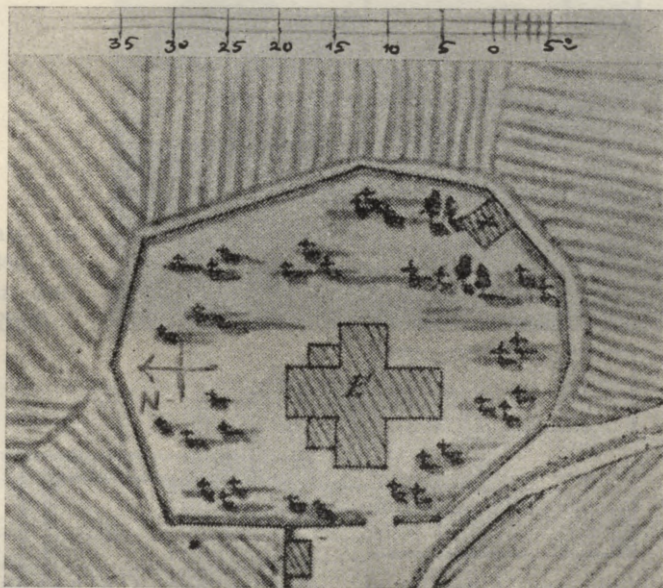
Hagemeister, Materialien z. e. Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 266.
Nap., I, 73.

1641. M. 1409., R. V. u. S. B.

1643. Nap., IV, 159.

1666. Nap., IV, 159.

1693. M. 585, 1, R. V. u. S. B.

31. att.

Gaujienas b.,
novietne, V. Krau-
zes (W. Krause)
1790. g. uzmērīju-
ma zīmējums, Bro-
ce, Sammlung Livl.
Monumente, IV sē-
jums, 131, M., R.
P. B.

1693. 1693. g. 18. 7. Strömfelda (Strömfeld) raksts ģenerālgubernātoram, Gau-
jienas P. M., V. A., Nr. 10, 9.

1694. Gaujienas P. M., V. A., Nr. 10.

1698. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 541.

1698. Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 601.

1698. g. 26. 9. mācīt. S. G. Dīca (Dietz) ziņas, Smiltenes P. M., V. A.,
Nr. 448, 66 un 67.1702. 1723. g. 29. 4. mācīt. Einberga (Einberg) ziņas, Gaujienas P. M., V. A.,
Nr. 10, 48.

Nap., IV, 158.

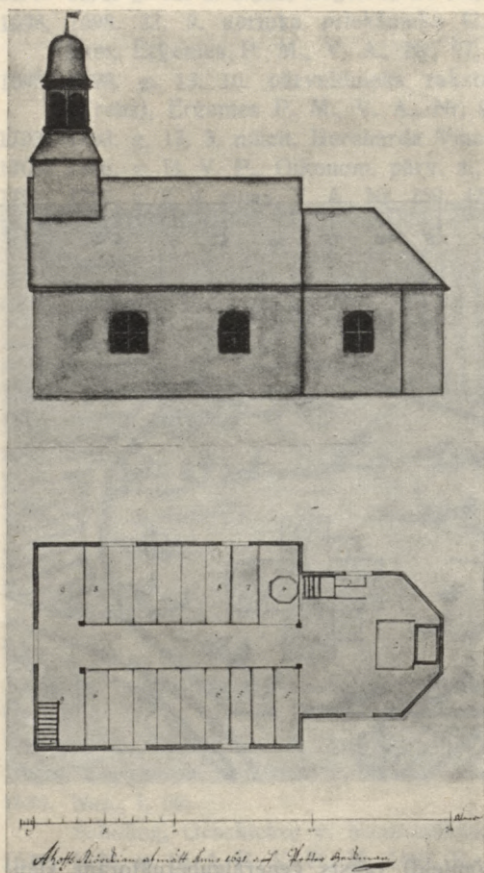
1703. 1704. g. 25. 5. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 387.

28. Gulbene.

1624. 1627. g. ziņojums, Vidzemes revīzijas grāmata, V. A., Nr. 13.

1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.

1642. 1642. g. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.

32. att.

Gulbenes b., skats un plāns,
Pēterā Bekmaņa 1691. g. uzņēmē-
rījuma zīmējums, R. V. u. S. B.,
baznīcas, III, 17.

29. Ikšķile, Sīmaņa un Jūdas b.

Broce, Livonica, 22. sēj., 512, M., R. P. B.
(Heine).

1630. Gadebusch, Livl. Jahrb., I, 14.

Nap., I, 32.

1638. 1638. g. 20. 7. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1656. (apm.) 1674. g. 7. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

1674. 1674. g. 7. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

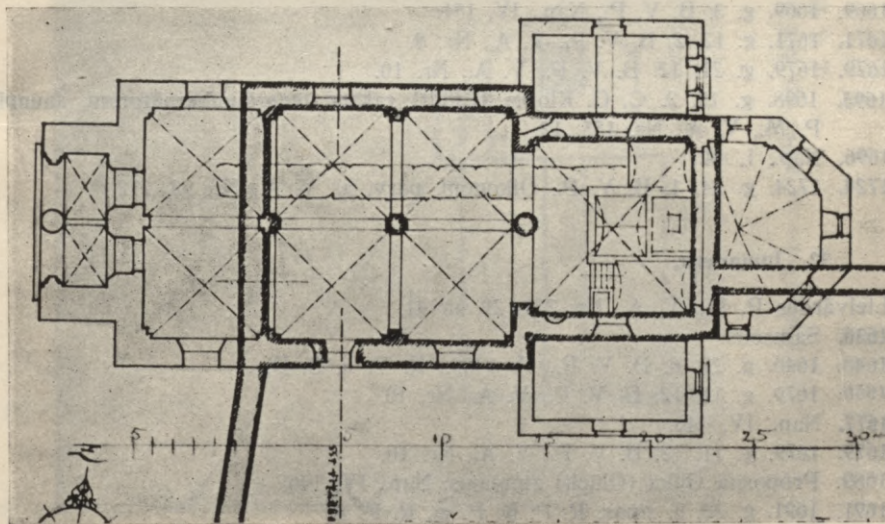
1677. 1677. g. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 512, M., R. P. B.

1688. 1688. g. 17. 5. un 16. 7. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1689. 1689. g. 23. 12. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1691. 1691. g. 15. 9. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1692. 1692. g. 16. 8. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 211 un 221.
 1706. 1706. g. 30. 6. ziņas, Ikšķiles P. M., V. A., Nr. 491, 86.
 1707. 1707. g. 26. 8. mācītāja G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Oikonom. pārvald., V. A., Nr. 93, 138.
 1724. 1724. g. 19. 8. Publica, 88. sēj., 299, R. P. A.
 1846. Laikraksts Inland, 1847, 289 un 290.

33. att.

Ikšķiles b., skats no dienvidrietiem ap 1860. g., fot. uzņ., laikr. Illüstr. Žurnāls, 1927., 316 (Rīgā).

34. att.

Ikšķiles b., plāns., architekta O. Tilmāņa 1927. g. uzņēmuma zīmējums, laikr. Illüstr. Žurnāls, 1927., 316 (Rīgā).

30. Jaunpiebalga.

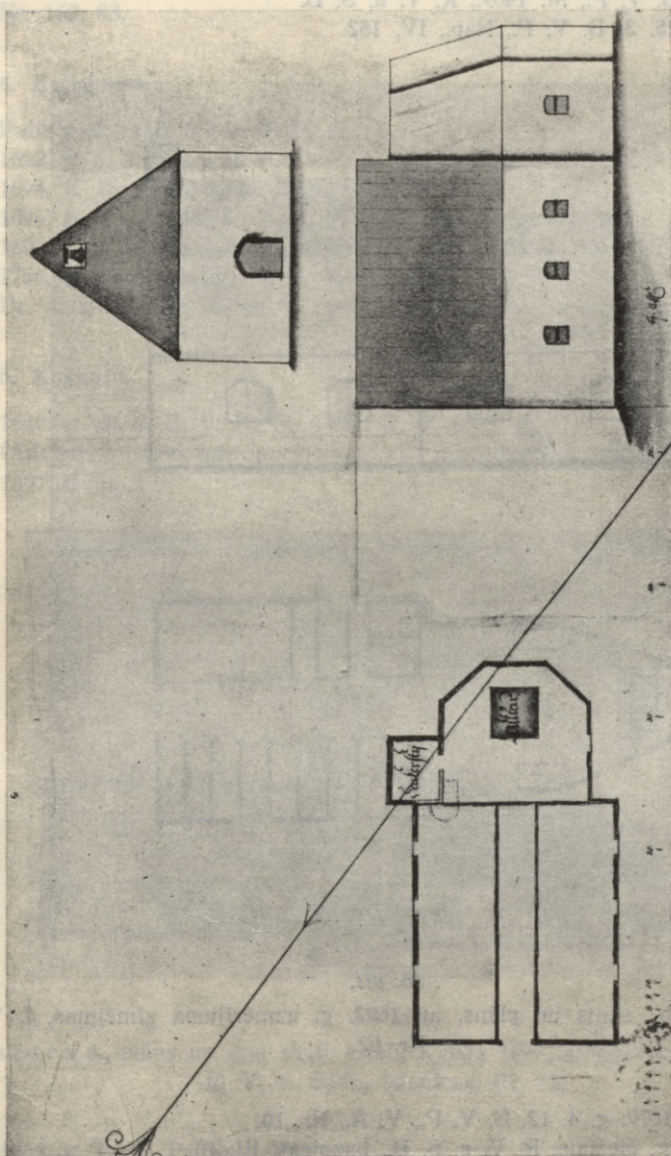
1631. Nap., I, 66.
 1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1643. 1643. g. B. V. P., Nap., IV, 156.
 1646. 1647. g. 14. 7. Virskonsistorijas protokols, Nap., IV, 156.
 1667. 1780. g. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1668. 1668. g. B. V. P., Sonntag, Über die Verpflichtung z. d. Landkirchenbauten in Livland, 29. (Riga, 1816).
 1671. 1671. g. 17. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1680. 1680. g. 5. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1689. 1689. 4. 2., B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 525, M., R. P. B. Nap., IV, 156.
 1696. 1696. g. ziņas, Jaunpiebalgas P. M., V. A., Nr. 334, 13.
 1702. Nap., I, 67.
 1722. Mācītāja M. Šulca (Schultz) piezīme, Jaunpiebalgas D. Ch., V. A.

31. Jaunpils.

- Nap., IV, 148.
 1630. Samsons.
 1643. Nap., IV, 148.
 1649. 1669. g. B. V. P., Nap., IV, 148.
 1656. Nap., IV, 148.
 1669. 1669. g. 3. B. V. P., Nap., IV, 151.
 1671. 1671. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1679. 1679. g. 21. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1693. 1698. g. 15. 2. C. G. Klodta (Clodt) raksts ģenerālgubernātoram, Jaunpils P. M., V. A., Nr. 155, 12.
 1696. Nap., I, 44.
 1724. 1724. g. 24. 1. B. V. P., Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 93, 212.

32. Jumprava.

- Lielvārdes P. M., V. A., Nr. 231, 29 un 41.
 1630. Samsons.
 1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.
 1656. 1679. g. 11. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1677. Nap., IV, 146.
 1679. 1679. g. 11. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1689. Proposita Glika (Glück) ziņojums, Nap., IV, 146.
 1691. 1691. g. 22. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1692. (apm.). Baznīcas celtnes apraksts uz zīmējuma, R. V. u. S. B., baznīcas, III, 10.
 1692. 1692. g. 13. 5. Olafa Kvista piezīme, I. V. C., Nr. 62.
 1710. (priekš). 1724. g. 4. 1. mācīt. J. Fontina (Fontin) ziņas, Lielvārdes P. M., V. A., Nr. 231, 91.

35. att.

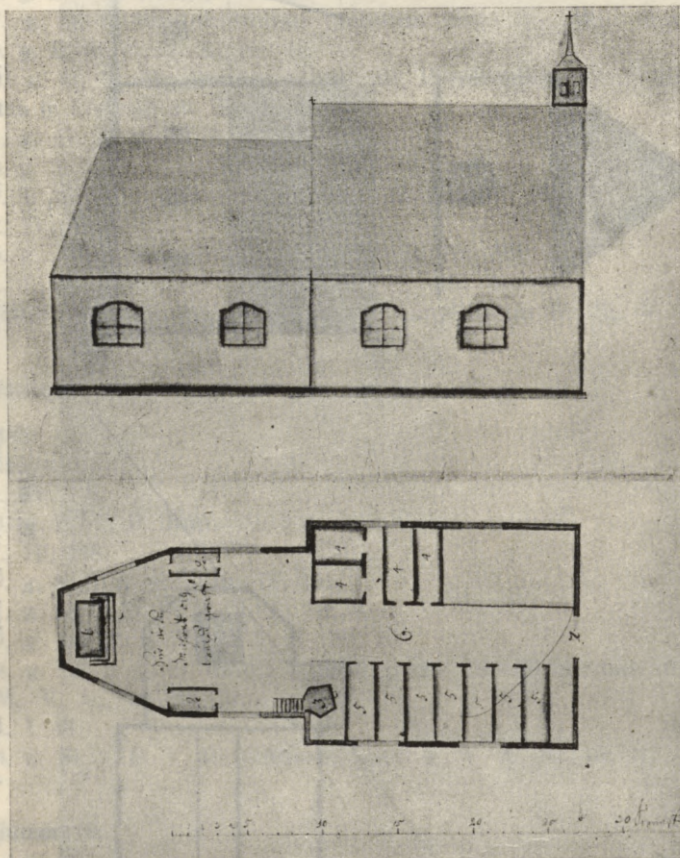
Jumprava b., plāns un divi skati, ap 1692. g. uzņēmējuma zīmējums, R. V.
u. S. B., baznīcas III, 10.

33. Kalsnava.

1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.

1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.

1643. 1643. g. 25. 3. B. V. P., Nap., IV, 152.

36. att.

Kalsnavas b., skats un plāns, ap 1692. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C.,
Nr. 62.

1656. (priekš). 1679. g. 4. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.

Ap 1692. g. piezīme, R. V. u. S. B., baznīcas, III, 10.
Nap., IV, 152.

1679. 1679. g. 4. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.

1692. (apm.). Baznīcas celtnes apraksts zīmējumā, I. V. C., Nr. 62.

1692. 1692. g. 29. 2. ziņas, Kalsnavas P. M., V. A., Nr. 162, 5.

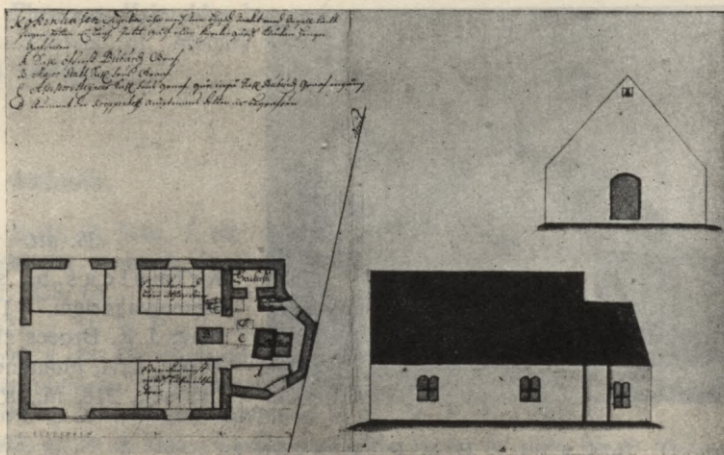
1692. Mācīt. Hugkes (Hugke) ziņojums, Nap., IV.
 1707. 1707. g. baznīcas attēls uz kādas kartes, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 69.
 1728. 1729. g. 23. 4. Hafsteina (Haffstein) raksts, Kalsnavas P. M., V. A.,
 Nr. 162, 83.

34. Katlakalns.

1683. Publica 26. sēj., 567-a. R. P. A.
 1692. 1692. g. 6. 2. ziņas, R. P. K. P. g., 41, R. P. A.
 1694. 1694. g. 25. 9. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1696. 1696. g. 5. 6. ziņas, R. P. K. P. g., 188, R. P. A.
 1697. 1697. g. 6. 5. ziņas, R. P. K. P. g., 89, R. P. A.
 1706. 1706. g. 30. 10. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1732. Dr. A. Buchholtz, Aktenstücke u. Urkunden der Stadt Riga, II, 385.

35. Koknese.

1640. 1640. g. 29. 7. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.
 1661. (Adelung). Собрание рисунковъ къ путешествію Майерберга, С. П. Б.
 1827, 6. lpp.

37. att.

Kokneses b., plāns un divi skati, Olafa Kvista 1692. g. uzmērījuma zīmējums,
 R. V. u. S. B., baznīcas, III, 11.

1669. 1669. g. B. V. P., Nap., IV, 148.
 1671. 1671. g. 25. 1. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1677. 1677. g. 10. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 514., M., R. P. B.
 1679. 1679. g. 9. 12. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 Nap., IV, 147.

1682. 1682. g. 7. B. V. P., Nap., IV, 147.
 1688. jeb 1689. 1697. g. 8. 2. proposita E. Glika (Glück) piezīme, Kokneses D. Ch., V. A.
 1692. 1692. g. 13. 5. Olafa Kvista piezīmes, I. V. C., Nr. 62.
 1692. 1697. g. 30. 5. ziņas, Kokneses P. M., V. A., Nr. 190, 13.
 1697. 1697. g. 8. 2. proposita E. Glika (Glück) piezīme, Kokneses D. Ch., V. A.
 1699. 1699. g. 8. 2. mācītāja P. Heina (Hein) ziņas, Kokneses D. Ch., V. A., Nr. 190, 53.
 1708. Ziņas, Kokneses P. M., V. A., Nr. 190.

36. Krimulda.

- Nap., I, 37.
 1630. Samsons.
 1630. Hagemester, Materialien z. e. Geschichte der Landgüter in Livland, I, 104.
 Nap., I, 38.
 Ehrmans, Krimuldas baznīca, 4.
 1643. 1643. g. 8. 3. B. V. P., V. A., Nr. 47.
 Nap., IV, 147.

38. att.

Krimuldas b., skats no ziemeļvakariem, 1794. g. maģ. J. K. Broces zīmējums, Broce, Livl. Monumente etc., V. sēj., 218. M., R. P. B.

1669. (priekš). 1674. g. 14. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1669. 1669. g. 21. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1670. 1670. g. 5. 1. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1670. 1670. g. 24. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1674. 1674. g. 14. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1684. 1684. g. 23. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., M., R. P. B.
 1692. 1692. g. 11. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 2-a, M., R. P. B.
 1699. 1699. g. 12. 8. līgums, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 45.
 1700. g. mācītāja G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Krimuldas D. Ch., V. A.
 1700. 1700. g. 19. 7. mācīt. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Krimuldas D. Ch., V. A.

1701. 1701. g. 26. 7. līgums, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 51.
 1701. 1701. g. 31. 7. raksts, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 71.
 1702. Mācīt. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Krimuldas D. Ch., V. A.
 1707. 1707. g. 26. 8. mācīt. G. Buchholca (Buchholtz) raksts pārvaldniekam
 f. Štrokircham, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 131.

(Heine)

Nap., I, 39.

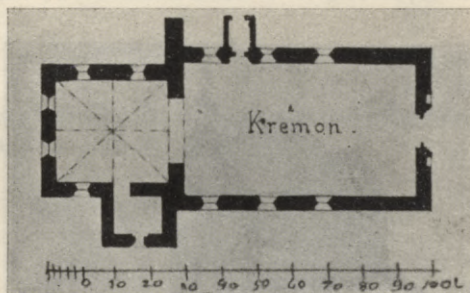
1630. Samsons.

1636. (priekš). 1636. g. 2. Zemst.

g. 8. Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 26.

39. att.

Krimuldas b., plāns, docenta R.
 Gūlekes (Guleke) 1896. g. uzmērījuma
 zīmējums, Guleke, Alt-Livland, I,
 52 (Leipzig, 1896).

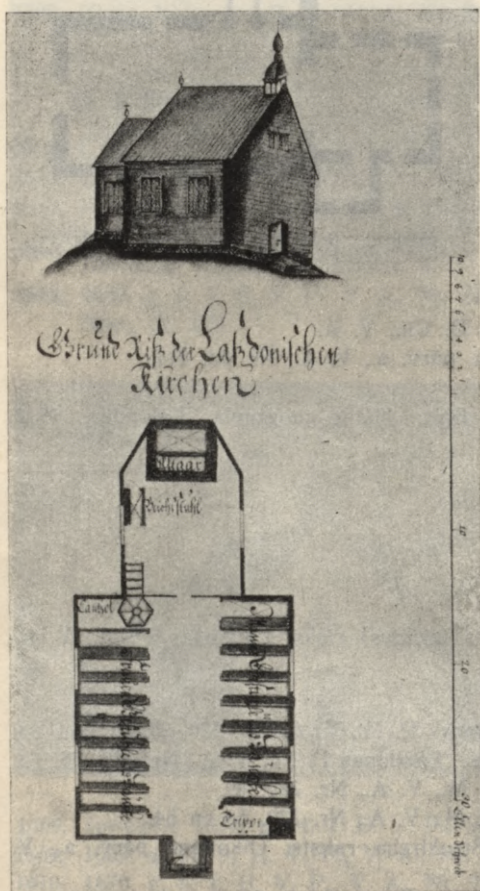

1707. 1707. g. 9. 9. piezīme, Krimuldas D. Ch., V. A.
 1724. 1724. g. 20. 4. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 217.
 1865. J. Ehrmans, Krimuldas bazn., 6.
 1912. v. L(öwis of Menar) ziņas, Balt. histor.-geograph. Kalender, 1912,
 34. nedēļa.

37. Lazdona.

1668. g. B. V. P., Nap., I, 62.
 1696. 20. 2. mācīt. F. Vicichiusa (Vizichius) ziņas, Lazdonas P. M., V. A.,
 Nr. 223, 65.
 1671. 1671. g. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1690. 1690. g. 24. 11. mācīt. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 26.
 1691. Pārvaldnieka f. Štrokircha raksts, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 38.
 1692. 1692. g. 9. 4. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 49.
 1693. 1693. g. 24. 2. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 53 un 54.
 1693. 1693. g. 7. 3. pārvaldnieka f. Štrokircha raksts, Oikonom. pārv. a., V.
 A., Nr. 92, 331.
 1693. 1693. g. 14. 4. majora Oto Vilh. f. Klota (Otto Wilh. v. Klodt) raksts,
 Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220.
 1693. 1693. g. 4. raksts, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 105.
 1693. 1693. g. 7. 3. līgums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 271—275.
 1693. g. 4. 8. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 73 un 74.
 1693. 1693. g. 9. 9. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 82.
 1694. 1694. g. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220.
 1695. 1695. g. 6. 5. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 223, 59.

1695. 1695. g. 29. 7. līgums, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 145—148.
 1696. 1696. g. 20. 2. mācīt. F. Vicichiusa (F. Vizichius) ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 223, 65.
 1696. 1696. g. 18. 6. mācīt. ziņojums, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 181 un 182.
 1696. 1696. g. 20. 6. mācīt. F. Vicichiusa (F. Vizichius) ziņojums, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 186.
 1696. 1696. g. 7. 7. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 190 un 191.

40. att.

Lazdonas b., skats no ziemeļrītiem un plāns, 1691. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

1696. 1696. g. 4. 12. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 193.
 1696. 1696. g. 15. 12. namdaņu meistara H. Vēdes (Heinrich Weede) ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 197 un 198.
 1697. 1697. g. 20. 5. un 3. 8. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 211 un 216.
 1698. 1698. g. 23. 1. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 223.
 1698. 1698. g. 12. 11. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220.
 1699. 1703. g. 4. mācīt. Klembkena (Klembken) ziņas, Nap., IV, 154.

1703. 1703. g. 4. mācīt. Klembkena (Klembken) ziņas, Nap., IV, 154.
 1715. 1721. g. 29. 10. mācīt. Oksforta (Oxfordt) ziņas, Lazdonas P. M., V. A.,
 Nr. 220, 288.
 1724. 1724. g. 6. 4. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 333.

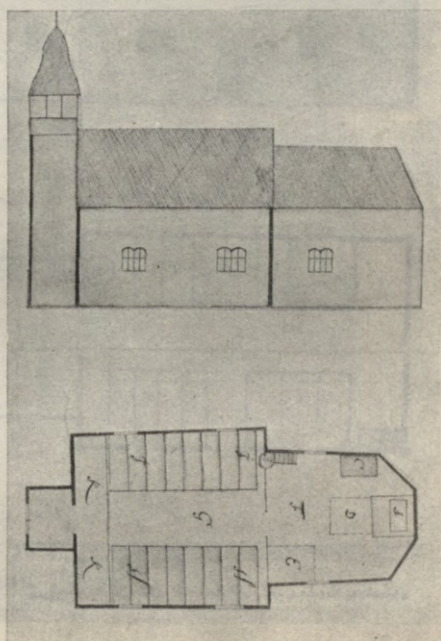
38. **Lēdurga, Jāņa b.**

(Heine).

Nap., I, 39.

1630. Samsons.

1636. (priekš). 1636. g. 5. 2. Zemestiesas protokols. Dr. Sonntag, Die Verpflichtung
 z. d. Landkirchenbauten in Livland, 26. (Riga, 1816).

41. att.

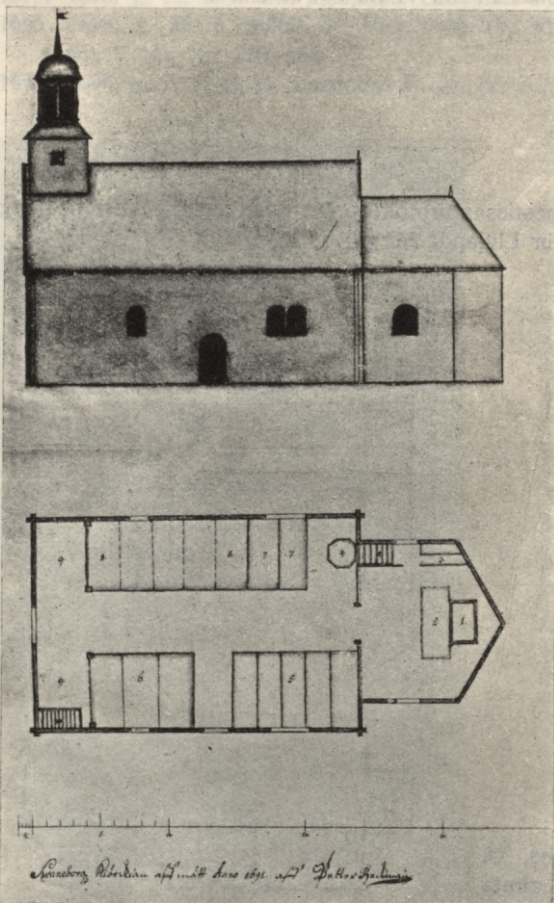
Lēdurgas b., skats un plāns, O.
 Bergmaņa 1692. g. uzmērījuma zīmē-
 jums, I. V. C., Nr. 62.

1669. 1669. g. 23. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1670. 1670. g. 20. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1675. 1675. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1684. 1684. g. 21. 9., Broce, Livonica, 22. sēj., 520, M., R. P. B.
 1692. 1692. g. 9. 2., Broce, Livonica, 22. sēj., 542, M., R. P. B.
 1707. 1707. g. 14. 6. ziņas, Lēdurgas P. M., V. A., Nr. 242, 83 un 86.
 1707. 1707. g. 26. 8. proposita G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Oikonom. pār-
 v. a., V. A., Nr. 93.
 1724. 1724. g. 24. 4. B. V. P., Oikonom. pār- v. a., V. A., Nr. 93, 226.
 1727. 1727. g. 27. 2. ziņas, Lēdurgas P. M., V. A., Nr. 242, 89.

39. Lejasciems.

Nap., I, 72.

1702. Mācīt. Millera (Müller) ziņojums konsistorijai, Nap., III, 84. piezīme.

42. att.

Lejasciema b., skats
un plāns, P. Bekmaņa 1691.
g. uzmērījuma zīmējums, R.
V. u. S. B., baznīcas, III. 9.

40. Lielvārde.

1630. Samsons.

1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1643. 1643. g. B. V. P., Nap., IV, 146.

1668. 1669. g. B. V. P., Nap., IV, 146.

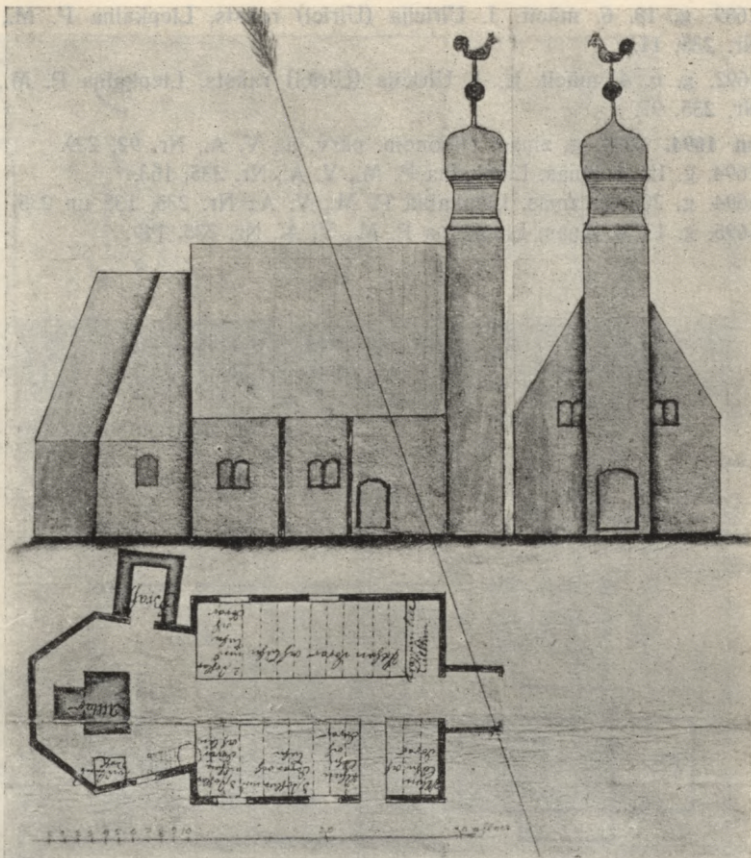
1671. 1671. g. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1679. 1679. g. 11. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.

1692. 1692. g. 13. 5. Olafa Kvista ziņojums, I. V. C., Nr. 62.

1706. 1706. g. 2. 7. proposita M. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņojums, Lielvārdes P. M., V. A., Nr. 231, 83.

1723. un 1724. 1724. g. 4. 1. B. V. P., Lielvārdes P. M., V. A., Nr. 231, 91.

43. att.

Lielvārdes b., divi skati un plāns, ap 1692. g. uzmērījuma zīmējums, R. V.
u. S. B., baznīcas, III, 14.

41. Liepiņi.

1669. Nap., IV, 151.

42. Liepkalns.

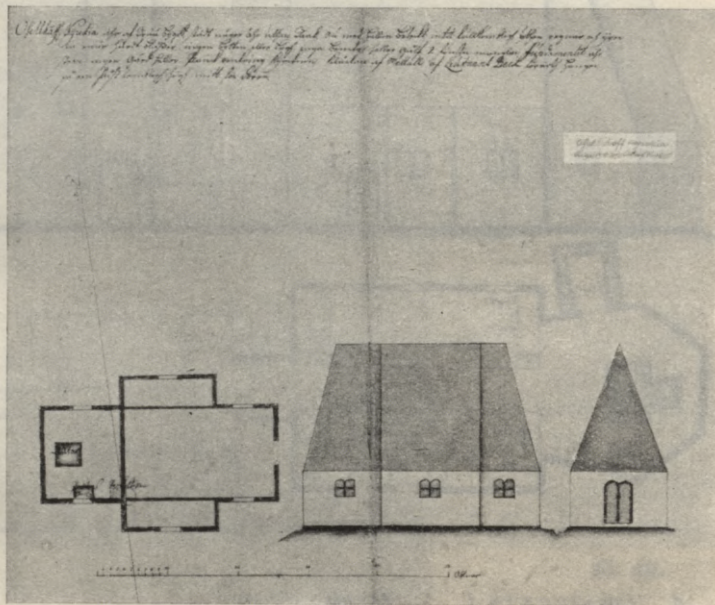
Nap., I, 67. un IV, 157.

1680. Nap., IV, 157.

1684. 1684. g. 12. 7. virskonsistorijas virsfiskāla ziņojums, Nap., IV, 157.

1685. 1685. g. 31. 1. mācīt. J. Ulricija (Ulrici) ziņojums, Liepkalna P. M., V. A.,
Nr. 235, 1—3.

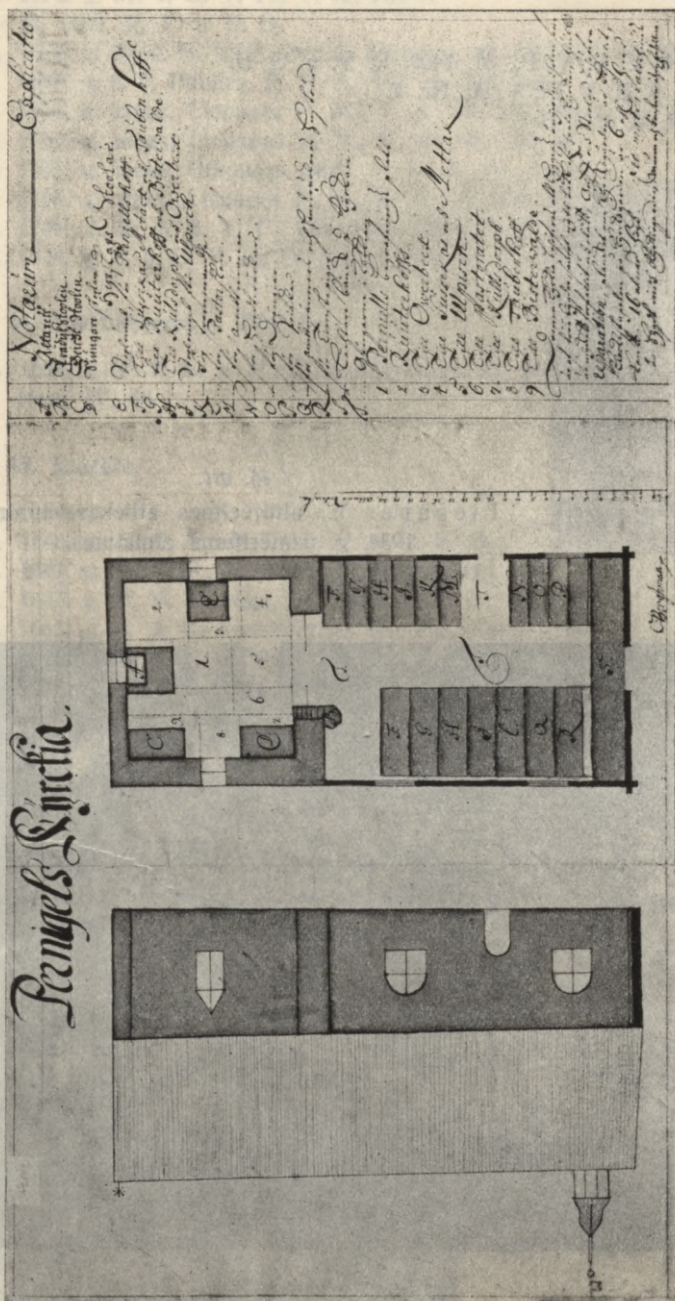
1689. 1689. g. 18. 6. mācīt. J. Ulricija (Ulrici) raksts, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 11.
1692. 1692. g. 6. 4. mācīt. L. J. Ulricija (Ulrici) raksts, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 97.
1693. un 1694. 1694. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.
1694. 1694. g. 19. 4. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 163.
1694. 1694. g. 20. 10. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 135 un 235.
1695. 1695. g. 13. 4. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 149.

44. att.

Liepkalna b., plāns un divi skati, Olafa Kvista 1692. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

1695. 1695. g. 16. 5. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 145.
1695. 1695. g. 14. 7. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 153.
1695. 1695. g. 16. 10. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 171.
1696. un 1697. 1696. g. 31. 4. un 7. 5. ziņas, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 159 un 191.
1707. 1707. g. 27. 2. mācīt. L. J. Ulricha (Ulrichs) lēse aprīnka priekšniekam, Liepkalna P. M., V. A., Nr. 235, 152.
1724. 1724. g. 5. 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 293, 215.

45. att.
 Liepupes b., skats un plāns, O. Bergmana ap 1692. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

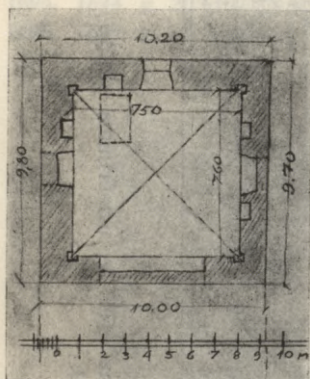
43. Liepupe.

1630. Samsons.

1638. 1638. g. 14. 1. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1669. 1669. g. 6. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

46. att.

Liepupes b., altārceltnes atliekas, autora
1934. g. uzmērījuma zīmējums.

47. att.

Liepupes b., altārceltnes atliekas, Dr. L. Grehenfelsa 1935. g. fot. uzņ.

1674. 1674. g. 31. 1. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409, R. V. u. S. B.
1684. 1684. g. 29. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 522, M., R. P. B.
1697. 1697. g. 6. 9. Publica, R. P. A., 192. un 322. lpp.
1700. 1705. g. ziņas, Liepupes P. M., V. A., Nr. 338, 59 un Nr. 487, 296.
1703. 1703. g. ziņas, Liepupes P. M., V. A., Nr. 338, 47.
1705. 1705. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 97.
1705. 1705. g. ziņas, Liepupes P. M., V. A., Nr. 338, 59.
1706. 1706. g. 20. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 90.
1724. 1724. g. 6. 5. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 217.

44. Pie Liepupes b. Teņa k.

1684. 1684. g. 29. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 522, M., R. P. B.
Nap., IV, 50.

45. Liezere.

- Nap., I, 64.
1640. 1640. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1643. 1643. g. B. V. P., Nap., IV, 154.
1668. 1668. g. 8. 2. virskonsistorijas lēmums, Nap., I, 64.
1671. 1671. g. B. V. P., V. A., Nr. 8.
1696. 1696. g. 28. 11. P. V. Heinensa (Heinens) no Smiltenes raksts, Liezeres
P. M., V. A., Nr. 247, 22.
1707. 1707. g. mācīt. Mejja (Mey) ziņojums, Nap., I, 64.
1724. 1724. g. 10. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 213.

46. Limbaži, Bērtuļa b.

48. att.

Limbažu b., perspekt. skats,
1647. g. karte, R. P. A.

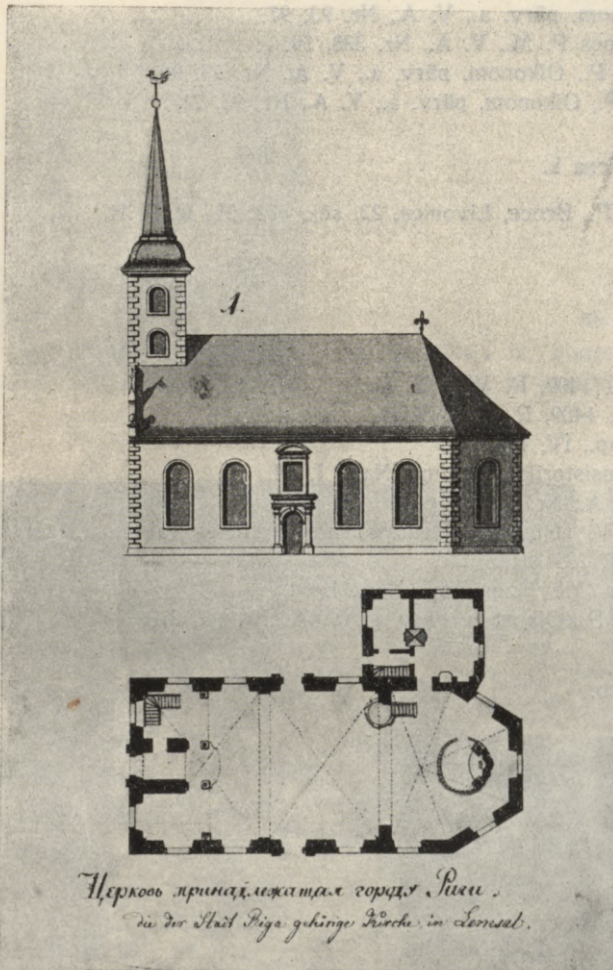
(Heine).

1630. Samsons.

1630. Hagemester, Materialien z. e. Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 157.

1669. 1669. g. 20. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

49. att.

Limbažu b., skats
un plāns, 1797. g. uz-
mērījuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baz-
nīcas, Nr. 429.

1670. 1670. g. 16. 4. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1674. 1674. g. 29. 1. B. V. P., V. A., Nr. 7.

1679. 1680. g. 4. 3. ziņas, R. P. K. P. g., 9., R. P. A.

1679. 1679. g. 17. 4. līgums, R. P. K. P. g., 155. un 155-a., R. P. A.

Mācīt. Prēbstiņa (Pröbsting) ziņas, Limbažu D. Ch., V. A.

1679. 1679. g. 23. 10. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1679. 1679. g. 5. 5. piezīme, Limbažu D. Ch., V. A.
 1680. 1680. g. ziņas, R. P. K. P. g., 9., R. P. A.
 1680. 1680. g. 10. 7. ziņas, R. P. K. P. g., 28., R. P. A.
 1680. 1680. g. ziņas, R. P. K. P. g., 8., 24. un 28., R. P. A.
 Mācīt. H. Prēbstīpa (Pröbsting) ziņas, Limbažu D. Ch., V. A.
 1688. 1688. g. 5. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegene Güter, V. A., Nr. 258-c, 1148.

-50. att.

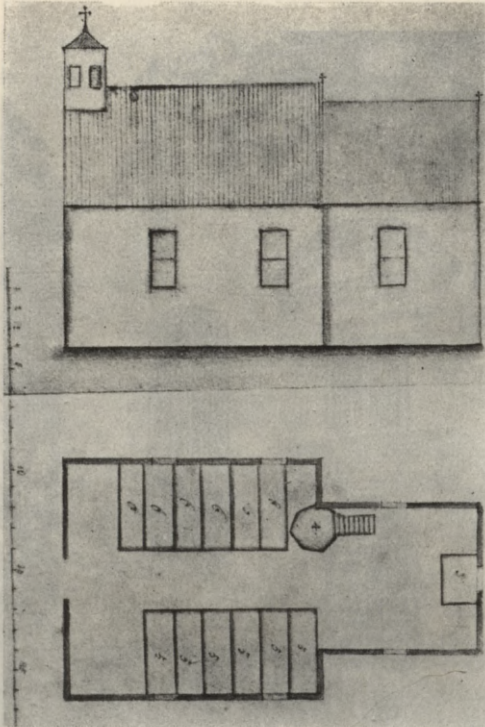
Limbažu b., skats no
 ziemeļvakariem, Dr. L.
 Grefenfelsa 1930. g. fot.
 uzņēm.

1697. 1697. g. 25. 9. ziņas, R. P. K. P. g., 277., R. P. A.
 1697. 1697. g. 18. 12. ziņas, Limbažu P. M., V. A., Nr. 228, 39.
 1702. 1703. g. mācīt. Morgenvega (Morgenweg) ziņojums konsistorijai, Pērnavā.
 1706. 1706. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 98.
 1724. 1724. g. 15. 5. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 218.

47. Lubāna.

- Nap., I, 61 un IV, 153.
 1643. 1643. g. 3. B. V. P., Nap., IV, 153.
 1648. Nap., IV, 153.
 1671. 1671. g. 29. 1. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1680. 1680. g. 1. B. V. P., Nap., IV, 153.

1688. 1688. g. 15. 3. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland be-
legenen Güter, V. A., Nr. 258-c, 1126.
1688. (apm.). Ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 419.
1694. 1695. g. 6. 1. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 57.
1696. 1696. g. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 63.
1702. 1703. g. 11. 3. mācīt. Rēhauzena (Rehausen ziņas, Nap., IV, 153.)

51. att.

Lubānas b., skats un plāns, ap
1692. g. uzmērījuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baznīcas, III, 15.

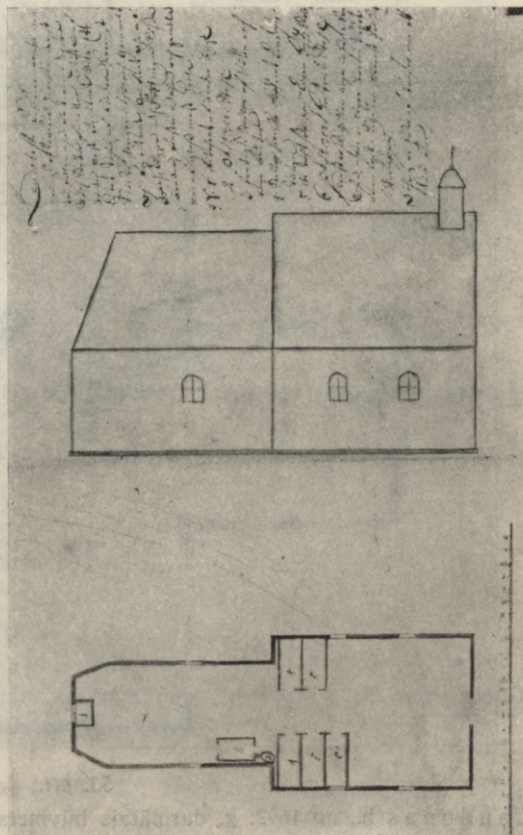
48. Lugaži, Katrīnas b.

(Heine).

1641. 1641. g. B. V. P., V. A., Nr.1.
1642. 1642. g. 23. 3. B. V. P., V. A., Nr. 1.
Nap., IV, 162.
1668. 1668. g. 7. 3., B. V. P., Nap., IV, 162.
1669. 1669. g. mācīt. ziņojums, Nap., IV, 162.
1671. 1671. g. 8. 3. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1674. 1674. g. 23. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1698. 1698. g. 20. 2. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 129 un 134.
1698. 1698. g. 20. 2. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 130.
1702. 1703. g. 6. 4. mācīt. D. Reinekena (Reinecken) ziņojums, Nap., IV, 163.
1703. 1703. g. 6. 4. mācīt. D. Reinekena (Reinecken) ziņojums, Nap., IV, 163.

1703. 1703. g. 22. 1. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 251.
 1704. 1704. g. 8. 2. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 337.
 1704. 1704. g. 20. 2. Vidzemes hercogīstes, latvju distrikta pārvaldnieka M. f. Štrokircha raksts, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 279.
 1704. 1704. g. 14. 3. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 345, 346 un 373.
 1704. 1704. g. 28. 3. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259.
 1704. 1704. g. 30. 3. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 369.
 1704. 1704. g. 4. 4. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259.
 1704. 1704. g. 3. 6. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 399.
 1704. 1704. g. 11. 4., Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 385.
 1704. 1704. g. 25. 5., Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 387.
 1704. 1704. g. 4. 6. līgums, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 407.
 1706. 1706. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 102.
 1707. 1707. g. 2. 4. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 421.

49. Ļaudona.

52. att.

Ļaudonas b., skats un
 plāns, ap 1691. g. uzmērījuma
 zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

53. att.

Л а у д о н а с б., ап 1692. г. darinātais būvmets, R. V. u. S. S., baznīcas, III, 13.

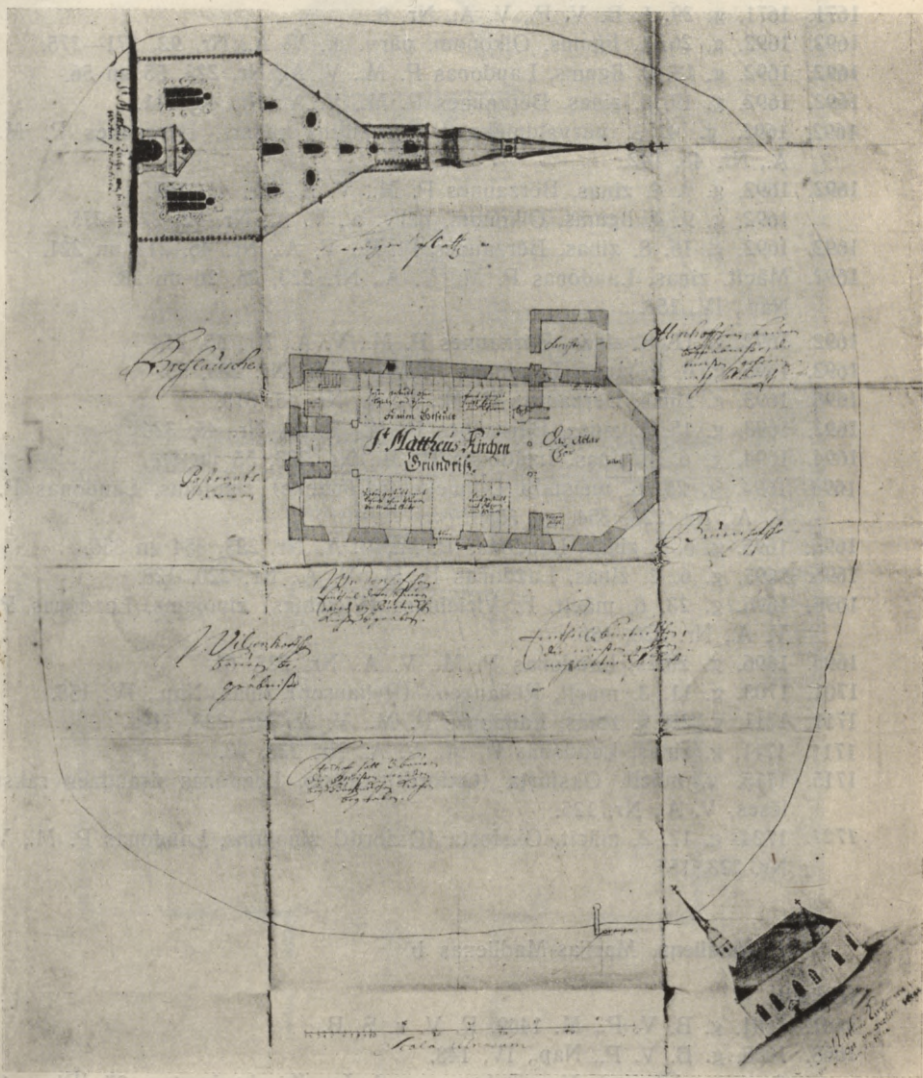
1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1680. g. 28. 1. B. V. P., V. A., Nr. 10.
1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1643. 1643. g. ziņas, Nap., IV, 153.
1665. 1680. g. 28. 1. B. V. P., V. A., Nr. 10.
1671. 1671. g. 29. 1. B. V. P., V. A., Nr. 8.
1692. 1692. g. 26. 1. līgums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 271—275.
1692. 1692. g. 18. 2. līgums, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 55 un 56.
1692. 1692. g. 19. 2. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 111.
1692. 1692. g. 4. 3. pārvaldnieka f. Štrokircha raksts, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 142.
1692. 1692. g. 9. 4. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 159.
 1692. g. 9. 4. līgums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 271—275.
1692. 1692. g. 16. 8. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 211 un 221.
1692. Mācīt. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 25, 26 un 28.
 Nap., IV, 153.
1692. 1692. g. 11. 8. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 214.
1692. 1695. g. 6. 5. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 55.
1693. 1693. g. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 313.
1693. 1693. g. 15. 5. ziņas, Bērzaunes P. M., V. A., Nr. 45, 324.
1694. 1694. g. 6. 5. ziņas, Ļaudonas P. M., Nr. 223, 55 un 56.
1694. 1694. g. 25. 6. meistara Dönnekes (Dönneke) ziņojums, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 354. un 355.
1695. 1695. g. 6. 5. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 354 un 356.
1695. 1695. g. 6. 2. ziņas, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 128.
1696. 1696. g. 23. 6. mācīt. F. Vicichiusa (Vicichius) ziņojums, Lazdonas P. M., V. A., Nr. 220, 186.
1696. 1696. g. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 61.
1701. 1703. g. 11. 3. mācīt. Rēhauzena (Rehausen) ziņas, Nap., IV, 153.
1711. 1711. g. 22. 9. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 71-a.
1711. 1711. g. ziņas, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 73.
1715. 1715. g. mācīt. Oksforta (Oxfordt) raksts, Lazdonas draudzes raksti un lēses, V. A., Nr. 125.
1721. 1724. g. 17. 2. mācīt. Oksforta (Oxfordt) ziņojums, Ļaudonas P. M., V. A., Nr. 223, 155.

50. **Madliena**, Marijas-Madlienas b.

(Heine).

1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1668. 1668. g. B. V. P., Nap., IV, 148.
 Sonntag, Über d. Verpflichtung z. d. Landkirchenbauten, 27 (Riga, 1816).
1671. 1671. g. 10. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 Nap., IV, 148.
1673. g. 27. 5. F. f. Ferzens (Fersen) raksts apakškonsistorijai, V. A., Nr. 2588.

54. att. Matišu b, plāns un novietne un divi skati, J. Ā. Ulricha ap 1691. g. uzmerījuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

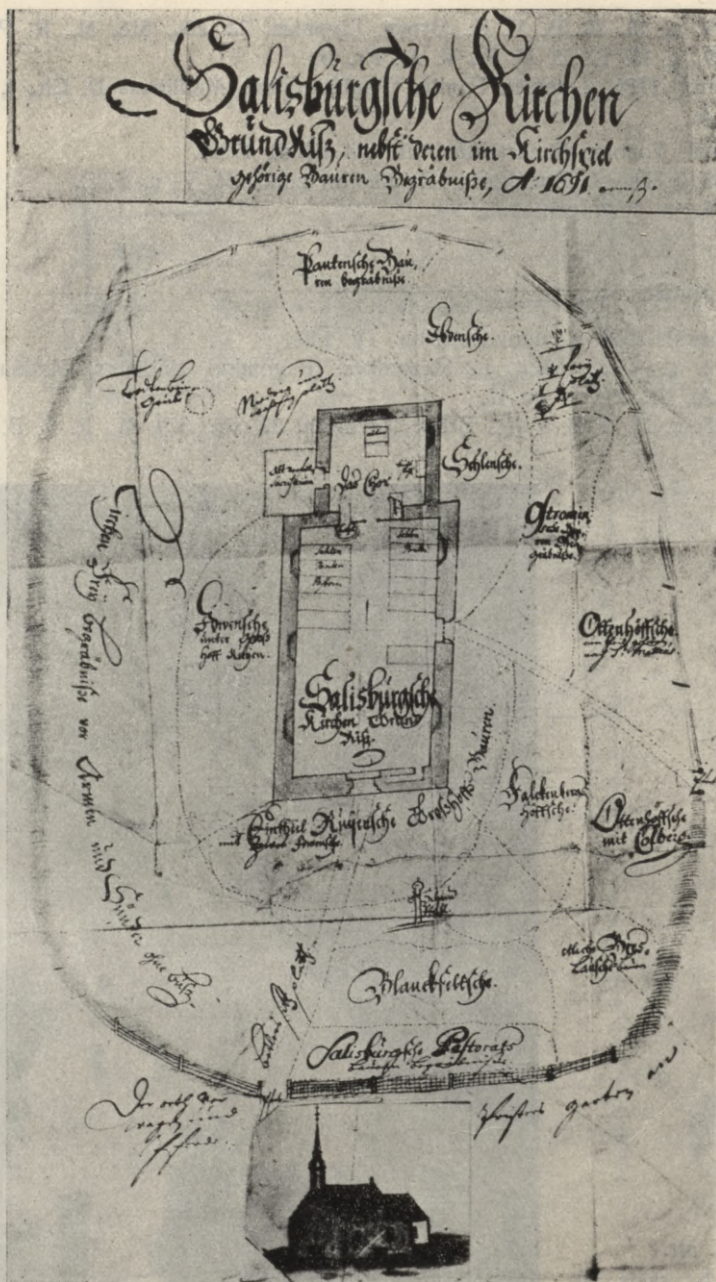
1679. 1679. g. 18. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 515, M., R. P. B.
 1679. 1679. g. 15. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1726. (apm.) 1726. g. mācīt. Paulija (Pauli) atzīme, Madlienas D. Ch., I, 2 un 4, V. A.
 1728. Hupel, Topogr. Nachrichten, III, 174 (Rīgā, 1782).
 1895. 1895. g. Dr. A. Buchholca (Buchholtz) ziņas, R. V. u. S. B.
 1895. g. sēžu protokoli, 94.

51. Matīši.

1657. (priekš). 1669. g. ziņojums, Nap., IV, 149.
 1694. g. 2. 1. mācīt. L. Pagomkes (Pagomke) ziņojums, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 17 un 47.
 1685. 1685. g. 17. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 524, M., R. P. B.

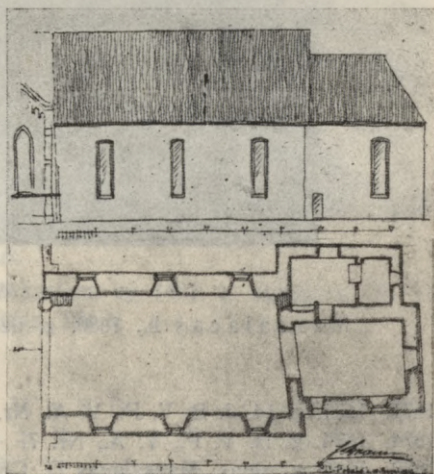
55. att.
 Matīšu b., skats no
 ziemeļrietumiem, Dr. L.
 Grefenfelsa 1936. g.
 fot. uzņ.

Mazsalacas b., plāns, novietne un perspekt. skats, J. Ā. Ulricha 1691. g.
 uzmērijuma zīmējums, I. V. C., Nr. 62.

1685. 1685. g. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 25.
 1687. J. K. Broces 1804. g. epitafa attēls, Broce, Livl. Monumente..., IX sēj., 159, M., R. P. B.
 1688. 1688. g. 31. 7. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 154.
 1691. 1691. g. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 29.
 1692. 1692. g. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 29.
 1692. 1692. g. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 33.
 1694. 1694. g. 2. 1. mācīt. L. Pagomkes (Pagomke) ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 17.
 1697. 1697. g. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 49.
 1700. 1700. g. 5. 2. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 77.
 1703. 1703. g. 17. 8. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274.
 1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 98.
 1706. 1706. g. 2. 3. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 96.
 1706. 1706. g. 25. 9. ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274, 101—103.
 1707. Ziņas, Matīšu P. M., V. A., Nr. 274.
 1724. 1724. g. 3. 6., B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 219.

52. **Mazsalaca**, Marijas, arī Annas b.

57. att.

Mazsalacas b., skats un plāns, būvmeistara J. Brauna 1890. g. uzmērījuma zīmējums, Mazsalacas b. archīvā.

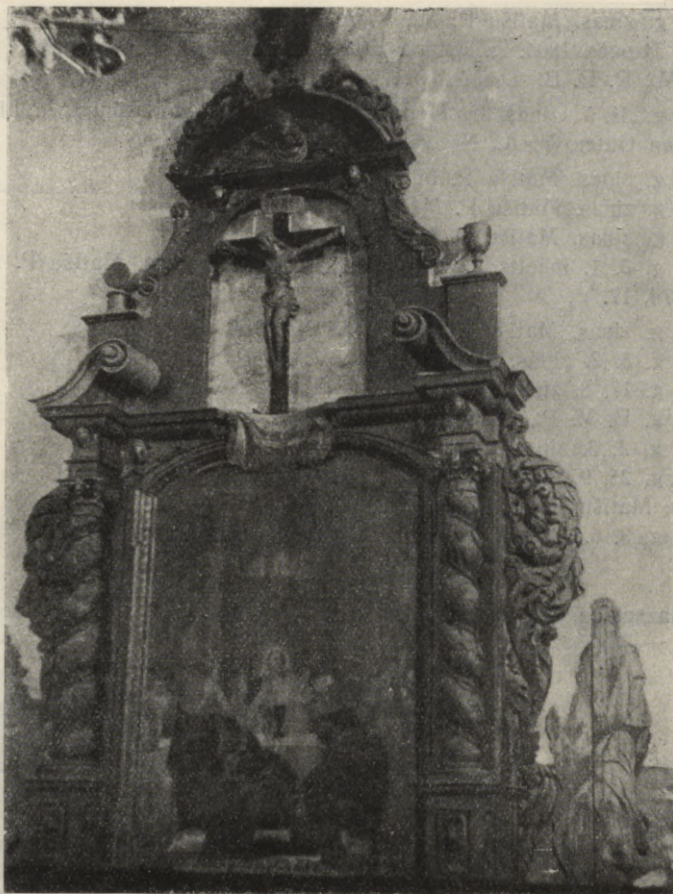
G. Bergmann, Geschichte v. Livland, 172 (Leipzig, 1776). (Heine).

Die evangel.-luth. Gemeinden Russlands, 160.

1624. 1685. g. 30. 7. mācīt. K. Martensa (Martens) ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 11.

1630. Samsons.

1669. 1669. g. B. V. P., V. A., Nr. 6.

58. att.

Mazsalacas b., 1680. g. uzstādītais altāris, 1923. g. fot. uzr.

1671. 1671. g. 14. 3. B. V. P., V. A., Nr. 7, 288.
 1674. 1674. g. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1680. 1680. g. ziņas, Mazsalacas D. Ch., V. A.
 1691. 1691. g. 22. 12. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 268.
1692. 1692. g. 9. 4. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 237, 239, 268 un 275.
 1697. G. Bergmann, Geschichte v. Livland, 172 (Leipzig, 1776).
 G. Kügler, Maz-Salaces baznīca un draudze, 7 (Rīgā, 1885).
 1698. 1698. g. 29. 10. ziņas, Mazsalacas P. M., V. A., Nr. 400, 57.
 1702. 1706. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 102.
 1705. 1706. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 99.
 1706. 1706. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 102.

1711. 1711. g. ziņas, Mazsalacas D. Ch., V. A.
 1724. 1724. g. 18. 6. mācīt. Reisnera (Reussner) un kapt. Streiterfelda (Streiterfeld) ziņas, B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 220.
 1885. G. Kügler, Maz-Salaces baznīca un draudze (Rīgā, 1885.).

53. Mālpils.

Nap., I, 36.

1630. Samsons.

1630. Hagemeister, Materialien z. e. Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 83. Nap., I, 36.

59. att.

Mālpils b., perspekt. skats no dienvidvakariem, ap 1692. g. zīmējums, R. V. u. S. B., baznīcas, III, 3.

1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1671. 1671. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
 1679. 1679. g. 10. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 514, M., R. P. B.
 1679. 1679. g. 17. 12. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93.
 1686. Mācīt. Pommeranusa (Pommeranus) ziņas, Mālpils D. Ch., 1. sēj., 1, V. A.
 1693. 1693. g. ziņas, Mālpils P. M., V. A., Nr. 226, 35.
 1699. 1699. g. 8. 11. ziņas, Mālpils P. M., V. A., Nr. 226, 147.
 1706. 1706. g. 6. 7. proposita M. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Mālpils P. M., V. A., Nr. 226, 191.
 1724. 1724. g. 13. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 208.

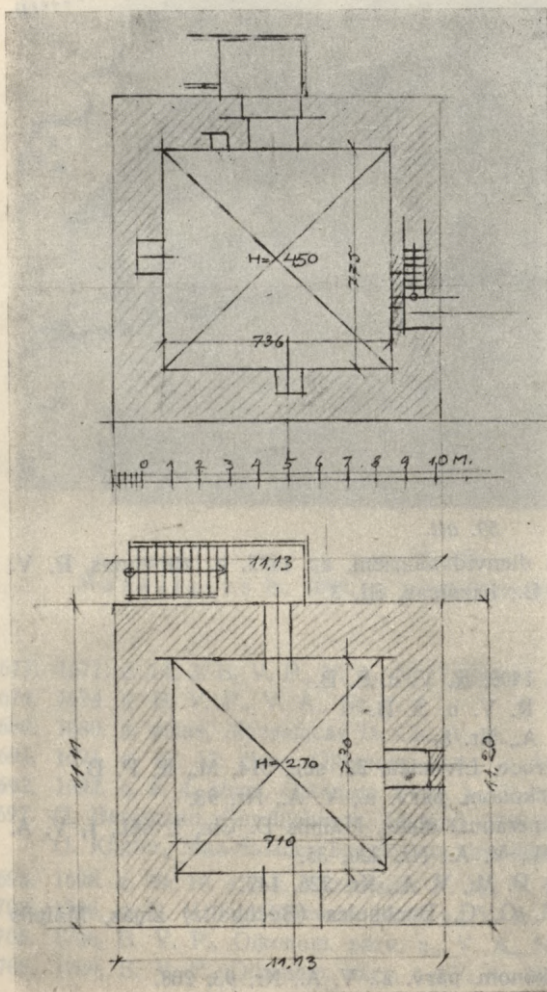
54. Mengele, Madlienas k.

1679. Nap., IV, 148.

55. Nabe.

1636. 1636. g. 5. 2. konsistoriālais likums, E. H. Lundström, Bidrog till Livlands kyrkohistoria, 255 (Upsala, 1914).

1909. A. Richter, Balt. Verkehr- u. Adressbuch, Livland, 350 (Riga, 1909).

60. att.

Nabes b., atliekas, autora 1935. g. uzmērījuma zīmējums.

61. att.

Nabes b., atliekas,
Dr. L. Grefenfelsa 1935. g. fot. uzņ.

56. Nitaure, Katrinas b.

Nap., I, 44 un IV, 148.
(Heine).

1630. Samsons.

1638. 1638. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1640. 1640. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1669. 1679. g. 19. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.

1699. g. 17. 3. tiesas protok., Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 92, 651 un 652.

1699. g. ziņas, Nitaures P. M., V. A., Nr. 299, 41.

Nap., IV, 148.

1671. 1671. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1679. 1679. g. 19. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.

1699. 1699. g. 17. 3. ziņas, Nitaures P. M., V. A., Nr. 299, 40 un 41.

1699. 1699. g. 17. 3. tiesas protok., Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 92, 651 un 652.

1699. 1699. g. 17. 3. ziņas, Nitaures P. M., V. A., Nr. 299, 30.

1707. 1707. g. 2. 9. ziņas, Nitaures P. M., V. A., Nr. 299.

1707. 1707. g. 23. 10. aprīņa priekšnieka Falkenhagena (Valkenhagen) ziņojums,
Nitaures P. M., V. A., Nr. 299, 73.

1714. 1714. g. 30. 11. mācīt. Hildes (Hilde) ziņojums Rīgas-Valmieras aprīņa
virsvaldei, V. A., Nr. 1.

57. Ogres Jāņakalna b.

Nap., I, 43.

1669. 1671. g. 9. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1671. 1671. g. 9. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1679. 1679. g. 30. 11. B. V. P., V. A., Nr. 10.

Broce, Livonica, 22. sēj., 516 un 517, M., R. P. B.

58. Olaine.

1682. 1682. g. 25. 10. ziņas, Publica, 567-a, R. P. A.

1683. 1683. g. ziņas, Publica, 26. sēj., 56, R. P. A.

1685. 1685. g. 22. 6. ziņas, R. P. K. P. g., 158, R. P. A.

1686. 1686. g. 8. 9. ziņas, R. P. K. P. g., 27, R. P. A.

1689. 1689. g. 5. 2. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1694. 1694. g. 8. 2. un 4. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1697. 1697. g. 6. 5. ziņas, R. P. K. P. g., 89, R. P. A.

59. Palsmanis, Annas b.

Bergmann, Geschichte v. Livland, 163 (Leipzig, 1776).

Nap., I, 73.

(Heine).

1638. 1638. g. 22. 1. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1656. (pēc). 1680. g. 17. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.

1688. g. 5. 10. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 858.

Nap., IV, 60.

1688. 1688. g. 5. 10. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 858.

1735. 1740. g. 9. 10. ziņas, Acta commissionis generalis, M. 579, R. V. u. S. B.

60. Pēterupe.

1630. Nap., I, 38.

1641. Nap., I, 38.

1669. 1669. g. 8. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1670. 1670. g. 19. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1674. 1674. g. 2. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1684. 1684. g. 3. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., M., R. P. B.

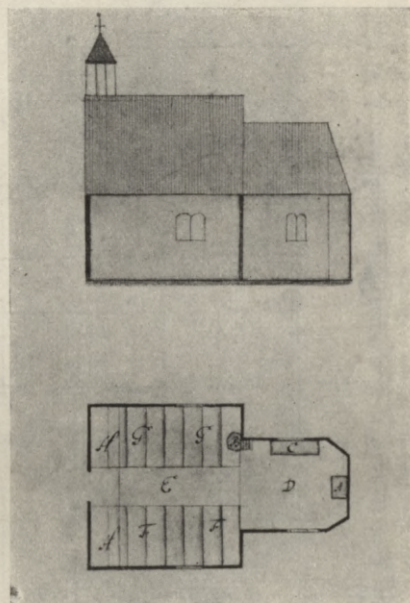
1692. 1692. g. 21. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 541, M., R. P. B.

1698. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.

1705. 1705. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 97.

1706. 1706. g. 22. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 92.

1706. 1706. g. 2. 11. ziņas, Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 93, 83.
 1707. 1707. g. 16. 12. mācīt. M. Šnēa (Schnee) ziņas, Rūjienas P. M., V. A.,
 Nr. 385, 170.
 1724. 1724. g. 5. 5. B. V. P., Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 93, 217.
 1730. 1730. g. 8. 12. un 1731. g. 2. 2. ziņas, V. A., Nr. 339, 34—36.

62. att.

Pēterupes b., skats un plāns, O.
 Bergmaņa 1692. g. uzmērījuma zīmē-
 jums, I. V. C., Nr. 62.

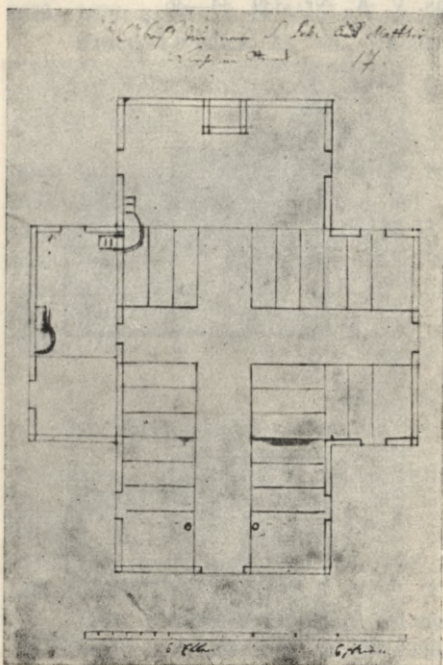
60-a. Apvienoto Pētera u. Matīšu draudžu b., jūrmalā (būvmets nav realizēts).

- (1698.) Ziņas, Pēterupes P. M., V. A., Nr. 339, 4.
 1698. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.
 1698. 1698. g. 4. 2. ziņas, Oikonom. pār. a., V. A., Nr. 92, 532 un 533.
 1698. 1698. g. 8. 2. pārvaldnieka f. Štrokircha raksts apriņķa priekšniekam
 Krēbsam, Allažu P. M., V. A., Nr. 14, 269.
 1699. 1699. g. 24. 3. līgums, Pēterupes P. M., V. A., Nr. 339, 16—19.
 1699. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.
 (1700.) Apriņķa priekšnieka G. Krēbsa (Kreebs) raksts pārvaldniekam f. Štro-
 kircham, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 111—113.

61. Piņķi, Annas b.

1666. B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 Hupel, Topogr. Nachr., III, 51.
 1691. 1691. g. 5. 3. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1691. 1691. g. 18. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1691. 1691. g. 22. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1692. 1692. g. 24. 2. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1692. 1692. g. 8. 3. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

63. att.

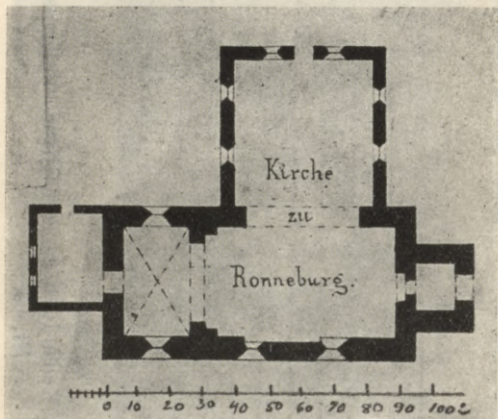
Jūrmalas Pēterā (Pēterupes) un Matīšu (Skultes) b., plāns, pārvaldnieka i. Strokircha (1699. g.) mets, Pēterupes P. M., V. A., Nr. 339, 17.

1692. 1692. g. 20. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1692. 1692. 7. 9. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 (L. Bergmanis), Livländischer Kalender, 1827 (W. F. Häcker, Rīga).
 1692. 1692. g. 8. 9. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1695. 1695. g. 13. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
62. **Piņķi - Babīte**, Nikolaja b.
1666. g. B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 Hupel, Topogr. Nachr., III, 51.
 1656. 1662. g. altāra kausa uzraksts, Katalog d. Rigaschen kultur.-histor. Ausstellung (1883), 148.
1662. 1666. g., B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 Rigaische Stadtblätter, 1817. g., 101; 1895. g., 260; 1902. g., 270.
 Hupel, Topogr. Nachr., III, 51.
 L. B. (Lib. Bergmanis), Livländischer Kalender, 1822 (W. F. Häcker).
 1666. 1666. g. B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 Rigaische Stadtblätter, 1817, 101.

1685. 1685. g. 26. 5. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1686. 1686. g. 19. 1. arendātora ziņojums, R. P. K. P. g., 95, R. P. A.
 1688. 1688. g. 29. 10. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1729. Rigaische Stadtblätter, 1902, 270.

63. Rauna.

1630. Samsons.
 1637. 1637. g. 11. 5. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1643. 1643. g. 25. 2., V. A., Nr. 3.
 Starp 1664. un 1669. Ziņas, Raunas P. M., V. A., Nr. 375, 2.

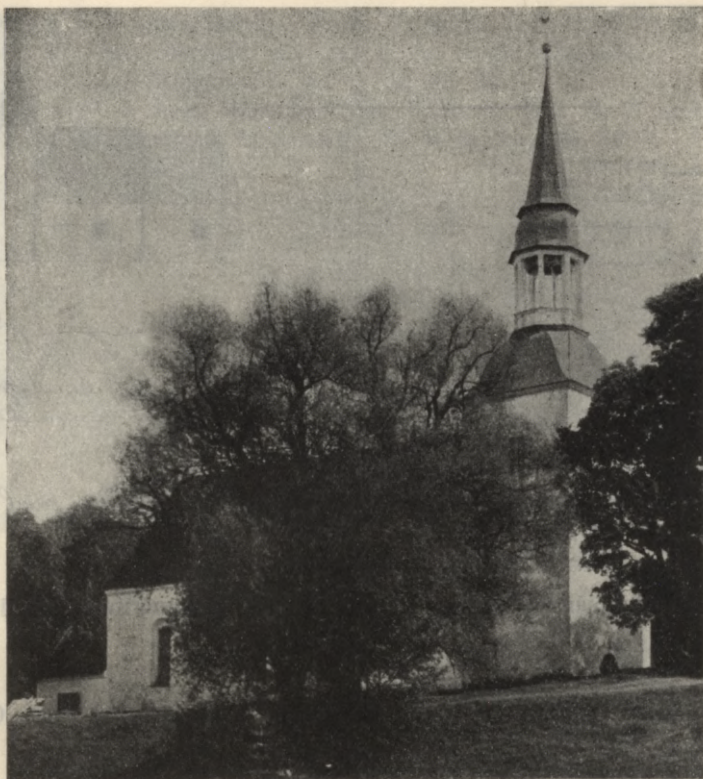
65. att.

Raunas b., plāns, docenta R. Gūlekes (Guleke) 1896. g. uzmērījuma zīmējums, Guleke, Alt-Livland, I, 52 (Leipzig, 1896).

1680. 1680. g. 14. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1688. 1688. g. 4. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 526, M., R. P. B.
 1688. 1688. g. 2. 10. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland beleghenen Güter, V. A., Nr. 258-c, 700.
 1688. 1688. g. 5. 4. ķēn. ģenerālkomisijas rīkojums Raunas draudzei, Raunas P. M., V. A., Nr. 375, 2.
 1691. 1691. g. ziņas, Raunas P. M., V. A., Nr. 375, 11.
 1693. 1693. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 237 un 239.
 1702. Mācīt. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Krimuldas D. Ch., V. A.
 1724. g. 28. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93.
 1716. Mācīt. Hinkeldeija (Hinkeldey) ziņas, Raunas D. Ch., III, 446, V. A.
 1724. 1724. g. 28. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 214.

64. Ropaži.

1630. V. Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter in Lettland, II, 80.
 1684. 1684. g. 28. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 522, M., R. P. B.
 1705. 1705. g. 8. 5. mācīt. D. Baltazara (Balthasar) ziņas, Ropažu P. M., V. A., Nr. 370, 91.
 1706. 1706. g. 8. 7. ziņas, Ropažu P. M., V. A., Nr. 370, 100.
 1723. 1723. g. 20. 12. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 208.

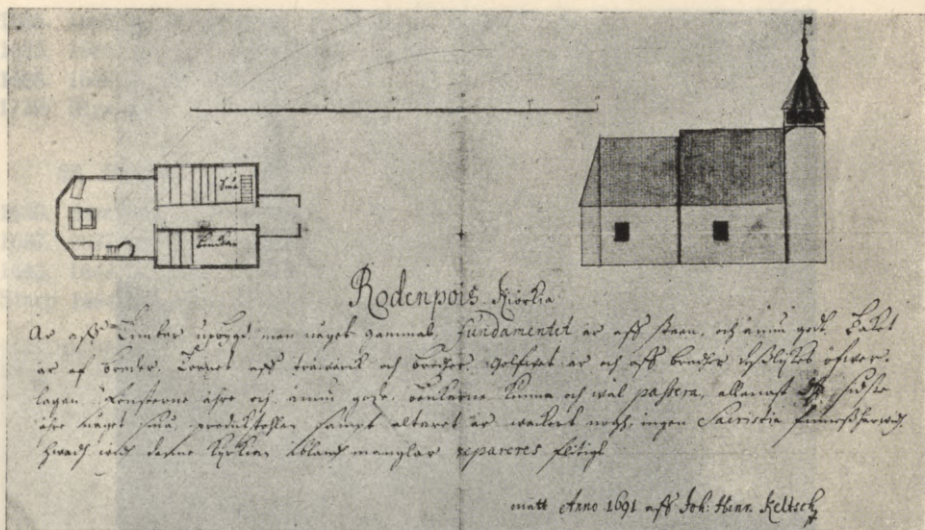

66. att.

Raunas b., skats no ziemeļvakariem, direktora inž. A. Grīnberga 1929. g. fot. uzņ.

65. Rubene.

1630. Samsons.
 1643. (priekš). 1643. g. B. V. P., V. A., Nr. 3.
 1643. 1643. g. B. V. P., V. A., Nr. 3.
 1667. 1667. g. ziņas, Nap., IV, 151.
 1669. 1669. g. 28. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 M. 1409, R. V. u. S. B.
 1670. 1670. g. 9. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1675. 1675. g. 16. 6. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.
 1684. 1684. g. 18. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 519, M., R. P. B.
 1697. 1697. g. mācīt. Tempelmaņa (Tempelmann) ziņas, Nap., IV, 151.
 1703. 1703. g. mācīt. Tempelmaņa (Tempelmann) ziņas, Nap., IV, 151.
 1707. 1707. g. 19. 6. proposita M. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Rubenes P. M., V. A., Nr. 328, 29.

67. att.

Ropažu b., plāns un skats, J. H. Kelča 1691. g. uzmērījuma zīmējums,
I. V. C., Nr. 62.

1707. 1707. g. 26. 8. proposita M. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņas, Oikonom.
pārv. a., V. A., Nr. 93, 131.
1724. 1724. g. 23. 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 216.
1724. g. 3. mācīt. K. Zennerta (Sennert) ziņas, Rubenes P. M., V. A.,
Nr. 328, 48.

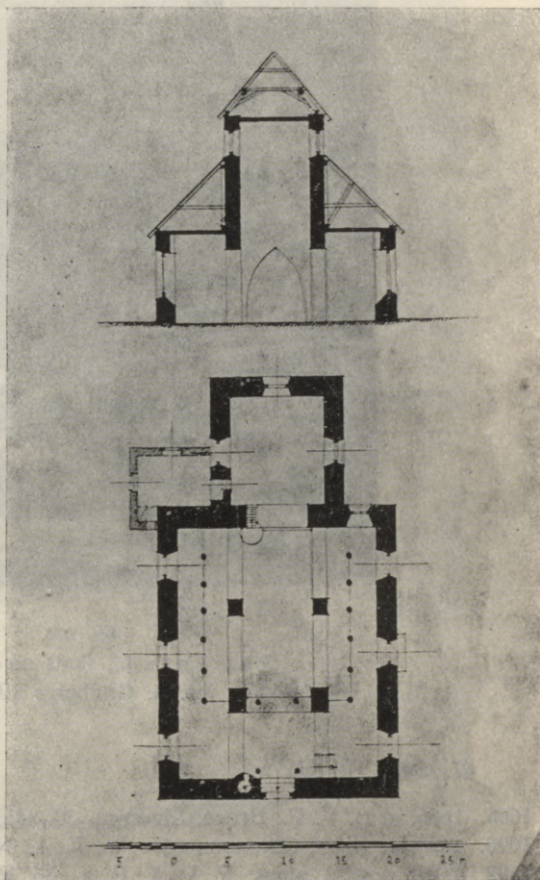
66. Rūjiena, Bērtuļa b.

Nap., I, 48.

(Heine).

1685. g. 30. 7. mācīt. K. Martensa (Martens) ziņas, Rūjienas P. M., V. A.,
Nr. 385, 11.
1630. Samsons.
1631. V. Stryk, Beiträge zur Geschichte d. Rittergüter in Lettland, 190.
1641. 1641. g. B. V. P., V. A., Nr. 1.
1642. 1642. g. B. V. P., V. A., Nr. 2.
1645. 1645. g. ziņas, Nap., IV, 149.
1668. 1668. g. ziņas, Nap., IV, 149.
1671. 1671. g. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1674. 1674. g. 28. 2. B. V. P., V. A., Nr. 9.
1689. 1689. g. ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 65.
W. Neumann, Grundriß zu einer Geschichte der bildenden Künste..., 17
(Reval, 1887).

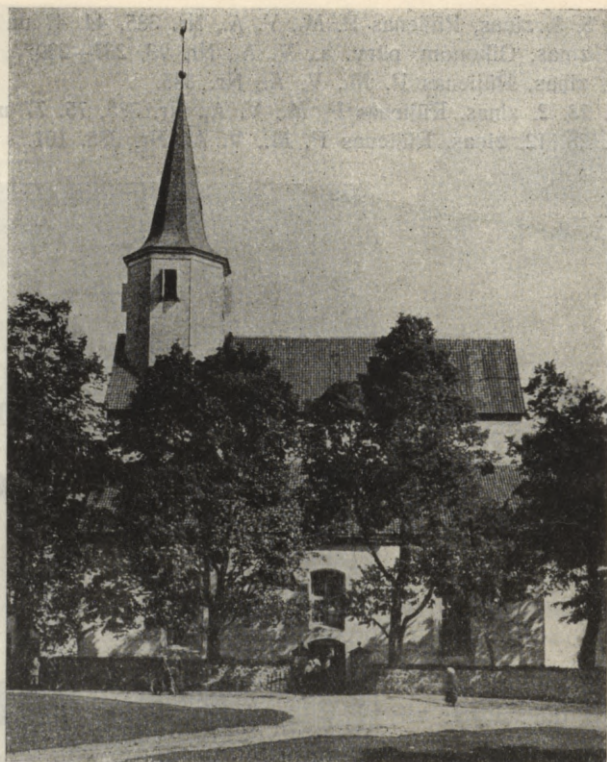
1691. 1691. g. 5. 3. ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 44, 47 un 49.
 1691. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 237—239.
 1693. 1693. g. ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385.
 1698. 1698. g. 23. 2. ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 75, 77 un 81.
 1703. 1703. g. 28. 12. ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 101.

68. att.

Rūjienas b., griezum un
 plāns, architekta P. Kundziņa
 1928. g. uzmērījuma zīmējums,

1705. 1705. g. 21. 10. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 99.
 1706. 1706. g. mācīt. Šnēa (Schnee) ziņas, B. V. P., Oikonom. pārv. a., Nr. 93,
 104 un 105.
 1708. 1709. g. 7. 2. O. F. Dikera (Dücker) ziņas, Rūjienas P. M., V. A.,
 Nr. 385, 183.
 1711. Mācīt. J. Buchmana (Buchmann) ziņas, Rūjienas D. Ch., I, 2., V. A.
 G. Bergmann, Geschichte v. Livland, 170 (Leipzigā, 1776).
 Laikraksts Das Innland, 1847, 315.
 1724. 1724. g. 22. 6. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 220.

69. att.

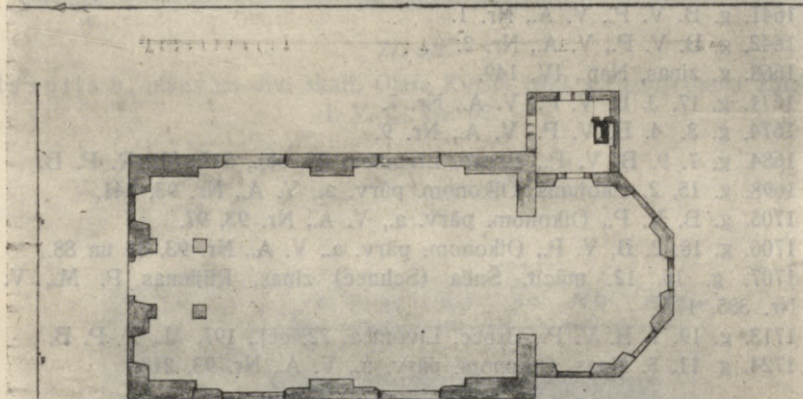
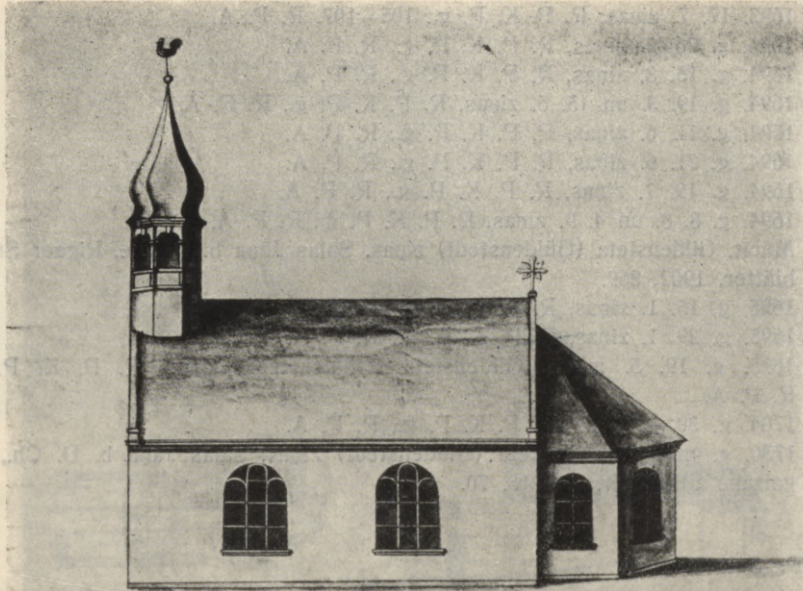
Rūjienas b., skats no dienvidiem,
direktora inž. A. Grīnberga 1930. g. fot. uzņ.

67. Sala, Bērtuļa b.

1666. 1666. g. B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 1690. 1690. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 191—193.
 1692. 1692. g. 8. 3. ziņas, R. P. K. P. g., 36, R. P. A.
 17. gs. beigās, 1816. g. mācīt. Venta (Wendt) ziņas, Rīgaische Stadtblätter,
 1816, 27.
 1816. 1816. g. mācīt. Venta (Wendt) ziņas, Rīgaische Stadtblätter, 1816, 27.

68. Sala, Jāņa b.

- (Heine).
 1666. 1666. g. B. V. P., Broce, Livonica, 30. sēj., M., R. P. B.
 Rīgaische Stadtblätter, 1817, 101.
 1689. 1693. g. 17. 7. ziņas, R. P. K. P. g., 105—107, R. P. A.

Anna 1693 in 1744 die 20. Aprilis, Rupert Bindenschuh, Architectus, hanc ecclesiam in Riga, in parochia S. Petri, aedificavit. Hanc ecclesiam in Riga, in parochia S. Petri, aedificavit. Hanc ecclesiam in Riga, in parochia S. Petri, aedificavit.

70. att.

Salas Jāņa b., skats un plāns, Rīgas pilsētas būvmeistara Ruperta Bindenschūa (Rupert Bindenschuh) 1693. g. būvmets, R. P. A.

1691. 1691. g. 8. 1. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1692. 1692. g. 14. 1. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.

1692. 1692. g. 8. 3. ziņas, R. P. K. P. g., 36., R. P. A.

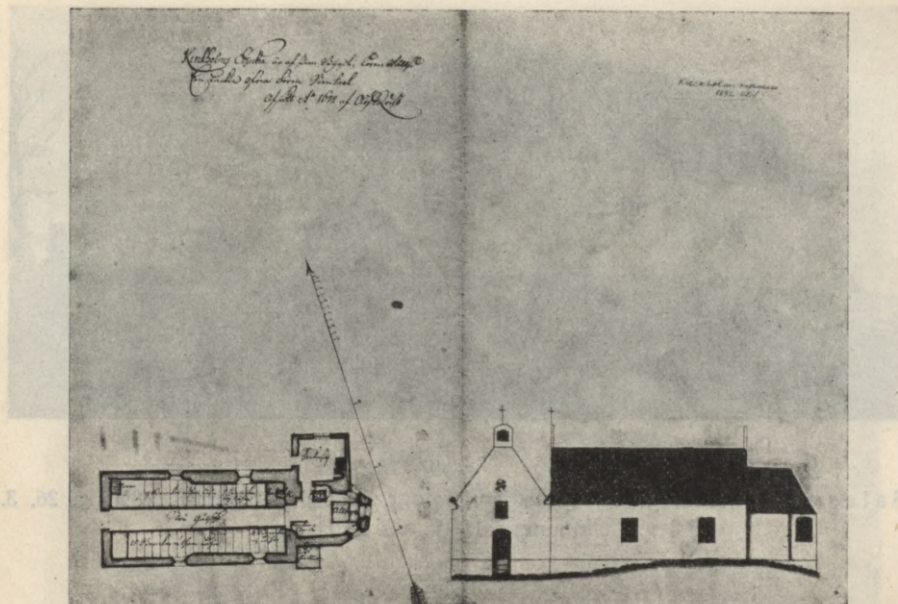
1693. 1693. 17. 7. ziņas, R. P. K. P. g., 105—107, R. P. A.
 1694. 1694. g. 26. 2. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 15. 3. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 19. 3. un 15. 5. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 11. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 21. 6. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 19. 7. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. 1694. g. 8. 8. un 4. 9. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1694. Mācīt. Gildensteta (Güldenstedt) ziņas, Salas Jāņa b. D. Ch., Rigaer Stadtblätter, 1902, 269.
 1695. 1695. g. 15. 1. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1695. 1695. g. 29. 1. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1695. 1695. g. 19. 5. mācīt. Gildensteta (Güldenstedt) ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1704. 1704. g. 30. 8. ziņas, R. P. K. P. g., R. P. A.
 1730. 1730. g. mācīt. Gildensteta (Güldenstedt) ziņas, Salas Jāņa b. D. Ch., Rigaische Stadtblätter, 1816, 70.

69. Salaca.

1641. 1641. g. B. V. P., V. A., Nr. 1.
 1642. 1642. g. B. V. P., V. A., Nr. 2.
 1668. 1668. g. ziņas, Nap., IV, 149.
 1671. 1671. g. 17. 3. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1674. 1674. g. 3. 4. B. V. P., V. A., Nr. 9.
 1684. 1684. g. 7. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 517, M., R. P. B.
 1698. 1698. g. 15. 2. rīkojums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 541.
 1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 97.
 1706. 1706. g. 18. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 83 un 88.
 1707. 1707. g. 16. 12. mācīt. Šnēa (Schnee) ziņas, Rūjienas P. M., V. A., Nr. 385, 170.
 1713. 1713. g. 19. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 197, M., R. P. B.
 1724. 1724. g. 11. 5. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 218.

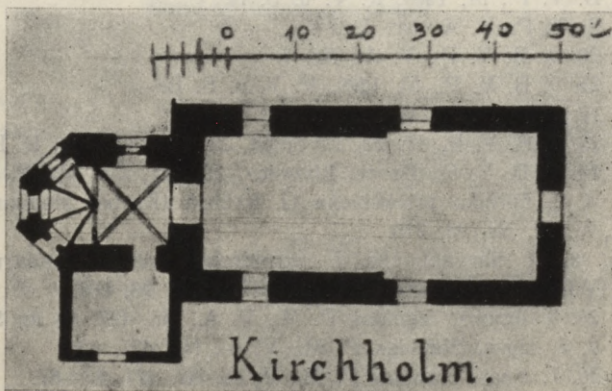
70. Salaspils, Juŗa b.

1613. 1613. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92.
 1630. 1630. g. ziņas, Nap., I, 33.
 1638. 1638. g. 20. 7. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1640. 1640. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1669. 1669. g. 14. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 M. 1409, R. V. u. S. B.
 1674. (apm.). 1674. g. 6. 2. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1677. 1677. g. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 512, M., R. P. B.
 1692. 1692. g. Olafa Kvista piezīmes uz uzmērijuma zīmējuma, I. V. C., Nr. 62.
 1720. 1723. g. 19. 12. ziņas, Ikšķiles P. M., V. A., Nr. 491, 115.

71. att.

Salaspils b., plāns un divi skati, Olafa Kvista 1692. g. uzmērījuma zīmējums,
 I. V. C., Nr. 62.

72. att.

Salaspils b., plāns, docenta Gulekes (Guleke) 1896. g. uzmērījuma zīmējums,
 Guleke, Alt-Livland, II, 3 (Leipzig, 1896).

73. att.

Salaspils b., skats no dienvidriem, fotogr. K. Šulca (Schulz), 1896. g. 26. 3.
 fot. uzņ., R. V. un S. B.

71. Sigulda, Bērtuļa b.

Nap., I, 37.

(Heine).

1623. Nap., I, 37.

1630. Nap., I, 37.

1630. Samsons.

1630. Hagemeister, Materialien zu einer Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 368.

1637. 1637. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1643. 1643. g. B. V. P., V. A., Nr. 3.

1669. 1669. g. 20. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

1670. 1670. g. 25. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1674. 1674. g. 12. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

1684. 1684. g. 25. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 522, M., R. P. B.

1692. 1692. g. 14. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 2-a, M., R. P. B.

1698. 1698. g. 4. 2. apriņķa priekšnieka G. Krēbsa (Krebs) ziņojums, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 210.

1698. 1698. g. 8. 9. pārvaldnieka f. Štrokircha raksts namdaņu meistaram Vēdem (Weede), Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 601.

1698. 1698. g. 26. 9. ligums, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 53 un 54.

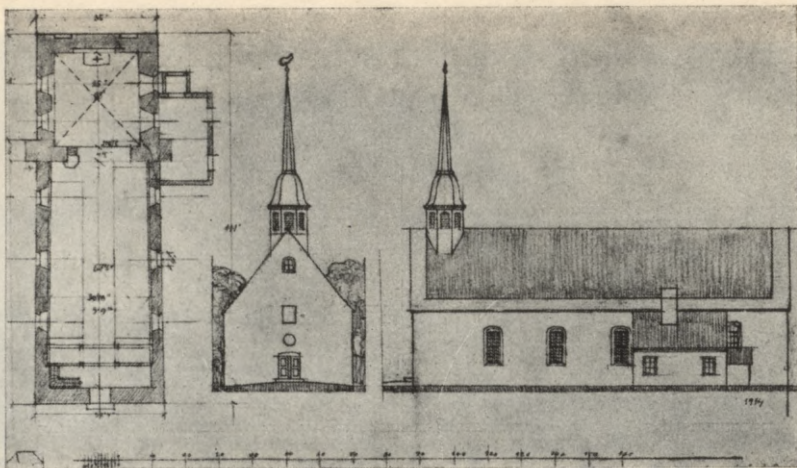
1699. 1699. g. 9. 5. ziņas, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 63.

1701. 1701. g. 26. 7. ziņas, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 83—87.

1707. 1707. g. 26. 8. mācīt. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņojums pārvaldniekam, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 139.

1711. 1711. g. ziņas, Siguldas P. M., V. A., Nr. 427, 217.

1724. 1724. g. 19. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 210.

75. att.

Siguldas b., plāns un divi skati, autora 1914. g. uzmērījuma zīmējums.

76. att.

Siguldas b., skats no ziemeļrītiem, 1928. g. fot. uzņ., P. V.

77. att.

Siguldas b., iekš. skats, 1928. g. fot. uzņ., P. V.

72. Pie Siguldas, Ignaca k.

1669. Nap., I, 37.

17. gs. beigās. Mācīt. Hinkeldeija (Hinkeldey) ziņas, Siguldas D. Ch., V. A.

73. Skanstes b. (Daugavgrīvā).

1642. 1674. g. B. V. P., Dr. Sonntag, Über d. Verpflichtung z. d. Landkirchen Bauten in Livland, 32 (Riga, 1816).

1643. 1643. g. B. V. P., V. A., Nr. 3, 31.

1669. 1669. g. 10. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1670. 1670. g. 2. 10. B. V. P., M. 1409., R. V. u. S. B.

1674. 1674. g. 4. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
Nr. 1409., R. V. u. S. B.
1683. 1683. g. 29. 7. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 22. sēj., 516., R. P. B.
1684. 1684. g. ziņas, M. 1409., R. V. u. S. B.
- 1692.** 1692. g. 18. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 540, R. P. B.
1706. 1706. g. 26. 6. kara komisāra Cöķeļa (Zöckel) raksts, Skanstes (Daugavgrīvas) P. M., V. A., Nr. 84, 91 un 92.
1710. Nap., IV, 145.
1718. 1718. g. ziņas, M. 585, I, R. V. u. S. B.

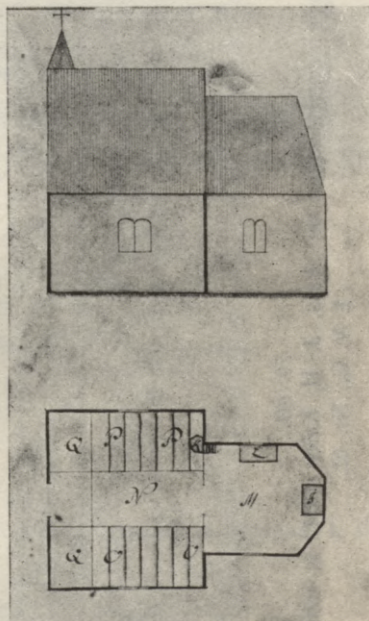
74. Skujene.

1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1641. 1641. g. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
- 1643.** 1643. g. 21. 3. B. V. P., Nap., IV, 155.
- 1668.** 1669. g. 10. 3. B. komis. protok., Nap., IV, 155.
1669. 1669. g. 10. 3. B. komis. protok., Nap., IV, 155.
1671. 1671. g. 15. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8, Nap., IV, 155.
- 1671.** 1680. g. 10. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
Nap., IV, 155.
1680. 1680. g. 10. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.
1699. 1699. g. 15. 3. tiesas protok., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 637.
1699. g. 15. 3. ziņas, Skujenes P. M., V. A., Nr. 417, 61 un 62.
1704. 1704. g. mācīt. Neihauzena (Neuhausen) ziņas, Nap., IV, 155.
1714. 1714. g. 30. 11. mācīt. Hildes (Hilde) ziņas, Valmieras apriņķa virsvald., V. A., Nr. 1.
1724. 1724. g. 29. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 212.

75. Skulte, Matišu b.

- Nap., IV, 150.
1684. g. 3. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 517, M., R. P. B.
Hagemester, Beiträge zu e. Geschichte d. Landgüter in Livland, I, 173.
Gadebusch, Nachtrag, I, 173.
M. 585, I, R. V. u. S. B.
Nap., I, 50.
1669. 1669. g. 8. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409, R. V. u. S. B.
1670. 1670. g. 19. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1674. 1674. g. 2. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409, R. V. u. S. B.
1684. 1684. g. 3. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 517, M., R. P. B.
1692. 1692. g. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 541., M., R. P. B.
1694. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.
1696. 1696. g. 3. 1. ģenerālgubernatora E. Dālberga (Dahlbergh) raksts pārvaldniekam, Pēterupes P. M., V. A., Nr. 339, 9 un 10.

- (1698.) ziņas, Pēterupes P. M., V. A., Nr. 339, 4.
 1698. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.
 1699. 1699. g. 17. 2. ziņas, Krimuldas P. M., V. A., Nr. 201, 39.
 1705. 1705. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 97.
 1706. 1706. g. 22. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A. Nr. 93, 92.
 1706. 1706. g. 2. 11. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 83.
 1707. 1707. g. 16. 12. mācīt. M. Šnēa (Schnee) ziņas, Rūjienas P. M., V. A.,
 Nr. 385, 70.
 1724. 1724. g. 5. 5. B. V. P., Oikonom. pārv., V. A., Nr. 93, 217.

78. att.

Skultes b., skats un plāns, O. Bergmana
 1692. g. uzmērījuma zīmējums, I. V. C.,
 Nr. 62.

76. Smiltene, Marijas b.

Nap., I, 75.

(Heine).

1671. 1671. g. 4. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

Nap., IV, 160.

1680. 1680. g. 17. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.

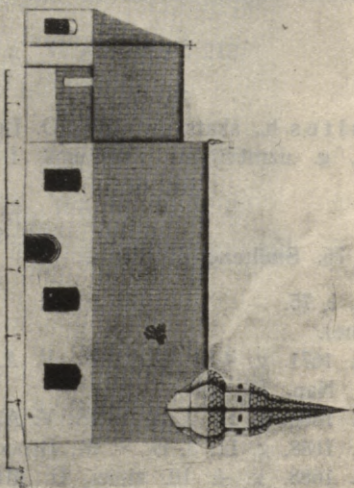
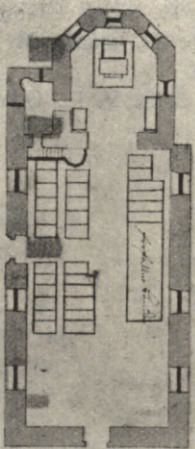
1688. 1688. g. 11. 3. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 526, R. P. B.

1688. 1688. g. 4. 10. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland
 belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 829.

Pēc 1691. g., ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 237.

1693. 1693. g. 6. 5. pulkveža Tūm f. Veingartena (Thum v. Weingarten) raksts,
 Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 39.

1694. 1694. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 239.

St. Mikaelis baznīca

Mikaelis baznīca ir pabeigta 1691. gadā, un tā ir viena no vecākajām baznīcām Rīgas pilsētā. Baznīca ir celta uz koka un tās iekšējais dekorējums ir ļoti interesants. Baznīcā ir glabājas daudzas vērtīgas lietas, tostarp koka altāris un koka krucis. Baznīcā ir arī koka kancele un koka pulciņi. Baznīcā ir arī koka kora un koka sakristiņa. Baznīcā ir arī koka zvaniņi un koka zvaniņu torņa. Baznīcā ir arī koka zvaniņu torņa. Baznīcā ir arī koka zvaniņu torņa.

1691. gada zīmējums

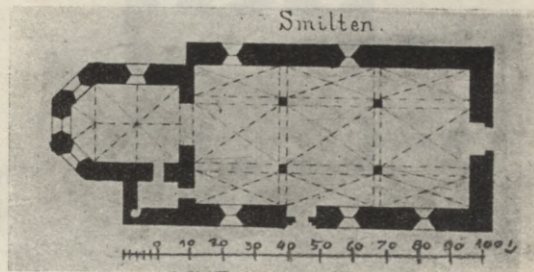
79. att.

Smiltene b., plāns un skats, J. H. Kelča 1691. g. uzmerījuma zīmējums.
I. V. C., Nr. 62.

1698. 1698. g. 2. 6. mācīt. S. G. Dīca (Svante Gustav Dietz) ziņas, Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 66 un 67.
 1698. 1698. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 559.
 1702. 1703. g. mācīt. S. Dīca (Dietz) ziņojums konsistorijai, Nap., IV, 160.
 1703. 1703. g. 29. 1. pārvaldnieka f. Štrokircha raksts apriņķa priekšniekam, Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 85.

80. att.

Smiltenes b., plāns, docenta R. Gūlekes (Guleke) 1796. g. uzmērījuma zīmējums, Guleke, Alt-Livland, I, 52 (Leipzig, 1896).

1704. 1706. g. 22. 5. ziņas, Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 99.
 1718. g. mācīt. S. Dīca (Dietz) ziņas, Nap., IV, 160.
 1706. 1706. g. 22. 5. ziņas, Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 99.
 1708. 1718. g. mācīt. S. Dīca (Dietz) ziņas, Nap., IV, 160.
 1728. 1728. g. 7. 9. ziņas, Smiltenes P. M., V. A., Nr. 448, 163.

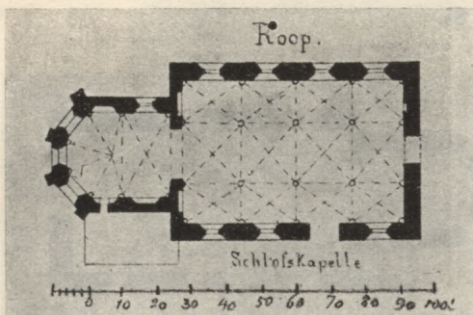
77. Straupe.

1630. Saīnsons.
 1630. Hagemeister, Materialien z. e. Geschichte der Landgüter in Livland, I, 93. Nap., I, 55.
 1637. 1638. g. 31. 1. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1641. G. Bergmann, Geschichte v. Livland, 169 (Leipzig, 1776). M. 1409, R. V. u. S. B. Nap., I, 55.
 1643. 1643. g. B. V. P., mācītāja ziņojums, V. A., Nr. 3.
 1667. Nap., IV, 151.
 1668. 1668. g. 1. 10. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1669. 1669. B. V. P., V. A., Nr. 7.
 1670. 1670. g. 22. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
 1675. g. 14. 6. B. V. P., V. A., Nr. 7, M. 1409, R. V. u. S. B.
 1675. 1675. g. 14. 6. B. V. P., V. A., Nr. 7, M. 1409, R. V. u. S. B.
 1681. Die evangel. Gemeinden Russlands, 140.
 1684. 1684. g. 20. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 519 un 520, M., R. P. B. Nap., IV, 151.
 1692. 1692. g. 7. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 540, M., R. P. B.
 1702. 1843. g. K. f. Fitinghofa (C. v. Vietinghoff) ziņas, M. 93., R. V. u. S. B.

1707. 1707. g. 16. 6. ziņas, Straupes P. M., V. A., Nr. 380, 33.

1724. 1724. g. 23. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 216.

1906. Straupes b. plāns, architekta V. Bokslafa (Bockslafi). 1906. g. uzmērījuma zīmējums H. Pirang, Das baltische Herrenhaus, I, 31 (Riga, 1926).

81. att.

Straupes b., plāns, docenta R. Gūlekes (Guleke) 1896. g. uzmērījuma zīmējums, R. Guleke, Alt-Livland, I, 52 (Leipzig, 1896).

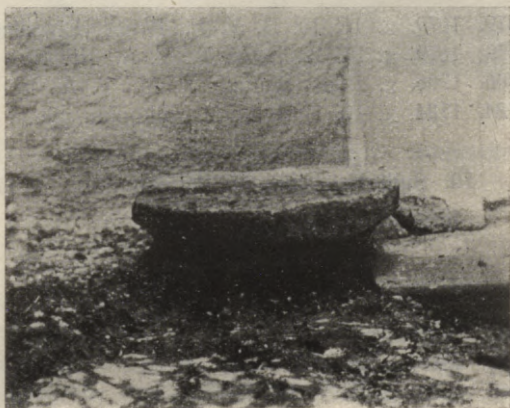
82. att.

Straupes b., skats no dienvidrieti, O. Brīdaka 1928. g. fot. uzp.

83. att.

Straupes b., sienas glezna (ievas radišana), 1901. g. fot. uzņ., R. V. u. S. B.,
IV. c., 177.

84. att.

Straupes b., kauna sola ak-
mens, Dr. L. Grefenfelsa 1929.
g. fot. uzņ.

78. Suntaži.

1679. g. 16. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 514., M., R. P. B.
 Mācīt. Līdera Grīnera (Lüder Grüner) ziņas, Suntažu P. M., V. A., Nr. 467, 9.
 1638. jeb 1639. g. mācīt. L. Grīnera ziņas, Suntažu P. M., V. A., Nr. 467, 9.
 1642. Nap., IV, 146.
 1668. Nap., IV, 146.
 1671. 1671. g. 11. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

Att. 85.

Suntažu b., skats, pēc
 1777. g. zīmējuma, Dr.
 Buchholca (Buchholtz) zīmējumu krājums, R. V. u.
 S. B., baznīcas, I, 83.

1679. 1679. g. 16. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 514., M., R. P. B.
 1679. 1679. g. 14. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1706. 1706. g. ziņas, Suntažu P. M., V. A., Nr. 467, 15 un 18.
 1724. 1724. g. 10. 1. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 208.

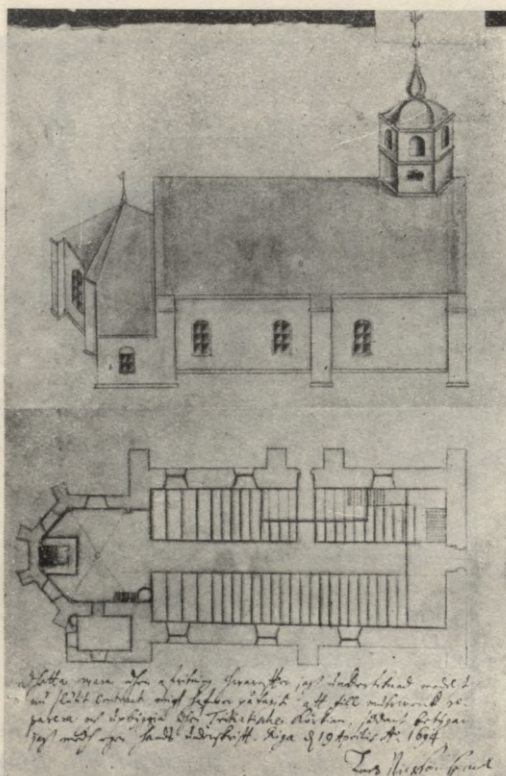
79. Suntaži, Annas k. (Briežu m.).

1679. Nap., IV, 146.

80. Tirza.

1630. Samsons.
 1632. 1669. g. B. V. P., Nap., I, 70.
 1669. 1669. g. B. V. P., Nap., I, 70.

1688. 1688. g. 4. 8. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland be-
legenen Güter, V. A., Nr. 258-c, 381.
1691. 1691. g. 22. 12. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 268.
1693. 1693. g. 31. 3. pārvaldnieka rīkojums Trikātas b. priekšniekiem, Trikā-
tas P. M., V. A., Nr. 483, 37.
1694. 1694. g. 5. 8. ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 57 un 58.
1694. 1694. g. 11. 8. līgums, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 41—46 un 57.
1695. g. 4. ziņas, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 24.

87. att.

Trikātas b., skats un plāns,
būvmeistara Larsa Spāka (Lars
Nilson Spaak) 1694. g. baznī-
cas ēkas pārbūves mets, Tri-
kātas P. M., V. A., Nr. 483,
114 un 117.

1695. 1695. g. 25. 11. ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 183.
1695. 1695. g. ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 169.
1695. 1695. g. lēse, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 583.
1695. 1695. g. 27. 12. ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 127.
1698. (?) Mācīt. Pūrta (Pohrt, 1817.—1832.) piezīme, Trikātas D. Ch., V. A. —
1698. 1698. g. 18. 2. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 566.
1698. 1698. g. 6. 5., 8. 7. un 20. 9. ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 43,
149 un 199.
1698. 1775. g. zīmējums, Dr. Buchholca (Buchholtz) zīmējumu krājums, R. V.
u. S. B., baznīcas, I, 87.

1702. 1703. g. mācīt. K. Vīsera (Chr. Wiesner) raksts konsistorijai, Nap., IV, 161.
Ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 203.
1703. 1703. g. 18. 3. aprīļa priekšnieka Falkenhagena (Falkenhagen) ziņas, Trikātas P. M., V. A., Nr. 483, 203 un 204.
1704. g. 25. 5. ziņas, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259, 387.
1706. 1706. g. mācīt. K. Vīsera (Chr. Wiesner) raksts konsistorijai, Nap., IV, 161.
1722. 1722. g. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93.

82. Turaida.

- Nap., I, 39.
1630. Samsons.
1667. Nap., IV, 147.
1692. 1692. g. 9. 2., Lēdurgas B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 542, M., R. P. B.

83. Umurga, Marijas jeb Marijas debessbraukšanas b.

- Nap., I, 54.
- Dr. Ed. Kurtz, Jahresbericht der Gesellschaft Jesu in Riga und Dorpat, 181.
1630. Samsons.
1638. 1638. g. 29. 1. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1643. 1643. g. 2. B. V. P., V. A., Nr. 3.
Nap., IV, 150.
1644. 1644. g. 30. 1. virskonsistorijas lēmums, Nap., IV, 150.
1666. 1669. g. 19. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1667. 1667. g. ziņas, Nap., IV, 151.
1669. 1669. g. 19. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1670. 1670. g. 14. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.
1680. 1680. g. mācīt. Reisnera (Reussner) ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 5.
1680. 1680. g. 15. 8. draudzes locekļu solījums, V. A., Nr. 2590.
1681. 1681. g. 30. 9. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 17.
1681. 1681. g. 8. 10. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 29.
1682. 1682. g. 10. 10. baznīcas priekšnieka raksts ģenerālgubernātoram, V. A., Nr. 2590.
1684. 1684. g. 15. 9. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 518, M., R. P. B.
1685. 1685. g. 3. 10. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 79.
1692. 1692. g. 31. 1. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 541, M., R. P. B.
1693. 1693. g. 29. 11. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 235 un 236.
- Ap 1694. Aprīļa priekšnieka G. J. Krēbsa (Krebs) ziņojums pārvaldniekam, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 525.
1697. 1697. g. 21. 12. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 267—269.
1698. 1698. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 525.
1706. 1706. g. 26. 2. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 94.
1709. 1709. g. 17. 2. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 303 un 304.

1709. 1709. g. 17. 2. ligums, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 299—301.
 1716. 1728. g. 28. 4. raksts, V. A., Nr. 2590.
 1728. 1728. g. 28. 4. raksts, V. A., Nr. 2590.
 1728. 1728. g. 21. 5. ziņas, Umurgas P. M., V. A., Nr. 487, 361.

88. att.

Umurgas b., altāra koka tēlu fragmenti, 1929. g. fot.
 uzņ., P. V.

84. Valmiera, Sīmaņa b.

1630. Samsons.
 1644. A. Walter, Die Wolmarsche Kirche, 11. (K. Müller, 1873).
 1688. 1688. g. 17. 9. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland be-
 legenen Güter, V. A., Nr. 258-a, 194.
 1693. 1693. g. ziņas, A. Walter, Die Wolmarsche Kirche, 17. un 26. (K. Mül-
 ler, 1873).
 1695. 1695. g. 28. 12. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 55.

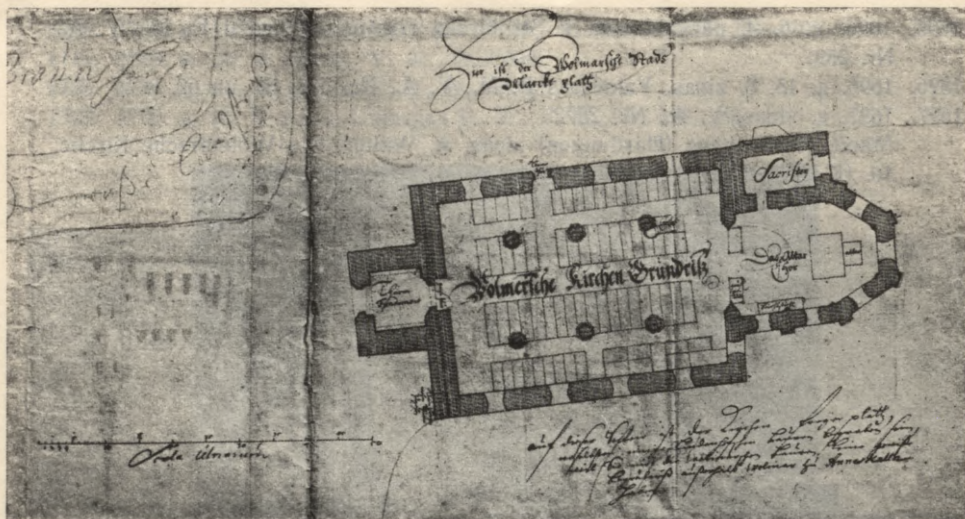
1696. 1696. g. 6. 4. pārvaldnieka f. Štrokircha rikojums, Lugažu P. M., V. A., Nr. 259.
 1696. 1696. g. 15. 8. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 60. un 62.
 1697. 1697. g. ziņas, V. A., Nr. 2592.
 Mācīt. Hardungena (Hardungen) ziņas, A. Walter, Die Wolmarsche Kirche, 10. (K. Müller, 1873).

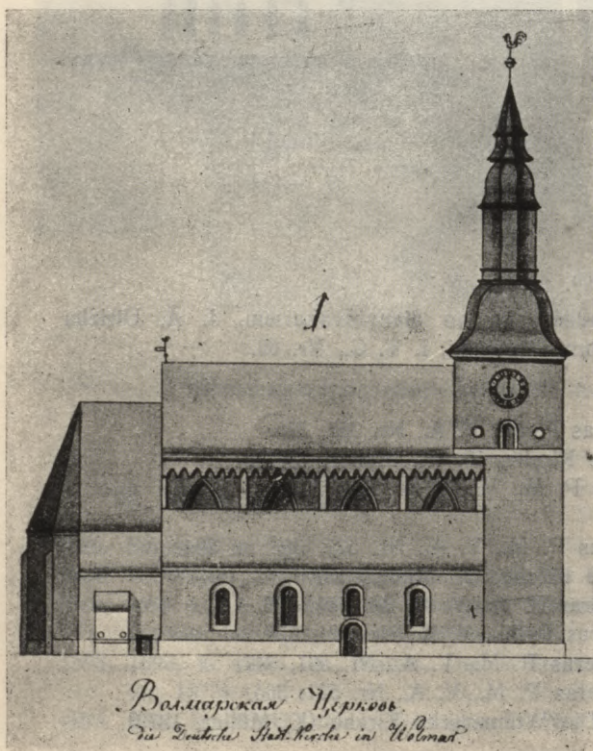
89. u. 90. att.

Valmieras b., skati no ziemeļiem un no dienvidvakariem, J. Ā. Ulricha
 1691. g. uzmērījuma zīmējumi, I. V. C., Nr. 62.

1702. 1702. g. 9. 5. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 251, 276.
 1702. A. Walter, Die Wolmarsche Kirche, 10. (K. Müller, 1873).
 1702. 1703. g. 4. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 303.
 Nap., IV, 149.
 1703. 1703. g. 4. līgums, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 303 un 304.
 1703. A. Walter, Die Wolmarsche Kirche, (K. Müller, 1873).
 1703. 1703. g. 13. 4. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 309.
 1703. 1703. g. 4. 7. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 329.
 1704. 1704. g. 27. 1. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 347.
 1707. 1707. g. 23. 6. ziņas, Valmieras P. M., V. A., Nr. 521, 366.
 1707. 1707. g. ziņas, A. Walter, Die Wolmarsche Kirche (K. Müller, 1873).

91. att.
Valmieras b., plāns, J. Ā. Ulriha 1691. g. uzmērijuma zīmējumi, I. V. C.,
Nr. 62.

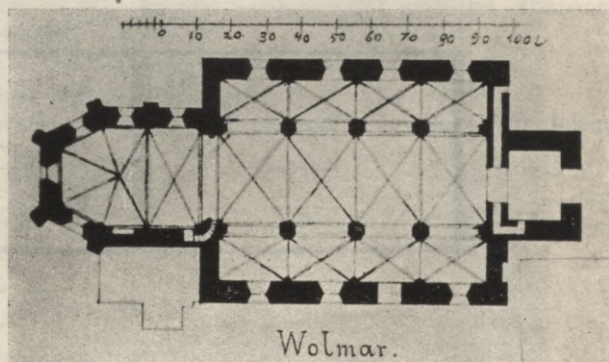

92. att. Valmieras b., skats
no ziemeļiem, 1796. g. uzmēri-
juma zīmējums R. V. u. S. B.,
baznīcas, Nr. 434.

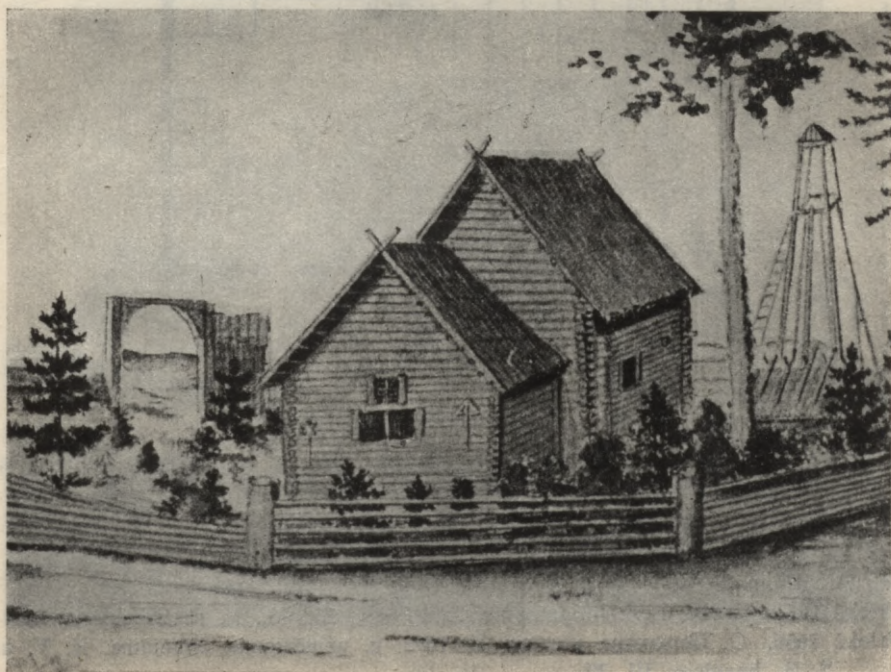
1713. 1713. g. 15. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 512, M., R. P. B.
 1720. 1724. g. 19. 3. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 215.
 1843. 1843. g. K. f. Fitinghofa (C. v. Vietinghoff) ziņas, Verzeichnis der im Wolmarschen Kreise befindlichen Gebäude, M. 93, R. V. u. S. B.
 1847. Laikraksts, Das Inland, 1847, 291.

93. att.

Valmieras b., plāns,
 docenta R. Gulekes
 1896. g. uzmērījuma zīmējums, R. Guleke, Alt-Livland, II, 3 (Leipzig, 1896).

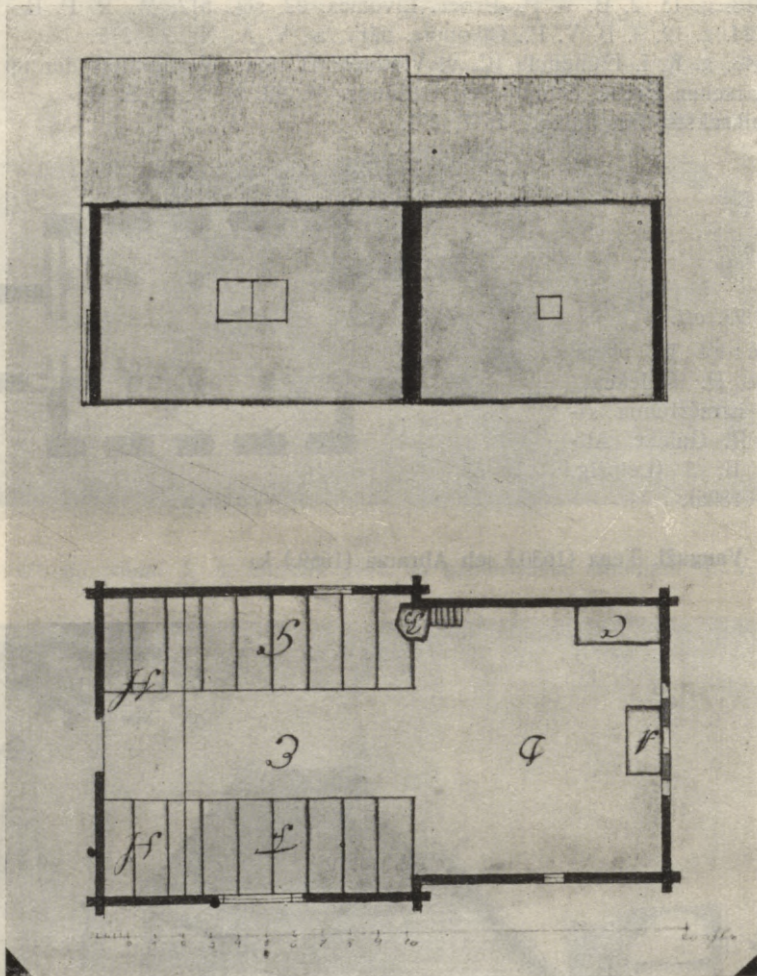

85. Vangaži, Teņa (1630.) jeb Abrama (1669.) k.

95. att.

Vangažu b., skats no ziemeļrietiem, J. K. Broces 1790. g. zīmējums, Broce, Livl. Monumete atc..., IV. sēj., 26., M., R. P. B.

94. att.

Vangažu b., skats un plāns, O. Bergmaņa 1692. g. uzmērijuma zīmējums,
R. V. u. S. B., baznīcas, III, 20.

Nap., I, 34 un 37.

Priekš 1644. Broce, Livl. Monumente..., IV sēj., 26., M., R. P. B.

Priekš 1656. O. Bergmaņa piezīme uz 1692. g. uzmērijuma zīmējuma, R. V. u.
S. B., baznīcas, III, 20.

1669. 1669. g. 17. 9. B. V. P., V. A., Nr. 7.

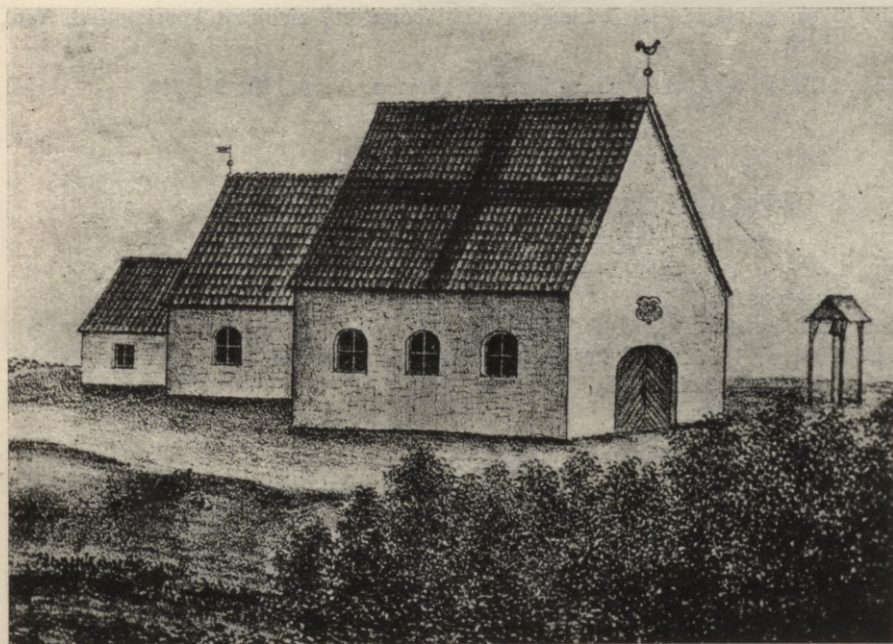
M. 1409, R. V. u. S. B.

1670. 1670. g. 27. 9. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
O. Bergmaņa piezīme uz 1692. g. uzmērījuma zīmējuma, R. V. u. S. B.,
baznīcas, III, 20.
1674. 1674. g. 11. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.
M. 1409, R. V. u. S. B.
1707. 1707. g. 26. 8. mācīt. G. G. Buchholca (Buchholtz) ziņojums, Oikonom.
pārv. a., V. A., Nr. 93, 139.
1723. 1723. g. 17. 12. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 208.
1740. 1740. g. mācīt. Rogona (Roggon) ziņas, M. 605, R. V. u. S. B.
1847. 1847. g. E. V. Ulprechta (Ulprecht) b. apraksts, laikraksts, Das Inland,
1847, 180.

86. Veckārķi.

1669. Nap., I, 76.
1674. 1674. g. 23. 2. B. V. P., Nap., IV, 161.

87. Vecpiebalga.

96. att.

Vecpiebalgas b., skats no ziemeļvakariem, 1839. g. litogrāfija, (F. Šillings)
Vecpiebalgas baznīcas iesvētīšana 22. jūl. 1845. (Häcker, Rīga, 1855. g.)

1630. Samsons.
1640. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.
1643. 1643. g. 30. 3. B. V. P., Nap., IV, 154.
1669. 1669. g. 11. 3. B. V. P., M. 676, R. V. u. S. B.
1671. g. 10. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
1698. g. ziņas, V. A., Nr. 333, 25—41.
1671. 1671. g. 10. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.
1673. G. Bergmann, Geschichte v. Lievland, 64. (Leipzig, 1776).
1674. 1698. g. ziņas, V. A., Nr. 333, 25—41.
1677. 1680. g. 8. 2. B. V. P., Nap., IV, 154 un 155.
1680. 1680. g. 8. 2. B. V. P., Nap., IV, 154 un 155.
1689. 1689. g. 1. 2. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 525, M., R. P. B.
1692. 1692. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 237 un 239.
1694. 1694. g. 28. 4. ziņas, V. A., Nr. 2351, 151.
1702. 1703. g. mācīt. Gerstenmeijera (Gerstenmeyer) ziņas, Allažu D. Ch. Nap., II, 75.
1703. 1703. g. 16. 3. mācīt. Gerstenmeijera (Gerstenmeyer) ziņojums konsistorijai, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 35. Nap., II, 75.
1705. 1705. g. mācīt. Gerstenmeijera (Gerstenmeyer) ziņojums konsistorijai, Nap., II, 75.
1724. 1724. g. 6. 2. B. V. P., Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 93, 213.

88. Velēna.

Nap., I, 70.

1630. Samsons.

1643. 1643. g. 18. 3. B. V. P., Nap., IV, 158.

1646. 1646. g. 14. 7. virskonsistorijas rīkojums, Nap., IV, 158.

1667. 1680. g. 3. 2. B. V. P., V. A., Nr. 10.

Nap., IV, 158.

1671. 1671. g. 2. 2. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1687. 1687. g. ziņas, Oikonom. pārv. a., Nr. 92, 367.

Priekš 1699. 1699. g. 23. 3. ziņas, Tirzas P. M., V. A., Nr. 476, 29—31.

1699. 1699. g. 23. 3. līgums, Tirzas P. M., V. A., Nr. 476, 29—31.

1700. 1703. g. mācīt. Cacharija Pila (Zacharius Piel) ziņojums konsistorijai, Nap., IV, 158.

1702. 1703. g. mācīt. Cacharija Pila (Zacharius Piel) ziņojums konsistorijai, Nap., IV, 158.

1703. Nap., IV, 158.

1727. Nap., IV, 158.

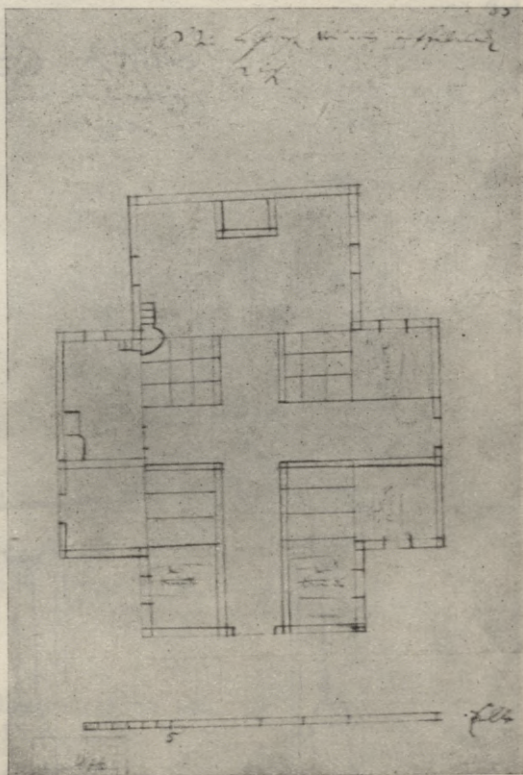
89. Vestiena.

1679. g. 22. 10. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 515, M., R. P. B.
Nap., I, 67.

1639. 1640. g. 27. 6. B. V. P., M. 1409, R. V. u. S. B.

1679. g. ziņas, Nap., I, 157.

1694. g. ziņas, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 15.

97. att.

Velēnas b., plāns, pārvaldnieka f. Strokircha (1699. g.)
būvmets, Tirzas P. M., V. A.,
Nr. 476, 35.

1643. 1643. g. 3. ziņas, Nap., IV, 157.

1679. 1679. g. 3. 12. B. V. P., Vestienas P. M., V. A., Nr. 106.

1693. 1693. g. 30. 1. ziņas, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 15.

1694. 1694. g. ziņas, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 17.

1695. 1695. g. 18. 4. f. Klotā (Kloht) ziņojums pārvaldniekam, Vestienas P. M.,
V. A., Nr. 106, 23.

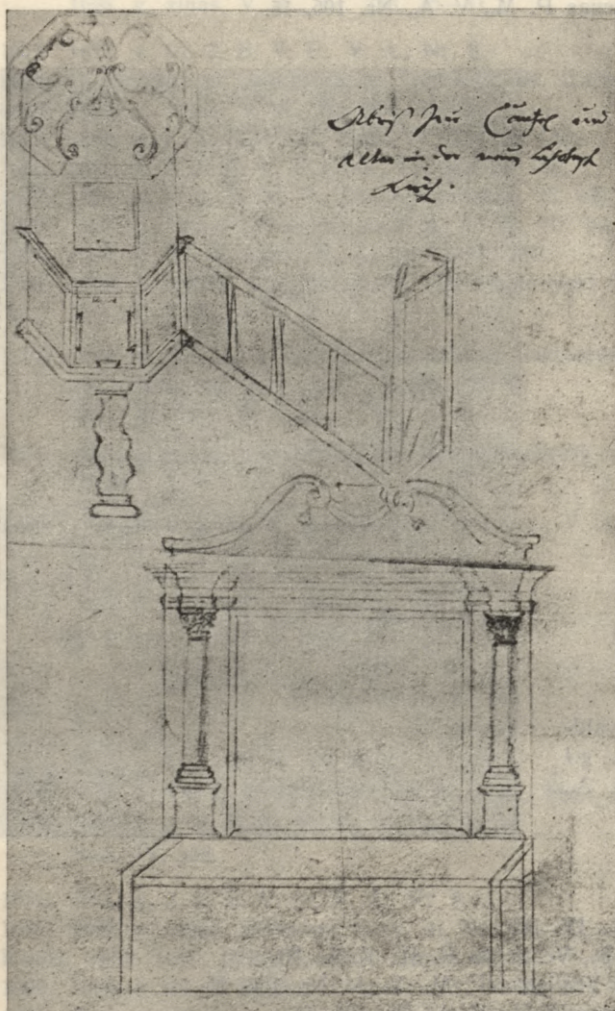
1695. 1695. g. 29. 5. līgums, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 27 un 28.

1697. 1697. g. 15. 12. lēse, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 59.

1697. 1697. g. 28. 9. ziņas, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 57.

1698. 1698. g. 12. 4. līgums, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 29.

1698. 1698. g. 27. 2. ziņas, Liepupes P. M., V. A., Nr. 338, 31.
 1698. 1698. g. 8. 9. pārvaldnieka raksts, Oikonom. pārv. a., V. A., Nr. 92, 601.
 1703. 1703. g. mācīt. Drotheniusa (Drothenius) raksts, Nap., IV, 57.
 1703. Vestienas b. skats, 1703. g. zīmēta karte, Vestienas P. M., V. A., Nr. 106, 69.

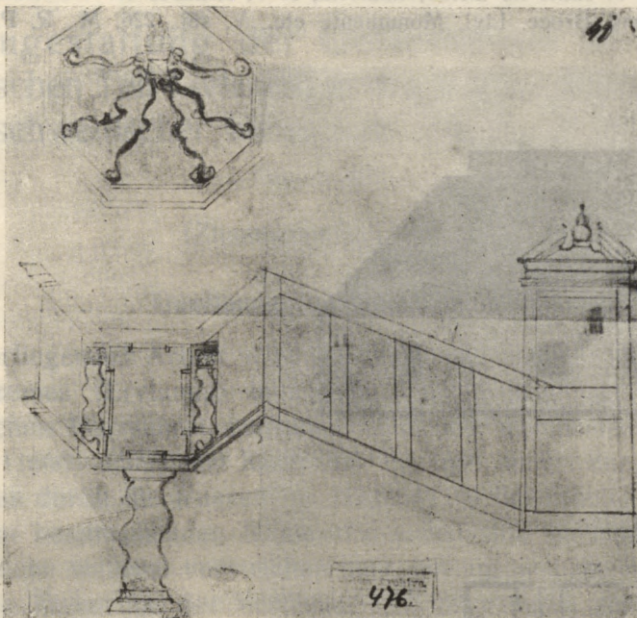
98. att.

Velēnas b., kan-
 cele un altāris, (1699.
 g.) mets, Tirzas P.
 M., V. A., Nr. 476, 38.

92. Vietalva.

1640. Nap., IV, 152.
 1643. Nap., IV, 152.
 1671. 1671. g. 26. 1. B. V. P., V. A., Nr. 8.

1679. 1679. g. 5. 12. B. V. P., V. A., Nr. 10.
 1692. 1692. g. 29. 2. B. V. P., Kalsnavas P. M., V. A., Nr. 162, 5.
 1731. 1732. g. 16. 2. B. V. P., V. A., Nr. 13, 140.

99. att.

Veiēnas b., kanceles mets, Tirzas P. M., V. A., Nr. 476, 41.

91. Viļķene, Katrīnas b.

Die evangel.-luth. Gemeinden Rußlands, 145 un 146.

1650. (apm.). 1669. g. 20. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

Nap., I, 52.

1669. 1669. g. 20. 2. B. V. P., V. A., Nr. 7.

M. 1409, R. V. u. S. B.

1688. 1688. g. 5. 10. ziņas, G. Mengden, Inventarium der königl. in Livland belegen Güter, V. A., Nr. 258-c, 1179.

1692. 1692. g. B. V. P., Broce, Livonica, 22. sēj., 541, M., R. P. B.

1692. 1692. g. ziņas, Oikonom. pārva. a., V. A., Nr. 92, 238.

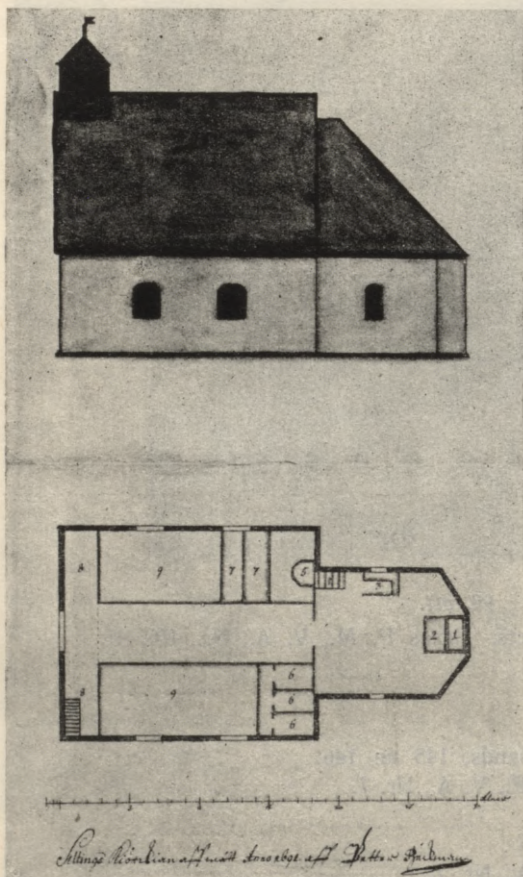
92. Zeltīņi.

Nap., I, 71 un 72.

1624. 1624. g. Vidzemes revīzijas grām., 13, V. A.

1668. Nap., I, 71.

1685. 1685. g. ziņas, Alūksnes P. M., V. A., Nr. 268, 91.
 1702. 1705. g. 28. 11. mācīt. Millera (Müller) ziņojums konsistorijai, Nap., III, 84 un IV, 159.
 1790. Zeltiņu b. skats no ziemeļvakariem, J. V. Krauzes (J. W. Krause) 1790. g. zīmējums, Broce, Livl. Monumente etc., V. sēj., 226, M., R. P. B.

100. att.

Zeltiņu b., skats un plāns,
 P. Bēkmaņa 1691. g. uzmēri-
 juma zīmējums, R. V. u. S. B.,
 baznīcas, III, 18.

Piezīme.

Šis darbs rokrakstā iesniegts Latvijas Universitātes arhitektūras fakultātei 1936. g. 29. februārī kā disertācija, un 1936. g. 20. oktobrī fakultāte piešķīrusi autoram pēc darba publiskas aizstāvēšanas **arhitektūras doktora** gradu. Darbu iespiežot, tā saturs negrozīts, vienīgi pievienots tā pārskats vācu valodā. Šim darbam materiālu krāšana noslēgta 1934. g. vasarā.

Rīgā, 1936. g. 7. novembrī.

Die Baugestaltung der Gotteshäuser in Vidzeme
(im lettischen Teil Livlands) in den letzten fünfzig Jahren
schwedischer Herrschaft (1660—1710).

Paul Kampe.

(Zusammenfassung.)*

Quellennachweis. (S. 18.)

In vorliegender Arbeit wird die Baugestaltung der im lettischen Teil Vidzemes (Livlands) belegenen Gotteshäuser zur Zeit der schwedischen Herrschaft, im besonderen zur Regierungszeit König Karls XI (1660—1697) und Karls XII (v. 1697 an bis zur Eroberung des Landes durch die Russen im Jahre 1710) behandelt.

Die zu besprechenden Bauwerke selbst sind im Laufe der 250 Jahre, welche seitdem verstrichen sind, bis auf wenige Spuren verschwunden. Daher hat der Verfasser sich gezwungen gesehen, seine Ausführungen im wesentlichen auf archivarische Nachrichten und zeitgenössische Aufmaßzeichnungen aufzubauen.

Eine zusammenfassende Arbeit über die kirchliche Baukunst Vidzemes (Livlands) liegt zur Zeit nicht vor. Systematisch zusammengetragene Angaben über die Gotteshäuser Vidzemes (Livlands) findet man erstmalig in der von C. E. Napiersky in den Jahren 1843—52 zum Abdruck gelangten Arbeit: „Beiträge zu einer Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands“. Jedoch liegt der Schwerpunkt dieser Arbeit in den biographischen Nachrichten über die Pastoren Vidzemes (Livlands), wogegen sich dort die baugeschichtlichen Angaben über die Gotteshäuser meist nur auf einige kurze Notizen beschränken und mitunter auch ganz fehlen.

Ausführlichere Nachrichten über den hier zu behandelnden Gegenstand ließen sich aus handschriftlichen Materialien entnehmen. Solche Materialien fanden sich im Staatsarchiv Latvijas

* Die hier vorkommenden Orts- und Personennamen sind in den Registern in Klammern eingeschlossen.

(Lettlands) in Riga, im Staatl. Zentralarchiv Eestis (Estlands) in Tartu (Dorpat), im Stadtarchiv zu Riga und in den Handschriftensammlungen der Stadtbibliothek zu Riga und der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga.

In den vorerwähnten Archiven und Sammlungen fanden sich außerdem noch in schwedischer Zeit angefertigte Aufmaßzeichnungen von 37 Gotteshäusern Vidzemes (Livlands). Die Aufmaßzeichnungen von 24 Kirchengebäuden befinden sich im Staatlichen Zentralarchiv Estlands in Tartu (Dorpat). Aufmaßzeichnungen weiterer 14 Gotteshäuser befinden sich in der Handzeichnungsammlung (Abt. für kirchliche Kunst) der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga.

I. Die Anzahl der in Vidzeme (Livland) zu schwedischer Zeit nachweisbaren Gotteshäuser. (S. 23.)

Über die Anzahl der zu Anfang der schwedischen Regierungszeit in Vidzeme (Livland) vorhandenen Gotteshäuser und deren bauliche Beschaffenheit gibt uns ein im Reichsarchiv zu Stockholm aufbewahrter Bericht des Superintendenten Hermann Samson, welchen dieser im Jahre 1630 dem König Gustav II Adolf eingesandt hatte, Aufschluß. Im Bericht werden vom Superintendenten im lettischen Teil Vidzemes (Livlands) 46 Gemeinden genannt. Laut dem Bericht des Superintendenten hatte damals nur die Hälfte der angeführten Gemeinden Kirchengebäude, welche sich noch für gottesdienstliche Zwecke gebrauchen ließen, und auch von diesen waren die meisten stark baufällig und remontebedürftig.

In einem sechzig Jahre später (um 1691) gemachten Verzeichnis im Archiv der ehemaligen Ökonomieverwaltung des Landes werden im lettischen Teil Vidzemes (Livlands) 47 Kirchspiele mit insgesamt 71 Gotteshäusern (Mutter-Kirchen, Filial-Kirchen und Kapellen) angegeben.

Zu Ende der schwedischen Regierungszeit lassen sich in Vidzeme (Livland) insgesamt 92 Gotteshäuser nachweisen.

Die Lage der hier angegebenen Gotteshäuser findet sich auf einer zeitgenössischen Karte, welche von einem Arvid Mollerus im Jahre 1702 in Pernau angefertigt worden ist, fixiert. (Abb. 24/25.)

II. Die Intensität der Kirchenbautätigkeit und die Organisation des Kirchenbauwesens. (S. 29.)

Der jahrzehntelang währende schwedisch-polnische Krieg hatte überall im Lande Spuren der Verheerung hinterlassen, so daß zu Beginn der schwedischen Regierungszeit im verarmten und entvölkerten Vidzeme (Livland) ganze Kreise verödet dalagen; auch die Gotteshäuser waren hier meist zerstört oder doch in den Zustand gänzlichen Verfalls geraten. Als nun im Lande wieder geordnete Verhältnisse eintraten und sich die wirtschaftliche Lage festigte, setzte allmählich, wenn anfangs auch nur zögernd, die Bautätigkeit wieder ein. Vorerst wurden die alten zerstörten oder verfallenen Steinkirchen notdürftig hergestellt; seit Anfang der dreißiger Jahre des 17. Jhh. liegen auch Nachrichten über den Bau neuer, vornehmlich in Holz aufgeführter Kirchengebäude vor. Die Lebensdauer von Holzbauten ist im allgemeinen eine nur kurz bemessene, zumal dort, wo dieselben schlecht fundiert und flüchtig gebaut sind und wo es an einer ständigen, sachkundigen Bauaufsicht mangelt, wie es zu schwedischer Zeit bei den zerstreut auf dem Lande belegenen Kirchenbauten Vidzemes (Livlands) fast durchweg der Fall war. Hierzu kamen noch für die Holzbauten die Gefahr des Abbrennens durch schadhafte Feuerungsanlagen, unglückliche Zufälle und Brandstiftungen bei feindlichen Einfällen ins Land. Es traten auch noch Katastrophen anderer Art ein, welche die Kirchenbautätigkeit im Lande jahrelang lahmlegten. So hatte die Pestepidemie vom Jahre 1657 in Vidzeme (Livland) ganze Landstriche entvölkert.

Zu wiederholten Malen wurde das Land auch von Mißernten heimgesucht, welche Hungersnot und Epidemien zur Folge hatten. Und dann kam das große Bauernsterben in den schweren Hungerjahren von 1695—1697.

Aus der achtzigjährigen Zeitperiode von 1630 bis 1710 lassen sich in Vidzeme (Livland) 125 Gotteshäuser nachweisen, welche neu errichtet oder doch durchgreifend erneuert worden sind, wobei die genannte Zahl, aus Mangel an erschöpfenden Nachrichten, gewiß nicht alle ausgeführten Bauwerke umfassen wird. Im angegebenen Zeitabschnitt lassen sich drei besonders rege Bauperioden nachweisen: die erste zwischen 1638—43, die zweite fünfundzwanzig Jahre später, zwischen 1667—71, und die dritte und letzte wiederum

nach Verlauf von zwanzig Jahren, zwischen 1691—95. Auf einzelne Jahrzehnte entfallen von den 125 ausgeführten Kirchenbauten auf die Zeit

v. 1630—1639	— 11	Gotteshäuser
v. 1640—1649	— 21	„ „
v. 1650—1659	— 7	„ „
v. 1660—1669	— 21	„ „
v. 1670—1679	— 19	„ „
v. 1680—1689	— 12	„ „
v. 1690—1699	— 26	„ „
v. 1700—1710	— 8	„ „

Somit war das letzte Jahrzehnt vor Beginn des Nordischen Krieges, als die Organisation und Oberaufsicht des Kirchenbauwesens in den festen zielbewußten Händen des königl. Statthalters *M i c h a e l v. Strokirch* lag, das produktivste. Das auf Seite 32 beigegebene Diagramm soll die Intensität der Kirchenbautätigkeit in Vidzeme (Livland) in den einzelnen Jahren der schwedischen Regierungszeit veranschaulichen.

Von allen zu jener Zeit errichteten Gotteshäusern waren nur 7 Steinbauten; es sind nachfolgende Kirchengebäude:

- 1) *Lugaži* (Luhde)
- 2) *Skujene* (Schujen)
- 3) *Limbaži* (Lemsal)
- 4) *Koknese* (Kokenhusen)
- 5) *Matīši* (St. Matthiae)
- 6) *d. Johannis-K. zu Sala* (Holmhof)
- 7) *Aizkraukle* (Ascheraden).

Außerdem war noch im Jahre 1673 dem alten steinernen Altargebäude zu *Vecpiebalga* (Alt-Pebalg) statt des bisherigen bereits verfallenen hölzernen Gemeinderaumes ein solcher aus Stein errichteter angegliedert worden.

Auf die Frage, wem in Vidzeme (Livland) zu schwedischer Regierungszeit die Bau- und Remontepflicht der Kirchengebäude auferlegt war, geben Kirchen-Visitationsprotokolle, königl. Reskripte und Regierungsinstruktionen Auskunft. „Bau und Remonte der Kirchen und Pfarrwidmen“, schreibt Pastor Winkler, „waren (von altersher) Sache der Höfe und waren so geordnet, daß je nach Größe

der Güter die Quote verschieden war. So baute z. B. ein Gut das Schiff der Kirche, das andere den Turm, das dritte die Sakristei etc. Das Bauen mit gesamer Hand nach vorhergegangener Reparation wird erst in schwedischer Zeit allgemein.“ Waren somit bei der Errichtung eines Gotteshauses in der Regel alle zum Kirchspiel eingepfarrten Güter beteiligt, so lassen sich doch auch gegen 20 Fälle nachweisen, wo bei der Errichtung eines Gotteshauses der Kirchenpatron, d. h. der Besitzer des Hauptgutes, freiwillig auf sich genommen hatte die Baukosten allein zu bestreiten.

In der Kirchenverfassung Vidzemes (Livlands), welche im wesentlichen erst in schwedischer Zeit, namentlich zur Regierungszeit König Karl XI festgelegt wurde, sind auch die Baupflichten der Kirchspielsinsassen bei Neuerrichtung und Instandsetzung der Gotteshäuser gesetzlich geregelt worden. Schon die älteste Oberkirchenvorsteher-Instruktion vom 8. 5. 1650 verfügt, daß „wenn nicht ein Eingepfarrter freiwillig den nötigen Bau übernimmt, so muß die bisher übliche Ordnung beobachtet werden und nach Erwägung der notwendigen Gebäude ein Überschlag gemacht werden, was und wie viel einem jeden Compatronus nach Revisions-Hacken zu bauen zukomme, welches denn einem jeden in specie benannt und auferlegt und richtig protokolliert werden soll“.

Auch waren die Inhaber der zum Kirchspiel eingepfarrten Güter noch außerdem verpflichtet, die Baumeister und Bauhandwerker zu besolden und die zur Beschaffung mancherlei kostspieliger Baumaterialien erforderlichen Geldmittel aufzubringen.

Die Bauernschaft ihrerseits stellte meist die für den Bau nötigen Hilfsarbeiter, lieferte die zur Verpflegung der Bauhandwerker unumgänglichen Lebensmittel, sorgte für die Anfuhr der Baumaterialien und war, jedenfalls in späterer Zeit, nur zum geringen Teil mit der Beschaffung der Baumaterialien selbst beschwert.

Dagegen müssen zu Anfang der schwedischen Regierungszeit in manchen Kirchspielen die Baupflichten zwischen den Gutsinsassen und der Bauernschaft wesentlich anders verteilt gewesen sein. Es liegen nämlich aus den dreißiger, vierziger und fünfziger Jahren Nachrichten vor, aus denen hervorgeht, daß damals Bauern in Vidzeme (Livland) „aus eigenen Mitteln und eigenen Kräften“ eine ganze Anzahl Gotteshäuser errichtet haben, so beispielsweise die Kirchengebäude zu *C a r n i k a v a* (Zarnikau), *P a l s m a n i s* (Palzmar) und zu *V i l k e n e* (Wilkenhof) und die Kapellengebäude zu

B a u n i (Banenhof) und V a n g a ž i (Wangasch). Der Wunsch König Karls XI war es jedoch, die Bauernschaft bei der Errichtung und Instandhaltung der Gotteshäuser nach Möglichkeit von allen Baupflichten zu entbinden.

Es liegen Nachrichten vor, aus denen sich entnehmen läßt, daß in Vidzeme (Livland) manchen Gemeinden, auch solchen in Städten und Hackelwerken, die Beschaffung von Geldmitteln zur Erneuerung ihrer Gotteshäuser Schwierigkeiten verursacht habe, auch daß die Eingepfarrten sich den ihnen auferlegten Baupflichten ihrer Kirchengebäude entzogen haben und dadurch letztere in den Zustand gänzlichen Ruins kommen ließen. Im Jahre 1671 wurde von der Kirchenvisitations-Kommission festgestellt, daß das Kirchengebäude zu V e c p i e b a l g a (Alt-Pebalg) „nicht allein zur großen Schmach des Christentums dieser Provinz Livland, sondern auch zur augenscheinlichen Gefahr der dorthin wallenden Gemeinde“ dastehe. Im Jahre 1678 waren die Kirchengebäude zu V e l ě n a (Lisohn od. Welahn) und zu T i r z a (Tirsen) „so schlecht und gering, daß sie nicht schlechter sein konnten“ und im Jahre 1689 vermerkt der Propositus E. Gl ü c k, daß er gelegentlich einer Inspektionsreise das Gotteshaus zu J u m p r a v a (Groß-Jungfern Hof) „als ledige Einöde und wüste Herberge vorgefunden habe, darin Wirt und Gast mangeln“.

Eine wesentliche Umgestaltung der Organisation des Kirchenbauwesens, eine andere Verteilung der Baupflichten und eine Veränderung in der Oberaufsicht hatte die von König Karl XI in der zweiten Hälfte seiner Regierung in Vidzeme (Livland) vorgenommene Enteignung des Landbesitzes zugunsten der Krone Schwedens, die sog. Güterreduktion, im Gefolge. Bisher hatte mit der Baupflicht auch die bauliche Oberleitung des Gotteshauses dem Inhaber des Hauptgutes im Kirchspiel, in seiner Eigenschaft als Patron, und den andern zum Kirchspiel eingepfarrten Gutsbesitzern, den sog. „Kirchspielsjunkern“, zugestanden. Mit der Einziehung des Landbesitzes übernahm nunmehr die schwedische Regierung auch die Oberleitung des Kirchenbauwesens, wobei allerdings die Regierung ihrerseits die Baupflichten auf die jeweiligen Arrendatoren oder Nutznießer der zum Kirchspiel eingepfarrten Güter weiter übertrug. Die Regierungsbehörde, welcher das Kirchenbauwesen nunmehr unterstand, war die Königl. Ökonomieverwaltung mit den einzelnen Kreisvögten und dem Königl. Statthalter an deren Spitze.

Unter den im schon erwähnten Kirchenverzeichnis vom Jahre 1690 angeführten 48 Kirchspielskirchen in Vidzeme (Livland) waren 40 als „Regale“ (also Kronskirchen) und nur 8 als „Adels-Kirchen“ (d. h. private Kirchen) angegeben; letztere sind die Kirchspielskirchen zu

- 1) Straupe (Groß-Roop)
- 2) Rubene (Papendorf)
- 3) Dikli (Dickeln)
- 4) Alojja (Allendorf)
- 5) Jaunpils (Jürgensburg)
- 6) Ērgli (Erlaa)
- 7) Mazsalaca (Salisburg) und
- 8) Liepupe (Pernigel), wobei

das Patronatsrecht der beiden letzteren sich als „sublitare“, also als noch nicht ganz geklärt, bezeichnet wird.

Auch die schwedische Regierung hat sich nach der von ihr durchgeführten Reorganisation des Kirchenbauwesens nicht allorts mit gleich gutem Erfolge durchzusetzen vermocht, und es befanden sich auch in den neunziger Jahren des 17. Jhh. in Vidzeme (Livland) immerhin noch eine Anzahl von Kirchengebäuden in stark vernachlässigtem Zustande; so findet sich angegeben, daß im Jahre 1692 das Kirchengebäude zu Alojja (Allendorf) „in einem erbärmlichen Zustande dasteht, so daß es mehr einem Stall, denn einer Kirche gleiche“, und in demselben Jahr ist das Kirchengebäude in Vietalva (Fehkeln) so schadhaft, daß dort Gottesdienst nur bei gutem Wetter abgehalten werden kann. Im Jahre 1693 wird das Aussehen der Kirche zu Aizkraukle (Ascheraden) als „jämmerlich“ bezeichnet, wobei noch vermerkt wird, daß dieselbe „doch im Angesicht vieler fremder Nationen steht und daß sich diese darüber spöttisch machen“.

Und dann kam der Nordische Krieg. Im August 1701 hatte Scheremetjew vom Zaren den Befehl zu einem verheerenden Einfall in Vidzeme (Livland) erhalten, den er aufs gründlichste durchzuführen sich befleißigte. Was in einer Zeitspanne von achtzig Jahren durch mühevoll unablässige Arbeit errichtet worden war, versank nunmehr von neuem in Asche und Moder. Die jede positive Arbeit lähmende Atmosphäre der Kriegszeit setzte ein, Geldmangel machte sich überall immer mehr fühlbar und auch die-

jenigen Kirchenbauten, welche beim Zerstörungswerk des Feindes nur demoliert, nicht aber niedergebrannt worden waren, mußten von den Gemeinden aus Geld- und Zeitmangel ihrem Schicksal überlassen und dem öffentlichen Verfall preisgegeben werden, und somit kamen dann zu den vom Feinde zerstörten Gotteshäusern noch eine große Anzahl solcher hinzu, welche indirekt den Unbilden der Kriegszeit zum Opfer fielen.

In den Kirchen-Visitationsprotokollen v. J. 1724 und anderen aus etwa der gleichen Zeit herstammenden Aufzeichnungen ist zu ersehen, daß damals nicht weniger als 28 Kirchengebäude vollständig verfallen und deswegen neu zu errichten oder neu auszubauen waren. Um 1724 lassen sich dagegen in Vidzeme (Livland) nur 9 steinerne und 8 hölzerne Gotteshäuser nachweisen, welche sich noch in einem solchen Zustande befanden, daß in ihnen Gottesdienste abgehalten werden konnten.

Auf Grund dieser Tatsache läßt sich die vom Magister J. C. h. Brotze seinerzeit ausgesprochene Ansicht, daß sich die Errichtung der meisten in Vidzeme (Livland) Ende des 18. Jahrh. vorhandenen Landkirchen auf die schwedische Zeit zurückführen läßt, nicht mehr aufrecht erhalten. Vidzeme (Livland) war nach dem Nordischen Kriege von neuem verödet, ähnlich wie es hundert Jahre zuvor in Folge der Verwüstungen des Landes durch die schwedisch-polnischen Kriege der Fall gewesen war.

III. Die für die Kirchenbauten verwandten Baumaterialien und deren Bezugsquellen. (S. 44.)

In schwedischer Zeit waren fast $\frac{2}{3}$ aller in Vidzeme (Livland) vorhandenen Gotteshäuser Holzbauten, aus welchem Grunde auch das Holz von allen zum Kirchenbau benutzten Materialien das wichtigste war. Als Bauholz wurden vornehmlich Kiefernbalcken verwandt, welche jedoch im damaligen Sprachgebrauch meist „Dannenbalcken“ bezeichnet werden; Eichenholz ist zum Bau von Kirchengebäuden nur ausnahmsweise verwandt worden, so für die im Jahre 1649 errichtete Kirche zu Jaunpils (Jürgensburg) und im Jahre 1693 für die Erneuerung derselben Kirche.

Beim Schlagen des Bauholzes wurde darauf geachtet, daß die Stämme bei Vollmond gefällt wurden. Die gefälltten Baumstämme

wurden darauf vom Zimmermann entweder im Walde selbst oder auf dem Bauplatz zugehauen und für den Bau vorbereitet, andere Stämme wurden aber zu Brettern zersägt. Der Bedarf an Brettern war beim Bau der Kirchengebäude ein bedeutender; mit Brettern waren die Turm- und Giebelwände zu verkleiden, das Dach einzudecken, die Oberlage und der Fußboden zu belegen. Außerdem erforderten die Tischlerarbeiten noch eine große Anzahl Bretter. Zum Brettersägen wurden astfreie Balken von besonders großem Durchmesser ausgesucht, wohl um beim Verlegen der breiten Bretter nach Möglichkeit die kostspieligen Nägel sparen zu können. Das Brettersägen erfordert größere Geschicklichkeit und wurde deshalb öfters von besonderen Spezialarbeitern besorgt. Im Jahre 1692 wird angegeben, daß in Bērzaune (Bersohn) „die Bauern nicht Bretter zu sägen verstehen und die Balken lediglich verdorben würden; das Sägen wird (hier) von Sägern aus Polnisch-Livland besorgt“. Neben gesägten Brettern sind für Kirchenbauten in Vidzeme (Livland) auch gerissene, mit dem Beil hergestellte Bretter, sog. Lubben verwandt worden. Im Jahre 1688 war der Fußboden des Kirchengebäudes zu Palsmanis (Palzmar) „mit gerissenen Brettern gebrückt“ und das Dach dortselbst mit Lubben gedeckt. Im Jahre 1698 war ebenfalls der Fußboden der Kirche zu Lugaži (Luhde) mit gerissenen Brettern belegt und im Jahre 1704 auch das Dach mit Lubben gedeckt.

Fast alle hölzernen Kirchengebäude waren in liegender Blockbaukonstruktion errichtet. Zum Dichten der Lagerfugen der aufeinander gekatzten Balkenkränze, dem sog. Kalfatern, sind sowohl Hede als auch Moos verwandt worden. Wenn sich für die Ausführung der Kirchenwände der Ständerbau nur in einigen wenigen Fällen nachweisen läßt, so ist diese Konstruktionsweise für die Giebelwände und für die kleinen aufgesetzten Dachreiter sowohl bei steinernen als auch bei hölzernen Kirchengebäuden die allgemein übliche gewesen. Freistehende Giebelwände ließen sich sowohl bei Feldstein- als auch bei liegenden Balkenbauten nur schwer in demselben Material und in derselben Konstruktionsweise wie die vier ineinander verankerten Kirchenwände errichten; das Gleiche läßt sich von den leichten Dachreiterbauten sagen. Die erwähnten Bauteile sind fast immer in der leichten, fest ineinander gefügten Rahmenkonstruktion des Fachwerkbaues errichtet worden.

Waren in schwedischer Zeit in Vidzeme (Livland) auch nicht mehr als 7 steinerne Kirchengebäude neu errichtet worden, so waren doch in dieser Zeitperiode auch alle alten noch aus der Ordenszeit herstammenden Gotteshäuser erneuert worden, die meisten von ihnen sogar zu wiederholten Malen, so Bērzaune (Bersohn) vor 1656 und 1692/96, Burtņieki (Burtneek) 1669 u. 1684, Krimulda (Kremon) 1643 u. 1699/1701, Mazsalaca (Salisburg) 1669 u. 1692, Salaspils (Kirchholm) 1638 u. 1674, Sigulda (Segewold) 1643 u. 1698, Trikāta (Trikaten) 1666 u. 1694.

Es hat ferner noch an verschiedenen Orten die Absicht vorgelegen, die neu zu errichtenden Kirchengebäude statt in Holz aus Stein aufzuführen, da eine solche Bauausführung als die wünschenswertere angestrebt wurde.

Im Jahre 1694 entschloß man sich in Aizkraukle (Ascheraden) die bis dahin bestehende hölzerne Kirche nunmehr in Stein aufzuführen, in Anbetracht dessen, daß „wenn eine Steinkirche auch mehr koste, so wäre eine solche dafür auch dauerhafter“; außerdem fehlte es in der Gegend von Aizkraukle (Ascheraden) auch an tauglichem Bauholz und die Bauern brauchten zudem, wie vermerkt wird, „nicht mit der Anfuhr eines solchen ruiniert zu werden“. Steine sollten für den Kirchenbau von der nahegelegenen Schloßruine genommen werden und auch für den Kalkbrand sollten Steine von der alten Schloßmauer genommen und in die vorigen noch fertig dastehenden Kalköfen geworfen und gebrannt werden.

Das Beschaffen des zum Mauern erforderlichen Kalkes hat mancherorts erhebliche Schwierigkeiten verursacht, da derselbe oft von weitem geholt werden mußte. Aus einer Angabe v. J. 1698 ist zu ersehen, daß im Jahre 1641 beim Bau des steinernen Kirchengebäudes zu Lugaži (Luhde) statt Kalkmörtel Lehm verwandt worden ist. Im Jahre 1704 wurde der zum Verstreichen des Pfannendaches derselben Kirche erforderliche Kalk aus dem weit entfernten Liepa (Lindenhof) bezogen. Weitere Bezugsquellen von Kalk waren Koknese (Kokenhusen) und Ikšķile (Üxküll).

Eine zu Ende des 17. Jhh. oft genannte Bezugsquelle für Backsteine und Dachpfannen war die Werkstätte des Töpfers und Ziegelstreichers Johann Scheel in Bebrī (Bewershof). Eine weitere Ziegelei wird in Limbaži (Lemsal) erwähnt. Für das

Kirchengebäude zu Lugaži (Luhde) wurden i. J. 1704 10.000 Dachziegel aus Kārķi (Karkeln) bezogen. Zum Eindecken des Daches der i. J. 1692 erbauten Annen-K. zu Piņķi (Pinkenhof) bezog die Stadt Riga die dazu erforderlichen Dachpfannen aus Holland. Zum Verstreichen oder „Beschlagen“ der holländischen Dachpfannen hat man Kalkmörtel mit einem Zusatz von Viehhaaren benutzt.

Außer Dachziegeln sind zum Eindecken von Kirchendächern ebenfalls Bretter, Lubben, Schindeln und Stroh verwandt worden. Mit Dachziegeln waren vornehmlich die steinernen Kirchengebäude eingedeckt. Das Stroh- oder Bretterdach war für hölzerne Kirchengebäude das gebräuchlichere. Unter den Kirchengebäuden Vidzemes (Livlands) lassen sich ebenso viele mit Stroh als auch solche mit Brettern eingedeckte Bauwerke nachweisen. Dagegen sind Dächer aus gerissenen Brettern, den sog. Lubben, nur viermal erwähnt und zwar 1688 zu Palsmanis (Palzmar), 1692 zu Lubāna (Lubahn), 1704 zu Lugaži (Luhde) u. im selben Jahr zu Smiltene (Smilten). Schindel- oder Spohn-Eindeckungen lassen sich nur bei zwei Kirchengebäuden nachweisen und zwar i. J. 1692 bei der Holzkirche zu Kalsnava (Kalzenau) und 1708 bei der Steinkirche zu Koknese (Kokenhusen). Sehr häufig sind dagegen Schindeln oder Spohn zum Eindecken der gekrümmten Dachflächen der Turmhelme, der sog. „welschen Hauben“ verwandt worden. Die Schindeln wurden zu diesem Behuf meist aus Eichenklötzen hergestellt, damit sie auf den schwer zugänglichen Turmdächern haltbarer wären; zudem wurden die Schindeldächer der Turmhelme, mitunter auch die Brettereindeckung des ganzen Kirchengebäudes noch mit einem das Holz konservierenden Teeranstrich versehen.

Große Unkosten verursachte beim Kirchenbau das Beschaffen der erforderlichen Metallteile, da diese nach Vidzeme (Livland) aus anderen Ländern eingeführt werden mußten; daher war man auch hier bei allen Kirchenbauten immer mit der Verwendung von Metallteilen möglichst sparsam und versuchte dieselben, wo es sich nur irgend ermöglichen ließ, durch Holz zu ersetzen. So wurde i. J. 1705 beim Kirchenbau zu Liepupe (Pernigel) die Verbretterung der Oberlage „mit Holznägeln befestigt“; im J. 1692 wurden in Lubāna (Lubahn) Lubben (gerissene Bretter) an die Sparren mit „plikar“, d. h. Pflöcken befestigt. Die Sakristei-

fenster der größeren Kirchengebäude waren meist mit eisernen Traljen gesichert. Statt kostspieliger Schlösser, eiserner Riegel oder Haken waren die großen Kirchentüren oft von innen durch hölzerne Bäume in der Mauer geschlossen.

Gleich dem Eisen gehörten in Vidzeme (Livland) auch die für die Kirchenfenster erforderlichen Glasscheiben und deren Bleifassung zu den kostspieligen Baumaterialien, welche aus der Stadt zu beschaffen waren.

Zum Aufbewahren der mannigfaltigen für den Bau erforderlichen Materialien diente oft in Ermangelung eines anderen geeigneten Raumes der kirchliche Innenraum selbst, so beispielsweise in Lugaži (Luhde) 1668, Rūjiēna (Rujen) 1706 und in der Johannis-K. zu Cēsis (Wenden) 1698. Da aber die Türen des letztgenannten Gotteshauses Tag und Nacht unverschlossen standen, konnte es geschehen, daß die, dort vom Zimmermann im J. 1698 abgestellten für den Kirchenbau zugerichteten Bauhölzer, gestohlen worden waren. Im Jahre 1698 hatte in Rūjiēna (Rujen) der Kirchenvorsteher „die im Jahre 1696 für den Kirchenbau beschafften Bretter zu seinem Hausbau entlehnt“. Um dieserart Zufällen vorzubeugen und auch, um die Baumaterialien vor Nässe zu schützen, war vom Statthalter angeordnet worden, daß bei einem jeden Kirchenbau, zum Aufbewahren der für denselben erforderlichen Baumaterialien, eine hierzu geeignete Scheune errichtet würde.

IV. Situation und Orientierung der Gotteshäuser, die Verwendung des Kirchenplatzes, dessen Umfriedung, das „Beinhaus“ und der Pranger. (S. 55.)

Zur größeren Bequemlichkeit der Eingepfarrten waren in Vidzeme (Livland) die Gotteshäuser von alters her fast ausnahmslos möglichst in der Mitte des Kirchspiels errichtet worden.

Bei der Neuerrichtung von Gotteshäusern behielt man in schwedischer Zeit fast immer die alte Baustelle bei, wobei nur darauf achtgegeben wurde, daß etwaige dem Gotteshause zu nah gelegene Schenken oder Wirtschaftsgebäude, die im Falle eines Feuerschadens das Kirchengebäude bedrohen konnten, „nach der Hand abgebrochen wurden“. Da in Vidzeme (Livland) die Kirchenplätze von den Gemeinden fast immer als Friedhöfe benutzt wur-

den, war das ein Grund mehr die alte Kirchenstätte beizubehalten. Man fürchtete damals außerdem noch, daß an einer alten aufgegebenen Kirchenstelle vom Volk Abgötterei getrieben werden könnte.

Eine Verlegung des neu zu errichtenden Kirchengebäudes an eine andere Baustelle wurde von der Obrigkeit nur in dem Falle gestattet, wenn hierzu zwingende Gründe vorgebracht werden konnten. Immerhin lassen sich aus schwedischer Zeit in Vidzeme (Livland) 7 Kirchspiele nachweisen, in denen die Gotteshäuser bei deren Neuerrichtung von ihrer alten Baustelle auf neue verlegt worden waren. Die Beweggründe zu einem solchen Vorgehen waren verschiedenartiger Natur. In Aizkraukle (Ascheraden) wurde im Jahre 1668 die damals neu zu errichtende Kirche weiter ab vom Ufer der Daugava (Düna) errichtet, weil das Gotteshaus an seiner bisherigen Stelle im Frühjahr überschwemmt worden war. Als ferner im Jahre 1669 in Koknese (Kokenhusen) für die neu zu errichtende Kirche ein Platz zu wählen war, sah man davon ab, die alte, auf dem Jāņukalns gelegene Baustelle, wo bisher die Kirche gestanden hatte, beizubehalten; als Beweggrund hierzu wird angegeben, daß dieser Platz „der Festung zu nah gelegen“ gewesen wäre. Im Jahre 1673 wurde in Alūksne (Marienburg) das neu zu errichtende Gotteshaus „zur mehreren Sicherheit wegen Feuersgefahr“ nicht mehr wie bisher im Hackelwerk selbst, sondern von diesem abseits, auf einem in der Nähe des Pastörats befindlichen Hügel erbaut.

Was die Orientierung der Kirchengebäude anbetrifft, so galt es in Vidzeme (Livland) auch zu schwedischer Regierungszeit, gleichwie im Mittelalter, als selbstverständlich, daß das Kirchengebäude so anzuordnen war, daß das Altarhaus nach Osten zu liegen kam; allerdings war hierbei der Altarraum nicht immer direkt nach Osten gerichtet, sondern zeigte öfters eine geringe Abweichung nach Südost oder Nordost.

Nach altem Brauch wurden die niedriger stehenden und weniger begüterten Gemeindeglieder, welchen kein Begräbnis im Kirchenraum selbst zustand, auf dem Platz neben dem Kirchengebäude beigesetzt. Die Gebrauchsbestimmung des Kirchhofes als Begräbnisplatz war bei der Wahl eines Bauplatzes für das Kirchengebäude mit zu berücksichtigen. Ein Friedhof verlangt trockenes, sandiges Erdreich, wie solches meist auf Hügelgelände zu finden

ist; auf Hügeln wurden deshalb auch in der Regel die Kirchengebäude errichtet.

Der Brauch, den Kirchenplatz als Friedhof zu benutzen, hatte die Notwendigkeit zur Folge, diesen mit einem Erdwall, einer steinernen Mauer oder einem hölzernen Zaun und mit einer entsprechenden Anzahl von Pforten zu versehen und solchergestalt von seiner Umgebung abzugrenzen. Über den Kirchhof verfügten die Obrigkeit und der Pastor und ohne deren Wissen und Genehmigung stand niemand das Recht zu, dort einen Toten zu bestatten. Da auf des Kirchhofs verhältnismäßig engem Flächenraum oft jahrhundertlang immer von neuem Bestattungen vorgenommen worden waren, ließ es sich nicht umgehen, daß beim Ausheben der Kühlen Knochenreste der früher Beigesetzten zutage traten. Zum Sammeln der Totengebeine waren auf den Kirchenplätzen in der Nähe des Gotteshauses besondere kleine Bauwerke, die sog. Bein- oder Knochenhäuser, aufgeführt. Bei den Kirchengebäuden zu Vestiena (Festen) 1695 und zu Apukalns (Oppekaln) 1696 befanden sich „Totenkammern“ im Ostflügel des kreuzförmigen Gebäudes, bei dem ebenfalls kreuzförmigen Kirchenbau zu Velēna (Lisohn oder Welahn) in dessen Nordflügel. In Mazsala (Salisburg) fehlte im Jahre 1691 ein „Beinhaus“.

Es wäre noch zu vermerken, daß bei fast allen Gotteshäusern, entweder neben der Kirchhofspforte oder seitlich vom Eingang im Kirchengebäude, sich ein Pranger „zur Abstrafung säumiger Kirchenbesucher, Malissanten und anderer böser Menschen“ befand. Für den Pranger waren verschiedene Bezeichnungen, wie „Kirchenpfosten“, „Schandpfahl“ und „Laiske“ gebräuchlich.

V. Die Gestaltung des Baukörpers und Innenraumes der Kirchengebäude. (S. 62.)

Seiner verschiedenen Zweckbestimmung entsprechend, setzte sich der Baukörper der Kirchengebäude in Vidzeme (Livland) bis in die neunziger Jahre des 17. Jhh. in der Regel aus zwei voneinander abgegrenzten Einheiten zusammen: den Kern der ganzen Bauanlage bildete der Versammlungsraum der Gemeinde von der schlichten Form eines Parallelepipedons, an dessen östliche Schmalseite sich der schmälere und niedrigere Teil des Gebäudes — der

annähernd kubisch geformte Altarbau anschloß, welcher für die vom Geistlichen vorzunehmenden Amtshandlungen vorgesehen war.

Bei den in schwedischer Zeit errichteten Gotteshäusern waren die Ostecken des Altarraumes fast immer abgeschrägt. Beide Gebäudeteile hatten ein jeder sein besonderes Satteldach, wobei beim Altarbau die Ostseite des Daches der vieleckigen Grundrißgestalt entsprechend abgewalmt war. Bei zwei alten aus vorschwedischer Zeit herstammenden Gotteshäusern: dem zu Rauna (Ronneburg) 1691 (Abb. 64 u. 65) und zu Trikāta (Trikatén) 1691 (Abb. 86) hatte der Altarbau die gleiche Breite wie der Hauptbau; beide auch gleich hoch gestaltete Teile des Kirchengebäudes befanden sich unter einem gemeinsamen Satteldach zusammengefaßt. Ob diese beiden Bauwerke eine solche einheitliche Dachgestaltung schon immer gehabt oder erst zu schwedischer Zeit erhalten haben, läßt sich nicht feststellen, wohl aber, daß das Dach eines dritten Kirchengebäudes, das zu Sigulda (Segewold) im Jahre 1637 in diesem Sinne umgestaltet worden war, um hierdurch, wie es in den Akten heißt, „Vorkirche und Chordach gleich zu machen“. Dasselbe geschah auch im Jahre 1692 mit dem Kirchengebäude zu Liepupe (Pernigel), als man bei der Bauaufführung des hölzernen Gemeinderaumes diesem die gleiche Breite und Höhe wie dem alten steinernen Altarbau gab und somit beide Teile des Kirchengebäudes unter einem gemeinsamen Satteldach zusammenfassen konnte. Weiter zeigen eine ähnliche Vereinheitlichung der Baumassen von Gemeinderaum und Altarbau zu einem geschlossenen Ganzen zwei steinerne in schwedischer Zeit neuerrichtete Gotteshäuser: das zu Limbaži (Lemsal) und das zu Matīši (St. Matthiae).

Auch der Glockenturm büßte nunmehr seine ehemalige Selbstständigkeit ein und gliederte sich als ein bescheidener Bestandteil in den gemeinsamen Baukörper ein. Bei den oben erwähnten Kirchengebäuden zu Limbaži (Lemsal) und Matīši (St. Matthiae), wie auch bei der 1693/94 errichteten steinernen Johannis-Kirche zu Sala (Holmhof) finden wir den Kirchturm nicht mehr, wie bei den aus vorschwedischer Zeit herstammenden Steinkirchen, dem Bau vorgelagert, sondern das Turmquadrat ist hier in den Grundriß des Gemeinderaumes derart mit einbezogen, daß die westliche Turmwand mit der Westfassade des Kirchengebäudes bündig zu liegen kommt. In derselben Baugestaltung

wurde im Jahre 1692/93 auch dem alten Gotteshause zu Bērzaine (Bersohn) ein neuer steinerner Turmbau angefügt.

Manchen in schwedischer Zeit in Vidzeme (Livland) erbauten Kirchengebäuden fehlt ein Turm überhaupt, so den Kirchen zu Liepkalns (Linden-Ohselshof) 1692 (Abb. 44), Vangaži (Wangasch) 1692 (Abb. 94), Jumprava (Jungfernhof) 1692 (Abb. 35) und Koknese (Kokenhusen) 1692 (Abb. 37). In Jumprava (Jungfernhof) und in Koknese (Kokenhusen) hingen damals die kleinen Glocken in Bogenöffnungen an der Spitze des Westgiebels. In Ikšķile (Üxküll) im Jahre 1674 „an zwei aus dem Fenster der Giebelwand herausragenden Balken“. In Krimulda (Kremon) war die Glocke bis zum Jahre 1669 „in einem Weidenbaum auf einem Hügel neben der Kirche“ untergebracht und wurde erst in diesem Jahr (1669) in eine besonders zu diesem Zwecke neben der Kirche errichtete „Stallage“ verlegt. Solche Glockengerüste auch „Klockstapel“ genannt, befanden sich ferner auch neben den turmlosen Kirchengebäuden zu Mālpils (Lemburg) 1692, Liepkalns (Linden-Ohselshof) 1692, Vangaži (Wangasch) 1692, Āraiši (Arrasch) 1691, Rubene (Papendorf) 1669 und Straupe (Groß-Roop) 1684.

Meist waren aber zu schwedischer Zeit die Glocken der kleinen, hölzernen Kirchengebäude in leichten Dachreitern über dem Kirchengiebel am Westende des Gebäudes untergebracht. Verhältnismäßig selten hatten die Dachreiter eine quadratische Grundrißform. Sowohl die Dachabschlüsse der Dachreiter als auch die der Turmbauten hatten fast immer die Form achtseitiger in Arkadengalerien aufgelöster Prismen; achtseitige barocke Kuppeln, sog. „welsche Hauben“ bildeten den Dachabschluß der Turmgalerien.

Aus den aus schwedischer Zeit noch erhaltenen Aufmaßzeichnungen ergibt sich, daß die steinernen Kirchengebäude zu Cēsis (Wenden, Abb. 23), Burtņieki (Burtneek, Abb. 18), Valmiera (Wolmar, Abb. 91), Smiltene (Smilten, Abb. 79) und Rūjiena (Rujen) die größten in Vidzeme (Livland) gewesen sind, zu denen noch der Kirchenbau zu Trikāta (Trikatzen, Abb. 87) nach seiner im Jahre 1694 stattgehabten Vergrößerung hinzukam. Alle steinernen Kirchengebäude mit Ausnahme der alten Kirchengebäude zu Ikšķile (Üxküll, Abb. 34) und der Katharinen-K. zu Cēsis (Wenden, Abb. 26) sind größer als die zu jener Zeit im Lande anzutreffenden Holzkirchen. In ihren Größenmaßen kamen damals nur

die Holzkirchen zu C e s v a i n e (Seßwegen, Abb. 22), A l ū k s n e (Marienburg, Abb. 5) und N i t a u r e (Nitau) denen der steinernen Kirchengebäude gleich. Alle anderen hölzernen Kirchengebäude hatten geringere Ausmaße; bei 15 derselben bewegten sich die Längenmaße der Gemeinderäume zwischen 10 und 15 m bei einer Spannweite von 8,5 bis 10 m und bei 9 anderen zwischen 4,5 m und 10 m bei einer Spannweite von 5 bis 8,5 m von denen die kleinsten Kirchengebäude die zu P ē t e r u p e (Peterskapelle, Abb. 62), P a l s m a n i s (Palzmar) und S k u l t e (Adiamünde, Abb. 78) waren, wobei das letztere im Kirchen-Visitations-Protokoll v. J. 1706 „kleiner als die geringste Stube im Hof“ bezeichnet wird.

Vergleicht man die Grundrißformen der Kirchengebäude aus den drei Bauperioden, auf welche im ersten Kapitel dieser Arbeit hingewiesen worden ist, so fällt es auf, daß in der zweiten Bauperiode (welche zwischen den Jahren 1667 und 1671 liegt) bei einer ganzen Anzahl Gotteshäuser der Gemeinderaum eine gedrungener Formgestalt erhalten hat als es bis dahin im kirchlichen Bauwesen üblich war, ja bei einem der letzteren, dem Kirchengebäude zu P ē t e r u p e (Peterskapelle, Abb. 62), geht die Breitendimension des Gemeinderaumes über die Längendimension desselben bereits um 0,5 m hinaus. Die Veranlassung zu einer solchen, vom bisherigen abweichenden Raumform wird in dem Umstand zu suchen sein, daß man nunmehr bei der Planung des Gemeinderaumes eines Gotteshauses aus akustischen Erwägungen bestrebt war die Plätze so anzuordnen, daß dieselben möglichst nah zum „Predigtstuhl“ herangerückt waren und damit ein Gemeinderaum geschaffen werde, welcher der Zweckbestimmung einer evangelischen Predigtkirche mehr entspräche.

Mit dem Einsetzen der dritten Bauperiode im Kirchenbauwesen Vidzemes (Livlands), d. h. seit dem Jahre 1691, als die Oberleitung des Bauwesens bereits aus privater Hand in die der königlichen Ökonomieverwaltung übergegangen war, wurde die in der vorhergehenden Bauperiode angestrebte Raumdisposition mit der Einführung von Gebäuden mit kreuzförmiger Grundrißform noch konsequenter durchgeführt. Nunmehr wurde die zentral gestaltete Kreuzkirche auch im Kirchenbau Vidzemes (Livlands) heimisch und fand zu Ende der schwedischen Regierungszeit fast ausschließliche Verwendung. Aus den Jahren 1692—1703 lassen sich hier acht kreuzförmig gestaltete hölzerne Kirchengebäude nachweisen:

L a u d o n a (Laudohn, Abb. 53 u. d. Abb. auf dem Titelblatt), A p u - k a l n s (Oppekaln), L a z d o n a (Lasdohn), V e s t i e n a (Festen), G a u j i e n a (Adsel), P ē t e r u p e - S k u l t e (Peterskapelle, Adiamünde, Abb. 63), V e l ē n a (Welahn, Abb. 97) und B i k e r i (Bickern).

Bei fast allen in schwedischer Zeit erbauten Holzkirchen, auch bei solchen von kreuzförmigem Grundriß, wurde die Zahl der Sitzplätze durch eine am Westende des Gemeinderaumes über dem Haupteingang zur Kirche errichtete Empore vergrößert.

Die Bezeichnung dieser Empore als „Bauernkirche“ oder „Bauernchor“ deutet auf deren Gebrauchsbestimmung hin. Es lassen sich aus der schwedischen Zeitepoche mehr denn 35 Kirchengebäude nachweisen, welche einen solchen „Bauernchor“ hatten. Es wäre noch zu vermerken, daß sich fast in keinem einzigen aus vorschwedischer Zeit herstammenden steinernen Kirchengebäude sog. „Bauernchöre“ nachweisen lassen und wo welche doch vorhanden waren, stammten dieselben aus der Zeit zu Ende der schwedischen Regierung.

Der Innenraum der alten, in vorschwedischer Zeit errichteten steinernen Gotteshäuser, war nur spärlich durch schmale, in der Wandfläche unregelmäßig verteilte Bogenfenster von verschiedener Größe erleuchtet; die Fensteröffnungen der in schwedischer Zeit erbauten Kirchengebäude waren im allgemeinen auch nicht viel größer, jedoch waren dieselben, dem Zeitgeist Rechnung tragend, alle von gleicher Größe und in der Wandfläche regelmäßig mit gleichen Achsenabständen angeordnet, „damit die Fenster größer und in ihrer Verteilung regulärer werden“. Was die Form der Fensteröffnungen anbelangt, so hatten sie in schwedischer Zeit als Abschluß fast immer einen Segmentbogen. Eine eigenartige Fensterform waren die gekuppelten Zwillingsfenster; aus dem Ende des 17. Jhh. lassen sich 10 Kirchengebäude mit solchen Fenstern nachweisen.

Bei der Verteilung der Fensteröffnungen in den Wandflächen des Altarraumes wurde in schwedischer Zeit nicht mehr wie in der vorausgegangenen Bauepoche in der Ostwand eine Fensteröffnung am Ende der Hauptachse des Baues, beziehungsweise je eine Fensteröffnung in den an die Ostwand schräg anstoßenden Wandflächen angeordnet, sondern nunmehr Fensteröffnungen in der südlichen und nördlichen Seitenwand des Altarraumes vorgesehen.

Eine Erklärung für die in dieser Art abgeänderte Lichtzufuhr des Altarraumes wird in der zu jener Zeit durchgeführten Umgestaltung des Altartisches zu suchen sein. Wenn man in der früheren Bau-epoche darauf bedacht war, das Licht durch Fensteröffnungen in der Ostwand des Altarraumes über den ehemals niedrigen Altartisch reichlich und wirkungsvoll in den Kirchenraum einfluten zu lassen, so war solches jetzt, wo es Brauch geworden war über dem Altartisch einen hohen wandartigen mit Malereien und Schnitzwerk versehenen Aufsatz anzuordnen, der fast bis zur Decke des Raumes hinaufreichte, nicht mehr möglich. Eine hinter dem Altaraufsatz befindliche Lichtquelle hätte die Wirkung desselben beeinträchtigt und nur seine Silhouette, nicht aber seinen reichen Detailschmuck sehen lassen. Nun war man im Gegenteil darauf bedacht, hinter dem Altaraufbau durch die fensterlose Ostwand einen dunkeln nischenartigen Hintergrund zu schaffen, von welchem der polychrom, zum Teil mit Vergoldung behandelte Altaraufbau, von Seitenlicht reichlich bestrahlt, sich wirkungsvoll abheben konnte.

Die Fensterflächen waren durch Holzrahmen in 2 bis 6 kleinere Einheiten aufgeteilt; in jeden dieser Holzrahmen waren 20 bis 40 kleine in Blei gefaßte Scheiben oder Rauten eingefügt. Die Fenster mit ihren Glasscheiben gehörten zu den kostspieligsten Gebäudeteilen, weswegen den Fensteröffnungen der Kirchengebäude öfters einige, mitunter auch alle Rahmen fehlen. In *U m u r g a* (Ubbergen) fehlten im Jahre 1669 dem Gemeinderaum alle Fensterrahmen, und auch im Altarraum waren alle Rauten der Fensterrahmen ausgeschlagen; in *S m i l t e n e* (Smilten) fehlten im Jahre 1688 zwei Fenstern die Rauten, weswegen die Fensteröffnungen mit Brettern vernagelt waren; in *N i t a u r e* (Nitau) waren im Jahre 1699 „vier Fenster zerschmettert und mit Brettern festgeschlagen“.

Gleich den in vorschwedischer Zeit erbauten Gotteshäusern, hatten auch die nun errichteten größeren Kirchengebäude meist außer dem Haupteingang am Westende des Gebäudes noch kleinere Nebentüren an den Langseiten des Gemeinderaumes; in der Regel befanden sich diese an der Männerseite, d. h. an der Südseite, mitunter aber auch an der Nordseite des Kirchengebäudes. Kleineren Kirchengebäuden fehlten solche Nebeneingänge.

Die Oberlagen der Kirchengebäude waren meist im Altar- und Gemeinderaum von nicht einheitlicher Ausführung. Öfters fehlte

der Oberlage des ganzen Innenraumes ein Bretterbelag. In der Regel waren aber über dem Kirchenraum überhaupt keine Streckbalken eingezogen, und es schloß denselben oben ein an die Konstruktion des liegenden Dachstuhles befestigtes „Brettergewölbe“ ab. Solche „Holzgewölbe“, welche auch „Himmel“ genannt wurden, sind in weitem Maße als Abschluß kirchlicher Innenräume verwandt worden. Eiserne Ankerstangen gaben dem Dachstuhl die nötige Querversteifung (D o l e — Dahlen 1704).

In Vidzeme (Livland) war es von alters her Brauch gewesen Tote im Kirchengebäude selbst beizusetzen. Die bevorzugtesten und teuersten Grabstellen waren die im Altarraum. In Anbetracht dieser Gebrauchsbestimmung war dafür Sorge zu tragen, daß der Fußboden so gestaltet war, daß er bei den im Kirchenraume vorzunehmenden Bestattungen leicht zugänglich war und, wie es schon die königl. Kirchenordnung vorsah, sich nachher wieder leicht schließen ließ, damit die Grabstelle die Kirchenbesucher in keinerlei Weise behindere. Aus diesem Grunde fehlte in Vidzeme (Livland) vielen Kirchen überhaupt ein Fußbodenbelag; ungedielt waren nicht nur die kleinen Holzkirchen, sondern auch eine große Anzahl steinerne Kirchengebäude. Es war daher unvermeidlich, daß sich in den ungedielten Gemeinderäumen das bei den dort vorgenommenen Beisetzungen aufgelockerte Erdreich ungleich setzte und den Fußboden uneben machte. In Trikātā (Trikatēn) bildete im Jahre 1688 den Fußboden des Gotteshauses tief ausgetretenes Erdreich. In Rūjiena (Rujen) sollte im Jahre 1698 der „wegen unterschiedlichen Begrabungen uneben gewordene Fußboden planiert werden“, war aber im Jahre 1706 wieder „ungleich und gruftig“ geworden; zudem konnte man sich im Kirchenraum nicht „vor schädlichem Staube bergen“. Der vielen ausgeschlagenen Fenster wegen herrschte in der Kirche ständiger Zugwind, welcher den Staub immer wieder von neuem aufwirbelte. Um dem Erdreich mehr Halt zu geben, war in manchen Gotteshäusern der Fußboden mit einem Lehmestrich versehen, in anderen war wenigstens der Altarraum mit einem Fußbodenbelag bedeckt; in einigen Kirchen war der Fußboden mit Steinplatten ausgebrückt. Dem Mißstande wurde erst durch eine von der königlichen Baubehörde planmäßig durchgeführte zweckmäßige Aufteilung des ganzen Fußbodens des Kirchenraumes in kleinere Einheiten abgeholfen. Der Fußboden in der ganzen Kirche wurde nunmehr aus glatt gehobelten Brettern gemacht,

wobei die Lagerhölzer so angeordnet wurden, daß sie 4 Ellen (2,44 m) lange Begräbnisstellen ergaben; die Bretter wurden in die Balken so eingefalzt, daß man sie überall aufnehmen und wieder in den Fußboden legen konnte.

Die meisten aus vorschwedischer Zeit herstammenden steinernen Gotteshäuser haben Sakristeien gehabt. Dagegen waren fast alle in der ersten und zweiten Bauperiode schwedischer Zeit (d. h. bis zum Jahre 1691) errichteten Holzkirchen ohne Sakristei erbaut worden. Im Gegensatz hierzu hatten die in der dritten Bauperiode (d. h. nach 1691) errichteten Gotteshäuser alle Sakristeien; außerdem wurden in dieser letzten Bauperiode schwedischer Zeit noch eine ganze Anzahl alter steinerner und hölzerner Kirchengebäude mit Sakristei-Anbauten versehen. Man war im allgemeinen bestrebt, die Sakristeien möglichst feuer- und diebsicher zu gestalten, da in ihnen die wertvollen Altargeräte aufbewahrt wurden.

VI. Die Architektur und Innenaustattung der Kirchengebäude. (S. 78.)

Überblickt man die in der schwedischen Zeitperiode in Vidzeme (Livland) neuaufgeführten und erneuerten Gotteshäuser, wie sie uns aus dem derzeitigen Aktenmaterial und aus den noch erhaltenen Aufmaßzeichnungen und Bauentwürfen entgegentreten, so muß festgestellt werden, daß fast alle nur schlichte, bescheidene Bauwerke gewesen sind; die Kirchengebäude jener Bauepoche waren vor allem Nutzbauten, deren Architektur nur in geringem Maße über die Grenzen des durchaus Notwendigen hinausschritt.

In den zwei ersten Bauperioden waren nur wenige Kirchengebäude monumentalen Charakters entstanden, wie etwa die 1679/80 erbaute Steinkirche zu L i m b a ž i (Lemsal) und die 1687/88 erbaute Steinkirche zu M a t i š i (St. Matthiae). Erst zu Ende des 17. Jhh. brach sich der Gedanke Bahn, daß den Kirchengebäuden neben ihrer eigentlichen gottesdienstlichen Zweckbestimmung auch noch die Aufgabe obliege, die Wesensart des Landes und dessen Entwicklungsstufe zum Ausdruck zu bringen.

Als im Jahre 1694 zu A i z k r a u k l e (Ascheraden) beschlossen war, ein neues Kirchengebäude zu errichten, wurde am 22. I. 1694 im Visitationsprotokoll vermerkt: „Es ist dafür Sorge zu tragen, daß die im Auge fremder Nationen gelegenen Gotteshäuser äußerlichen Schmuck haben und wohl gebaut wären.“ In der mit dem

Jahre 1691 beginnenden dritten und letzten Bauperiode wurde häufig beim Vergeben der Arbeiten an die Baukontrakte die Bedingung geknüpft, daß die Bauwerke oder auch nur deren einzelne Teile, ein ästhetisch befriedigendes Aussehen und gute Proportionen aufzuweisen haben.

Bei der Wiederherstellung alter Kirchengebäude lag nunmehr die Absicht vor, sich dem Vorhandenen möglichst anzupassen und beim Bau nichts ohne zwingende Gründe abzuändern. So findet sich ausdrücklich vermerkt, daß bei den in den Jahren 1692/93 vorzunehmenden Erneuerungsarbeiten der Kirchengebäude zu *Smiltene* (Smilten), *Rūjiēna* (Rujen), *Rauna* (Ronneburg) und *Mazsalaca* (Salisburg) „alles nach Möglichkeit so repariert werde, wie es zuvor gewesen“.

Zum besonderen Träger architektonischen Schmuckes wurde zu Ende der schwedischen Regierungszeit der am Westende des Gebäudes, über dessen Haupteingang sich befindende, mit einer Galerie versehene Glockenturm ausersehen. Turmabschlüsse mit zwei übereinander angeordneten Galerien lassen sich in der Kirchenbaukunst Vidzemes (Livlands) nur an zwei Orten nachweisen, und zwar zu *Bērzane* (Bersohn) und zu *Ladona* (Laudohn). Für die Turmabschlüsse größerer Kirchengebäude finden sich öfters die Formen des mittelalterlichen, schlanken, pyramidalen Dachabschlusses und des neuen, haubenförmigen Typus miteinander kombiniert. Solche Turmabschlüsse mit einer schlanken Dachpyramide über dem Scheitel bauchiger Barockhauben hatten die Kirchengebäude zu *Burtnieki* (Burtneek 1683 auch 1692, Abb. 15 und 17), *Matīši* (St. Matthiae um 1691, Abb. 54), *Mazsalaca* (Salisburg 1691, Abb. 56), *Rauna* (Ronneburg 1691, Abb. 64), *Smiltene* (Smiltene 1691, Abb. 79) und *Valmiera* (Wolmar 1691, Abb. 89 und 90). Diese, Ende des 17. Jhh. in Gebrauch gekommene Turmabschlußform wurde im Kirchenbau Vidzemes (Livlands) auch weiter im 18. und 19. Jhh. beibehalten und ist hier auch noch heute als typisch anzusprechen.

Architektonisch durchgebildete Tür- und Fensterumrahmungen sind bei den Kirchengebäuden Vidzemes (Livlands) nur in den seltensten Fällen nachzuweisen. Nur drei Kirchen hatten reichere Portalumrahmungen und zwar die zu *Limbaži* (Lemsal), *Matīši* (St. Matthiae) und *Ladona* (Laudohn).

Hatte sich zu Ende der schwedischen Zeitepoche in Vidzeme

(Livland) beim Bau der kleinen Holzkirchen der neue kreuzförmige Bautypus durchgesetzt, so hielt man doch bei den zu jener Zeit errichteten steinernen Kirchengebäuden noch immer konservativ an dem altgewohnten Bautypus mit langgestrecktem Langhausbau fest.

Dieselbe Einfachheit, wie sie die Außenarchitektur der Gotteshäuser aufwies, zeigte auch deren Innengestaltung. Größere Höhenverhältnisse und eine gewisse monumentale Weihe gab dem Innenraum der meisten Kirchengebäude ein in die Dachkonstruktion weit hineinragendes Brettergewölbe. Gleich wie die Bogenöffnung der Fenster und Türen, war nunmehr hier auch die Gewölbeform ihrer dekorativen Wirkung wegen vom Stein- auf den Holzbau übertragen worden.

In fast allen Kirchengebäuden befand sich, wie schon erwähnt, am Westende über dem Haupteingang eine Empore, der sog. „Bauernchor“, deren „aus gedrehten Pfeilern (Docken) oder aus geschnittenen Brettern“ gefertigte Brüstung gemeinsam mit den die Empore tragenden Pfeilern oder Säulen den Hauptschmuck der westlichen Schmalseite des Kirchenraumes bildete. Eine viel reichere Behandlung des Innenraumes wies aber die dem Eingang gegenüberliegende Ostwand auf; hier, wo der Altarraum sich an den Gemeinderaum anschloß, war in vielen Kirchengebäuden eine hohe, reich geschmückte Trennungswand oder „Chorschranke“ errichtet, über welche meist auf einem in der Wandöffnung eingezogenen Balken ein hohes Kruzifix mit den seitlich angebrachten beiden Marien errichtet war.

In manchen Gotteshäusern war dagegen die Innenausstattung so notdürftig, daß es dort oft jahrelang weder einen Altar noch eine Kanzel gegeben hat, andern fehlte aber nur eine Kanzel. Es hat aber auch solche Gotteshäuser zu schwedischer Zeit in Vidzeme (Livland) gegeben, in denen die Altäre und Kanzeln, nach den noch erhaltenen Fragmenten zu urteilen, reiche, mit meisterhaft geschnitztem bildhauerischem Schmuck versehene Kunstwerke gewesen sind (Abb. 14, 20, 28, 29 und 58).

VII. Die Baumeister und Bauhandwerker. (S. 85.)

In dem Zeitabschnitt, als die Leitung des Kirchenwesens noch den Gutsbesitzern unterstand, insbesondere dann, als diese noch nicht die erforderlichen Arbeiten „mit gesamter Hand“ ausführten,

sondern ein jeder von ihnen, einer vom andern unabhängig, einen bestimmten von ihm übernommenen Teil des Kirchengebäudes „in Bau“ zu unterhalten hatte, waren an ein und demselben Kirchengebäude neben oder nacheinander eine ganze Anzahl Baumeister und Bauhandwerker beschäftigt; auch fehlte damals bei der Errichtung und bei den Erneuerungsarbeiten der Gebäude meist ein einheitlich durchdachter Bauplan. In diesem Zeitabschnitt wurden in der Regel von den meist selbst wenig bauverständigen Bauleitern die Bauarbeiten der Gotteshäuser denselben wenig geschulten und im Bauhandwerk wenig geübten Handwerkern übertragen, welche ihnen auf ihren Gutshöfen schlecht und recht die dort erforderlichen Wohn- und Wirtschaftsgebäude ausführten. Die Handwerker der Gutshöfe waren meist den größeren und darum auch bautechnisch schwierigeren Aufgaben, wie sie ihnen von den Kirchenbauten gestellt wurden, nicht gewachsen und sahen sich nun gezwungen, mit denselben, so gut sie es eben vermochten, fertig zu werden. In der Auswahl der Bauhandwerker aus der Zahl der eigenen unfreien Hofleute wird wohl auch der Grund zu suchen sein, daß in den Kirchen-Visitationsprotokollen und Baurechnungen der ersten sechs Jahrzehnte schwedischer Regierungszeit kaum je der Name eines bei Kirchenbauten beschäftigten Baumeisters oder Bauhandwerkers sich verzeichnet findet. Eine der wenigen Ausnahmen bildet ein im Jahre 1670 beim Ausbau des Kirchengebäudes zu Straupe (Groß-Roop) genannter Zimmermann Clave, von dem angegeben wird, daß ihn der Besitzer von Mazstraupe (Klein-Roop) und Raiskums (Raiskum) Fabian von Rosen geschickt hätte, ihn hierbei als einen „guten Meister“ bezeichnend, welcher ihm bereits das Wohnhaus erbaut habe.

Außerdem waren in diesem Zeitabschnitt, wie schon erwähnt, in Vidzeme (Livland) eine Anzahl Kapellen u. Kirchengebäude von den Bauern „aus eigenen Mitteln und mit eigenen Kräften“ erbaut worden.

Über den empfindlichen Mangel an geschickten Handwerkern zu Ende des 17. Jhh. klagte auch der Chronist Kelch in seiner im Jahre 1695 im Druck erschienenen „Livländische Historia“; dort heißt es (Seite 11): „An Künstlern und Handwerks-Leuten hat Livland gegen andere Länder zu rechnen fast bis diese Tage einen großen Mangel gehabt. Hier zu Lande will fast niemand gerne seine Kinder Künste und Handwerke lernen lassen, woraus denn

dem Lande dieser Schaden erwächst, daß die wenigsten gegenwärtiger Künstler- und Handwerks-Leute ihre erlernten Künste (wie sie wohl könnten) excoliren, sondern verdrossen werden und ihre Sache überhin machen. Zum andern, daß man das Geld zum Lande aus- und nichtswürdige Sachen, die man hier ebenso gut machen könnte, wieder einführen muß“.

Zum Bau der Kirchengebäude in Vidzeme (Livland) wurden zu Ende der schwedischen Regierungszeit eine ganze Anzahl der besten Baumeister und Bauhandwerker Rigas herangezogen.

An erster Stelle ist hier der Stadtbaumeister Rigas R u p e r t B i n d e n s c h u h, der ruhmvolle Erbauer des schlanken Dreistockwerk-Turmes der St. Petri-Kirche zu Riga (beendet 1690) zu nennen. Nach den Entwürfen dieses Meisters und unter dessen Leitung, ja zum Teil auch in dessen eigener Ausführung, sind im Patrimonialgebiet Rigas eine ganze Anzahl Kirchengebäude erbaut worden, so die J o h a n n i s - K. zu Sala (Holmhof), die A n n e n - K. zu P i n ĳ ĳ i (Pinkenhof) und die Kirche zu L i m b a ĳ i (Lemsal). Meister Bindenschuh, der aus S t r a ß b u r g im Els. stammte, war im Jahre 1671 auf Anerbieten des Rates nach Riga gekommen und war hier erst als Gehilfe des Stadtwerk- und Baumeisters J a k o b J o s t e n, eines holländischen Zimmermeisters, beschäftigt und wurde darauf im Jahre 1675 dessen Nachfolger. Nach einer sieben- und zwanzigjährigen Tätigkeit in Stadtdiensten legte Meister Bindenschuh am 16. 2. 1698 sein Amt nieder und starb in Riga im Oktober 1699. Er wurde hier in der St. Johannis-K. beigesetzt, einem Gotteshause, welches unter seiner Leitung zweimal (1678 und 1683) erneuert worden war.

Ein anderer Rigaer Baumeister, von dem in Vidzeme (Livland) mehrere Kirchengebäude aufgeführt worden sind, ist der Stadtmaurermeister H i n r i c h H ö n n e k e n. Dieser Meister hatte in den Jahren 1679/80 nach Bindenschuhs „Aufsatz und Riss“ das steinerne Kirchengebäude zu L i m b a ĳ i (Lemsal) aufgeführt. Im Jahre 1693 erbaute Meister Hönneken nach Bindenschuhs Entwurf die steinerne J o h a n n i s - K. zu Sala (Holmhof). Im Jahre 1698 hatte Meister Hönneken die Errichtung eines neuen Altars und einer Kanzel für die Kirche zu T r i k ā t a (Trikaton) übernommen und ließ solche durch einen von ihm ausgesandten Gesellen dort aufsetzen. Ebenso wie Meister Bindenschuh war auch Hinrich Hönneken im Jahre 1671 nach Riga eingewandert; er stammte aus

Ploen in Holstein. Zweiunddreißig Jahre (von 1673 bis 1705) hat Meister Hönneken in Riga das Amt eines Stadtmaurermeisters bekleidet. Geboren um 1651, starb er in Riga im Jahre 1705.

Zu denjenigen Personen, welche in den neunziger Jahren des 17. Jhh. das Kirchenbauwesen Vidzemes (Livlands) am stärksten beeinflußt haben, gehört vor allem der königl. Statthalter Michael v. Strokirch, dem die Ökonomieverwaltung des Landes unterstellt war. Diese Behörde legte schon in den Wintermonaten jedes Jahres das Programm für die vorzunehmenden Kirchenbauten fest und bestimmte den Umfang der auszuführenden Remonte, beziehungsweise die Neuaufführung der Gebäude. Der Statthalter traf ferner nicht nur die Auswahl der für die Kirchenbauten geeignetsten Baumeister und Bauhandwerker, sondern lieferte auch durch die ihm unterstellte Behörde die erforderlichen Bauentwürfe und detaillierte Baubeschreibungen, auf Grund welcher die Baumeister sich kontraktmäßig zu verpflichten hatten, die Neubauten oder Erneuerungsarbeiten auszuführen.

Mit der Bauausführung betraute der Statthalter nach Möglichkeit immer wieder dieselben erprobten Baumeister, welche ihre Tüchtigkeit schon zuvor an einer Reihe von Bauwerken bewiesen hatten. Wiederum waren es meist Rigaer Meister.

An erster Stelle seien hier die Maurermeister genannt. Im Auftrage des Statthalters v. Strokirch war der Rigaer Maurermeister Hans Niklas Eckstein (mitunter auch einfach Meister Hans Niklas genannt) am Bau oder an Ausbesserungsarbeiten tätig, so zu Mazsalaca (Salisbury) und Bērzaune (Bersohn). Meister Eckstein ist in Riga bereits im Jahre 1669 nachweisbar. Im Jahre 1699 ist Meister Hans Niklas Eckstein in Riga gestorben.

Ein weiterer Maurermeister, der wiederholt vom Statthalter bei Kirchenbauten in Vidzeme (Livland) beschäftigt wurde, war der Schwede Lars (Lorenz) Nilssons Spaak in Riga. Er erneuerte die Kirchengebäude zu Trikāta (Trikatén), Sigulda (Segewold) und Krimulda (Kremon).

Der Rigaer Maurermeister Michel Jungnickel hat im Jahre 1683 das Mauerwerk und die beiden Giebel des Kirchengebäudes in Burtnieki (Burtneek) ausgebessert.

Ein weiterer Maurermeister war Christofer Funk aus

Cēsis, der das Altarhaus und die Sakristei des Kirchengebäudes zu Burtneki (Burtneek) von neuem mit Pfannen belegte und auch das Dach der Johannis-K. zu Cēsis (Wenden) einer Reparatur unterzog. Christofer Funk hatte das Maurerhandwerk seinerzeit in Riga beim Meister Jürgen Sassau erlernt und hier im Jahre 1677 die Meisterschaft erworben.

Im Jahre 1695 übernahm ein Maurermeister Gotthard Vogel „ein unterirdisches Totengewölbe“ bei der Simons-K. zu Valmiera (Wolmar) zu erbauen und dortselbst „alles, was sonst an Wänden und Fensteröffnungen, auszubessern, aufzurichten und zu verfertigen.“

Ein Maurer, „der lange Matthias“ genannt, übernahm im Jahre 1704 die Mauern des Kirchengebäudes zu Lugaži (Luhde) zu erhöhen und auszubessern. Vom „langen Matthias“ wird noch erwähnt, daß er in Karola (Karolen) im estnischen Teil Vidzemes (Livlands) „vor einigen Jahren die Kirche erbaut“ und „in der Starostei Sagnitz (auch dort belegen) und auf anderen Höfen (Gutshöfen) Proben seines Könnens gezeigt habe“.

Ein Maurer Mellantsch repariert im Jahre 1692 das Kirchengebäude zu Matīši (St. Matthiae), ein Maurer Petter Wannag bessert im Jahre 1703 das Dach der St. Simons-K. zu Valmiera (Wolmar) aus.

Unter den Zimmerleuten, welche vom Statthalter v. Storkirch um dieselbe Zeit mit der Errichtung oder Erneuerung hölzerner Kirchengebäude am häufigsten betraut wurden, muß der Baumeister Heinrich Weede an erster Stelle genannt werden. Von Weede sind nachfolgende hölzerne kreuzförmige Kirchengebäude erbaut worden: Lazdona (Lasdohn) 1693/99, Vestiena (Festen) 1695/98, Gaujiena (Adsel) 1698 und Velēna (Welahn oder Lisohn) 1699.

Der Zimmermann Christian Widdeken hat im Auftrage der Ökonomieverwaltung im Jahre 1700 in Liepupe (Pernigel) an den alten steinernen Altarbau einen neuen hölzernen Gemeinderaum hinzugeben und im Jahre 1705 dortselbst „alles, was noch am Bau mangelte“, ausgeführt. Im Jahre 1704 übernahm der Zimmermann Widdeken für das Kirchengebäude zu Lugaži (Luhde) die nötigen Querbalken und Sparren zu verlegen, ein Dachgesims zu machen, die Giebel aus Holz zu erbauen, Fenster- und Tür-

schlengen anzufertigen und das Dach provisorisch mit Lubben einzudecken.

Ein von der Ökonomieverwaltung vielfach beschäftigter Baumeister war ferner **Klemens Wiegandt**. Im Jahre 1680 übernahm er im Auftrage des Rates der Stadt Riga alle beim Kirchenbau zu **Limbaži** (Lemsal) erforderlichen Zimmerarbeiten. Im Jahre 1683 übernahm Meister Wiegandt „mit seinen Gesellen und Jungen“ für das Kirchengebäude zu **Burtnieki** (Burtneek) „alles was zum Dachstuhl gehört“, über dem Mittelschiff ein Brettergewölbe und über jedem Seitenschiff 4 Kreuzgewölbe (Abb. 16), ein hölzernes Dachgesims, 2 Türen, Dach und Oberlage in der Sakristei und „laut Abriß“ einen Turm (Abb. 15) zu bauen.

Im Jahre 1694 machte ein „undeutscher Zimmermann“ das Holzgewölbe der **Johannis-K.** zu **Sala** (Holmhof), im Jahre 1703 übernahm ein Zimmermann **Hinrich Fromm** „einen neuen Dachstuhl mit starken Bändern unter den Kehlbalken“ in der vom Feinde niedergebrannten **St. Simons-K.** zu **Valmiera** (Wolmar) zu errichten, wie auch den Dachstuhl über dem Altarraum zu machen, Streckbalken in der Kirche und im Turm einzuziehen, 2 Türen herzustellen und über der Turmmauer ein Notdach aufzusetzen.

Aus Mangel an geschulten Zimmerleuten geschah es zu schwedischer Zeit, daß in **Vidzeme** (Livland) Kirchengebäude, statt von berufsmäßigen Zimmerleuten, von ortsansässigen Müllermeistern ausgeführt wurden; der Müllerberuf setzt ja eine gewisse Kenntniss in der Zimmermannsarbeit voraus. Ein solcher Müllermeister, der sich gleichzeitig auch als Baumeister betätigte, war **Jochim Dönnike**. Im Jahre 1692 war Dönnike Müller zu **Laudona** (Laudohn). Im Jahre 1698 ist Meister Dönnike aber Müller in **Piebalga** (Pebalg).

Im Jahre 1692 übernahm Dönnike für das Kirchengebäude zu **Bērzaune** (Bersohn) einen liegenden Dachstuhl zu machen, über den Gemeinde- und Altarraum ein Brettergewölbe „mit zierlichem Gesims“ herzustellen, eine Empore mit Treppenaufgang am Westende über dem Eingang zu machen.

Ein anderer bei Kirchenbauten beschäftigter Müller ist **Hans Dorsch** (auch **Tors** genannt) in **Ote** (Ottenhof) bei **Mazsalaca** (Salisbury); nach dem Nordischen Kriege hatte er sich in **Riga** angesiedelt; dort wird von ihm angegeben, daß er „kurz vor

der Pest“ eine Mühle auf dem Lande besessen und „zu Lande unterschiedliche Kirchen und Türme gebaut“ habe; nähere Angaben über die einzelnen von ihm ausgeführten Kirchenbauten fehlen.

Ein weiterer mit Zimmerarbeiten beschäftigter Müller war Daniel Schultz in Rauna (Ronneburg). Im Jahre 1704 arbeitete er beim Ausbau des Kirchengebäudes zu Lugaži (Luhde), führt aber die Arbeit nicht bis zum Abschluß.

Im Jahre 1698 wurde der Kirchturm zu Smiltene (Smilten) von einem deutschen Zimmermann, die Oberlage des Kirchengebäudes aber von einem Bauern repariert.

Ferner werden auch die Namen mehrerer Tischler, welche für die Kirchengebäude Fensterrahmen, Kanzeln, Altäre und Empore angefertigt haben, genannt. Im Jahre 1684 fertigte ein Tischler Niklas Konton für das Kirchengebäude zu Ēvele (Wohlfahrt) 16 neue Fensterrahmen an. Im Jahre 1693 wird in Mālpils (Lemburg) ein Tischler Skrunden erwähnt. Im Jahre 1683 übernahm ein Tischler Henrich Lüneburg in Cēsis (Wenden) für das Kirchengebäude zu Burtņieki (Burtneek) 36 viereckige und 3 runde Fenster zu machen. Im Jahre 1709 wurde von einem Tischler Steffens der Treppenaufgang zur Empore im Kirchengebäude zu Aizkraukle (Ascheraden) gemacht und die Empore mit einer Brüstung und Tür versehen. Der Tischlermeister Erich Krock in Riga übernahm im Jahre 1694 für die Johannis-K. zu Sala (Holmhof) „laut Abriß den Altar mit Schnitzwerk und die Kanzel, wie in der Johannis-K. (gemeint ist hier wohl die Johannis-K. zu Riga) zu machen, nur dahin abgeändert, daß dort statt der gewundenen Säulen, glatte kommen sollen“. Im selben Jahr übernahm Meister Krock auch eine neue Kanzel nebst Treppe gleich der zu Sala (Holmhof) für die Kirche zu Katlakalna (Steinholm) zu machen, und im Jahre 1695 übernahm er ebenfalls für die Annen-K. zu Piņķi (Pinkenhof) „laut einem von ihm vorgestellten Abriß den Altar mit Bildhauerwerk einschließlich“ anzufertigen.

Im Jahre 1692 hatte sich ein „undeutscher Tischler“ erboten die Kanzel der Annen-K. zu Piņķi für den Preis von 12 Rth. zu machen; sein Angebot wurde aber vom Rat abgelehnt und der Tischler Berent Bardendick (Badendick) in Riga mit der Herstellung der Kanzel beauftragt, wobei derselbe für die Ar-

beit 20 Rth. erhielt. Meister Bardendick hatte bereits im Jahre 1689 eine Kanzel für die Kirche zu Olaine (Olai) angefertigt.

Im Jahre 1696 empfahl der Pastor Vicichius dem Statthalter einen Tischler Tobias in Jaunpiebalga (Neu-Pebalg), der zugleich auch Bildhauerarbeit machte, zum Verfertigen des Altars und der Kanzel für die Kirche zu Lazdona (Lasdohn). Es wird ferner noch ein Meister Jochim Oldenburg genannt, der im Jahre 1695 für die Kirche zu Trikāta (Trikaton) „128 gedrehte Pfeiler (für die Emporenbrüstung, den Kanzelaufgang oder die Altarschranke) lieferte“.

Nähere Angaben über die Bildschnitzer, welche den bildnerischen Schmuck für Kanzeln, Altäre und Altarschranken gearbeitet haben, fehlen. Aus Inventarbeschreibungen ersieht man, daß diese Ausstattungsstücke oft reich mit Schnitzwerk geschmückt gewesen sind; den hohen künstlerischen Wert mancher Stücke bekunden noch einige aus schwedischer Zeit erhaltene Arbeiten. In der Mehrzahl werden es aber in Riga, Cēsis (Wenden) oder in anderen Städten ansässige Meister gewesen sein, aus deren Werkstätten Kanzeln, Altäre und Altarschranken für die Kirchen Vidzemes (Livlands) hervorgegangen sind.

Die im Jahre 1698, wie schon erwähnt, vom Rigaschen Stadtmaurermeister Hönneken „aufgesetzten“ Altar und Kanzel in der Kirche zu Trikāta (Trikaton) lassen vermuten, daß diese Stücke, wie es zu jener Zeit auch in einigen Kirchen Rigas der Fall war, aus Stein hergestellt gewesen sein werden. Der Altar (vom Jahre 1697, Abb. 28) und die Kanzel (v. J. 1698, Abb. 29) der Kirche zu Dikļi (Dickeln) dürften aus der Werkstätte des in Riga ansässigen Bildhauers Johann Schaub (Schaube), der gleichzeitig Steinhauer und Bildschnitzer war, hervorgegangen sein.

Was die Maler anbetrifft, welche in schwedischer Zeit die Decken und Wände der Gotteshäuser Vidzemes (Livlands) angestrichen und deren Altäre, Kanzeln, Beichtstühle und Altarschranken „vermalt“ haben, so sind es wiederum hauptsächlich Rigasche Meister gewesen. Im Jahre 1684 hat der Rigasche Malermeister Cordt Meyer den Turmhahn der Kirche zu Burtņieki (Burtneek) vergoldet, im Jahre 1689 die Kanzel und den Altar der Kirche zu Ikšķile (Üxküll) „zu vermalen“ übernommen, und im Jahre 1696 erhält Cordt Meyer 3 Rth Carol für den Anstrich des Kapellengebäudes und Turmes zu Bīķeŗi (Bickern). Cordt Meyer

war im Jahre 1677 aus Lüneburg nach Riga eingewandert; hier hat er im Laufe zweier Jahrzehnte eine rege Tätigkeit entfaltet.

Der Rigaer Malermeister Jürgen (Georg) Günter (Ginter) hat im Jahre 1692 den Altar der Kirche zu Cesvaine (Seßwegen) „vermalt“, im Jahre 1696 malte er das Kirchengebäude zu Laudona (Laudohn) aus und wurde im selben Jahre auch zum Ausmalen des Kirchengebäudes zu Lazdona (Lasdohn) in Vorschlag gebracht. Meister Günter war seit 1662 in Riga ansässig; er wird als „Freimeister“ bezeichnet, hat also wohl zum Rigaer Maleramte nicht gehört; er hat auch die Ausführung von Deckengemälden übernommen. Im Jahre 1668 arbeitet als Geselle ein Johann David bei ihm.

Im Jahre 1694 übernahm der Malermeister Samuel Nerin in Riga, auf dem Holzgewölbe des Gemeinde- und Altarraumes der Johannis-K. zu Sala (Holmhof) „blaue, gelbgrüne und weiße Wolken und in der Kammer (Sakristei) aber rundherum ein Gesims und in der Mitte einen Stern zu malen, den Altar, die Kanzel und die Kirchtür mit Ölfarbe zu vermaler, Kanzel und Altar aber außerdem noch mit Gold zu staffieren“; außerdem sollten noch die Sakristeitür gebeizt und die Bänke wie auch der Beichtstuhl mit Leimfarbe gestrichen werden. Im Jahre 1695 übernahm derselbe Meister für die Annen-K. zu Piņķi (Pinkenhof) „den Altar auszumalen, die Kreuzigung Christi (in denselben) einzuschieben und alles mit Quistgold (Blattgold) zu lasieren“.

Im Jahre 1697 malte ein aus Königsberg nach Riga eingewandelter Maler Stribol in der Kirche zu Limbaži (Lemsal) das Deckengewölbe „mit Leimfarbe, wie in den Kirchen Rigas mit Engeln“ aus.

Von anderen Handwerkern werden noch mehrere Grob-, Nagel-, Klein- und Kupferschmiede erwähnt. Der Nagelschmied Heinrich Ferenkaley (auch Dronkay) und dessen Sohn arbeiten zu Bērzaune (Bersohn) und fertigten dort in den Jahren 1688 und 1694 für den Kirchenbau zu Lubāna (Lubahn) Nägel und im Jahre 1695 für den Kirchenbau zu Laudona (Laudohn) verschiedene Arten von Nägeln, Klammern und Kanthaken an.

Der Schmied Berent in Liepkaļns (Linden-Ohselshof) verarbeitet 1690/91 für den dortigen Kirchenbau 1 Schiffpf. (163,8 kg) Eisen und erhält dafür 4 Rth Schmiedelohn.

Im Jahre 1695 lieferte ein Dietrich Schmit eine Stange für den Turmhahn der Kirche zu Trikāta (Trikaton) und eine zweite für den Dachabschluß des Altarhauses; außerdem beschlug er noch den Kirchturm mit Blech.

Übersieht man alle hier angeführten Bauhandwerker, welche bei Errichtung der Kirchengebäude in Vidzeme (Livland) beschäftigt waren, so ergibt es sich, daß sie in der Mehrzahl Rigasche Meister waren. Deshalb waren die Landkirchen in Vidzeme (Livland) vielfach auch in derselben Bauweise, wie sie in Riga zu jener Zeit Brauch war, ausgeführt, nur mit dem Unterschied, daß die ersteren der beschränkten Geldmittel wegen einfacher und in den Schmuckformen viel enthaltamer gestaltet waren.

ANMERKUNG.

Vorliegende Arbeit wurde im Manuskript am 29. Februar 1936 der Fakultät für Architektur der Lettländischen Universität als Dissertation vorgelegt und am 20. Oktober 1936 wurde dem Verfasser nach öffentlicher Verteidigung derselben der Grad eines DOKTORS DER ARCHITEKTUR verliehen.

Das Sammeln des Archivmaterials, welches dieser Arbeit zugrunde liegt, ist im Sommer 1934 abgeschlossen worden.

Zum Abdruck gelangt das Manuskript in unveränderter Form.

Riga, den 7. November 1936.

VIETU VĀRDU RĀDĪTĀJS

Piezīme: Aizrādījumi iekavās attiecas uz vietu vārdiem, kas minēti vācu kop-savilkumā darba beigās.

- Aizkraukle 20, 27, 29, 30, 33, 39, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 66, 68, 70, 77, 78, 84, 86, 93, 98, 102 (202, 205, 208, 211, 219, 227).
- Ajaši 60.
- Allaži 20, 21, 26, 33, 39, 44, 46, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 94.
- Aloja 27, 40, 42, 44, 46, 51, 59, 64, 73, 76, 83, 84 (205).
- Alūksne 20, 23, 27, 28, 30, 45, 56, 63, 64, 66, 68, 70, 72, 75, 77, 80, 81 (211, 215).
- Annaskalns, Krimuldas dr. 60.
- Apši 27, 28, 34, 43.
- Apukalns 28, 30, 51, 61, 67, 82, 89 (212, 216).
- Augstroze 28.
- Aumeisteri 28, 30, 31, 42, 81.
- Ādaži 20, 23, 26, 29, 30, 31, 34, 46, 47, 50, 51, 56, 58, 61, 62, 66, 68, 70, 72, 73, 77, 80, 82, 84.
- Āraiši 20, 27, 29, 44, 50, 55, 60, 61, 62, 64, 66, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 82, 83, 84, 92 (214).
- Ārciems 28.
- Babīte 49.
- Bauņi 36 (204).
- Baznīcas kalns, Lazdonas dr. 56.
- Bebri 50 (208).
- Bērzaune 20, 26, 27, 30, 33, 37, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 86, 96, 97, 98, 100, 102 (207, 208, 214, 220, 224, 226, 229).
- Bīķeri 28, 30, 43, 67, 68, 73, 85, 96, 101 (216, 222).
- Bilskas m. 94.
- Bīriņi 60.
- Bluki 59.
- Bukulti 56.
- Burtnieki 20, 21, 26, 27, 34, 44, 47, 50, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 65, 66, 69, 73, 74, 75, 77, 80, 83, 84, 92, 95, 98, 100, 102 (208, 214, 220, 224, 225, 226, 227, 228).
- Carnikava 23, 26, 36, 43, 47, 52 (203).
- Cesvaine 20, 26, 27, 43, 45, 48, 61, 62, 66, 68, 70, 77, 79, 101 (215, 229).
- Cēsis 20, 26, 27, 28, 37, 38, 43, 50, 52, 54, 61, 62, 65, 66, 69, 73, 74, 76, 77, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 102 (210, 214, 225, 227, 228).
- Daugava 56, 58 (211).
- Daugavgrīva 23, 26.
- Dikļi 23, 27, 40, 44, 46, 51, 64, 73, 77, 84, 100 (205, 228).
- Dole 20, 26, 28, 30, 37, 45, 46, 47, 51, 52, 62, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 77, 80, 84, 89, 95 (218).
- (Dorpat 199, 200).
- Drusti 28, 30, 31, 46, 51.
- Dzērbene 27, 28, 30, 31, 46, 47, 51, 61, 66, 68, 75, 83.
- Ergļi 26, 27, 34, 40, 44, 48, 69, 75, 77 (205).
- Ergeme 23, 27, 28, 37, 43, 55, 77, 94.
- Evele 26, 27, 37, 51, 52, 93, 98 (227).
- Garikalns 28, 29, 36, 43, 51, 56, 58.
- Gauja 31.
- Gaujiena 23, 27, 30, 31, 41, 55, 67, 81, 89, 93, 94 (216, 225).
- Gudums, sk. Kudums.

- Gulbene 20, 27, 46, 64, 66, 68, 70,
71, 72, 73, 77, 80.
- Heidenhof 42.
Holande 50.
(Holland 209).
Igaunija 93.
- Ikšķile 20, 26, 29, 30, 43, 49, 58,
62, 63, 64, 65, 66, 69, 73, 74, 76,
88, 101 (208, 214, 228).
- Jaunpiebalga 27, 29, 30, 39, 49,
56, 71, 73, 77, 84 (228).
- Jaunpils 26, 27, 34, 40, 44, 75, 77
(205, 206).
- Jāņakalns, Koknese 56 (211).
Jelgava 22, 100.
- Jumprava 20, 26, 27, 28, 29, 30,
39, 45, 51, 57, 58, 63, 66, 67, 70,
73, 77 (204, 214).
- Kalsnava 20, 26, 27, 33, 37, 43,
45, 46, 47, 51, 64, 66, 68, 70, 71,
73, 75, 77, 80, 84 (209).
- Karalauči 101.
Karola 93 (225).
- Katlakalns 26, 40, 43, 54, 62, 89,
98, 99, 101 (227).
- Katriņi 59.
Katrīnas kapella, Ajašos 60.
Kārķi 50 (209).
(Königsberg 229).
- Koknese 20, 26, 27, 33, 34, 37, 49,
50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 63, 66,
71, 72, 73, 75, 77 (202, 208, 209,
211, 214).
- Krimulda 26, 44, 46, 47, 48, 50,
51, 59, 60, 62, 64, 66, 69, 70, 71,
73, 75, 76, 91, 94 (208, 214, 224).
- Kudums 59.
Kurzeme 49.
- Lazdona 20, 27, 30, 34, 35, 42, 44,
45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 61,
64, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 76, 77,
89, 90, 91, 93, 95, 97, 99, 102 (216,
225, 228, 229).
- Lazdonas m. 56.
- Lēdurga 20, 23, 27, 43, 45, 48, 51,
52, 60, 63, 67, 68, 70, 71, 77.
- Lejasciems 21, 27, 30, 45, 66,
68, 70, 77, 80.
- Lielvārde 21, 26, 27, 34, 44, 45,
47, 51, 57, 62, 63, 66, 67, 68, 70,
71, 72, 73, 74, 77, 80, 82.
- Liepa 49 (208).
- Liepiņi 28.
- Liepkalns 20, 27, 29, 31, 34, 43,
45, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 63, 64,
68, 71, 73, 75, 77, 102 (214, 229).
- Liepupe 20, 23, 27, 28, 34, 36, 40,
44, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 61,
63, 66, 68, 71, 72, 73, 77, 80, 84,
94 (205, 209, 213, 225).
- Liezere 27, 43, 56, 58, 71.
- Limbaži 23, 27, 33, 38, 44, 49, 50,
53, 59, 60, 61, 63, 66, 68, 70, 71,
72, 73, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 87,
88, 95, 100, 101, 102 (202, 208, 213,
219, 220, 223, 226, 229).
- Lineburga 101.
- Lubāna 21, 26, 27, 30, 36, 45, 46,
51, 52, 53, 54, 64, 67, 68, 70, 72,
76, 77, 80, 82, 97, 102 (209, 229).
(Lüneburg 229).
- Lugaži 27, 30, 33, 38, 39, 45, 49,
50, 51, 53, 54, 76, 93, 95, 98 (202,
207, 208, 209, 210, 225, 227).
- Łaudona 20, 21, 27, 29, 45, 47, 51,
52, 53, 54, 55, 57, 58, 64, 67, 68,
70, 71, 73, 76, 77, 79, 80, 82, 89,
90, 91, 96, 97, 101, 102 (216, 220,
226, 229).
- Madliena 26, 27, 39, 44, 74, 77.
- Maskava 19.
- Mazsalaca 20, 26, 27, 30, 40, 44,
47, 48, 50, 53, 54, 58, 60, 61, 62,
66, 69, 70, 72, 73, 77, 79, 80, 83,
84, 90, 92, 100, 102 (205, 208, 212,
220, 224, 226).
- Mazstraupe 85 (222).

- Matīši 20, 27, 33, 37, 44, 49, 50, 55, 58, 59, 62, 63, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 83, 88, 93, 95, 100 (202, 213, 219, 220, 225).
- Mālpils 21, 26, 27, 43, 50, 51, 58, 60, 61, 62, 64, 73, 77, 80, 93, 98 (214, 227).
- Mārtiņa sala 53.
- Meņģele 28, 34.
- Murrikas 60.
- Muškes ciemats 56.
- Mūrakrogs 56.
- Nabe 28.
- Narva 81.
- Nītaure 26, 27, 34, 43, 45, 46, 51, 57, 59, 60, 66, 68, 72, 73, 77 (215, 217).
- Ogre-Jāņakalns 28, 34, 77.
- Olaine 28, 88, 89, 99, 101, 103 (228).
- Ote 98 (226).
- Pabaži 44.
- Palsmanis 27, 36, 43, 45, 46, 51, 60, 67, 76, 81, 84 (203, 207, 209, 215).
- (Pernau 200).
- Pērnavā 27.
- Pēterupe 20, 21, 27, 29, 36, 43, 44, 45, 46, 51, 53, 57, 67, 68, 70, 71, 80, 82, 89, 90, 92, 93 (215, 216).
- Piebalga 26, 39, 96 (226).
- Piņķi 26, 40, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 68, 72, 73, 87, 99, 101, 102 (209, 223, 227, 229).
- Piņķi-Babīte 28, 29, 49, 62.
- (Plön i. Holstein 224).
- Plōna, Holšteina 89.
- (Polnisch-Livland 207).
- Polu Vidzeme 45.
- (Raiskums 222).
- Ramka 33, 56.
- Rauna 20, 26, 27, 30, 43, 47, 48, 50, 53, 60, 61, 63, 66, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 80, 98 (213, 220, 227).
- Rīga 19, 20, 21, 26, 28, 30, 35, 37, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 67, 72, 78, 81, 82, 86, 87, 88, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 103 (109, 200, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230).
- Ropaži 20, 26, 45, 63, 67, 68, 70, 76, 77, 80.
- Rostoka 100.
- Rubene 26, 27, 40, 43, 48, 59, 64 (205, 214).
- Rūjiena 23, 27, 30, 35, 43, 47, 50, 54, 61, 62, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 83, 96 (210, 214, 218, 220).
- (Sagnitz 225).
- Sala 21, 26, 33, 40, 54, 62, 63, 66, 68, 70, 71, 73, 80, 82, 87, 88, 93, 96, 99, 101, 102 (202, 213, 223, 226, 227, 229).
- Salaca 23, 27, 36, 43, 47, 51, 59, 98.
- Salaspils 20, 26, 47, 48, 49, 50, 53, 61, 62, 64, 66, 69, 73, 80 (208).
- Sigulda 20, 26, 28, 34, 36, 37, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 58, 59, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 91, 97 (208, 213, 224).
- Sila 42.
- Skante 26, 28, 29, 30, 36, 37, 64, 77, 98.
- Skujene 26, 27, 33, 39, 43, 51, 52, 60, 66, 68, 73, 77, 84 (202).
- Skulte 20, 21, 27, 36, 39, 43, 45, 57, 67, 68, 70, 71, 72, 77, 80, 82, 89, 90, 92, 93 (215, 216).
- Smiltene 20, 26, 27, 30, 45, 47, 51, 61, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 94, 98 (209, 214, 217, 220, 227).
- Somija 52, 81.
- (Stockholm 200).
- Stokholma 23.
- Straupe 23, 27, 28, 30, 33, 37, 40, 48, 50, 60, 62, 64, 65, 66, 69, 72, 73, 74, 83, 85 (205, 214, 222).

- Strasburga, Elzasā 88.
 (Strasburg i/Els. 223).
 Sūniša ezers 56.
 Suntaži 26, 27, 28, 29, 33, 44, 77,
 81.
- Tērbata 19, 20.
 Tirza 26, 27, 30, 31, 39, 51, 77,
 99 (204).
 Trikāta 20, 21, 26, 27, 30, 47, 48,
 51, 52, 55, 60, 62, 63, 64, 66, 68,
 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80,
 83, 89, 91, 94, 96, 98, 99, 100, 102
 (208, 213, 214, 218, 223, 224, 228,
 230).
 Turaida 26, 27.
- Ugāle 100.
- Umurga 23, 27, 28, 39, 43, 50, 51,
 52, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 93, 95 (217).
- Valka 38.
- Valmiera 20, 26, 27, 30, 38, 44,
 50, 53, 58, 61, 65, 66, 69, 74, 75,
 77, 80, 83, 86, 93, 96, 102 (214, 220,
 225, 226).
- Vangaži 21, 26, 28, 36, 39, 44, 46,
 51, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71 (204,
 214).
 Veckārķi 28.
- Vecpiebalga 27, 30, 31, 33, 34,
 39, 48, 49, 50, 72, 73, 100 (202,
 204).
 Velēna 21, 26, 27, 28, 29, 30, 39,
 45, 46, 51, 52, 61, 67, 68, 73, 76,
 82, 84, 89, 90, 93, 99 (204, 212,
 216, 225).
 Vestiena 27, 31, 33, 44, 45, 46,
 51, 52, 53, 61, 67, 68, 72, 73, 76,
 79, 84, 89, 91, 93 (212, 216, 225).
 Vietalva 27, 30, 42,; 43, 51, 77
 (205).
 Viļkene 27, 36, 46, 51, 60, 66, 68,
 71 (203).
 Viļķi 59.
- Zagnica 93.
- Zeltīni 21, 27, 30, 45, 66, 68, 70, 77,
 80, 81.
- Zviedrija 53, 54, 81.

PERSONU VĀRDU RĀDĪTĀJS
pamattekstam un kopsavilkumam.

Piezīmes: 1) Būvmeistaru un būvamatnieku vārdi retināti.
2) Aizrādījumi iekavās attiecas uz personu vārdiem, kas minēti vācu kopsavilkumā darba beigās.

- Albedills, f. 83.
Aleksejs Michailovičs 29.
Anna Ivanovna 44.
Autors, neminēts 18.
Atakens 93.
Ādamovičs 44.
- Badendiks, sk. Bardendiks.
(Bardedick, Berent 227).
Bardendiks, Berents 99.
Bekmanis, Pēteris 21.
(Berent 229).
Berents 102.
Bergmanis 48.
Bergmanis, O. 21.
(Bindenschuh, Rupert 223).
Bindenšū's, Ruperts 71, 87, 88,
89.
Binders, Indriķis 93.
Bitēns, Reinis 39.
Blo 101.
Bolts 34.
Bornmanis 60.
Bots 30.
Brakels 54.
Broce, J. K. 19, 43, 68.
(Brotze, J. Ch. 206).
Buddenbrock, G. J. f. 41.
Bušs, E. H. 18, 40.
- Ceumerns 96, 97.
(Clave 222).
- Daniēls, Konrāds 103.
(David, Johann 229).
Dālbergs, Ēriks 43, 81, 98.
Dāvīds, Johans 101.
Dics, Svante Gustavs 94.
Dīpenbroks, Michaels 34, 39.
(Dönnike, Jochim 226).
Dönnicke, Jochims 96, 97, 98.
- Dörings, J. 22.
(Dorsch, Hans 226).
Doršs, Ansis 98.
Dronkājs, sk. Ferenkalējs.
- (Eckstein, Hans Niklas 224).
Ekšteins, Ansis Niklass 90, 91.
Engelers, Mārtiņš 67.
Engelhard, f. 83.
- (Ferenkaley, Henrich 229).
Ferenkalējs, Indriķis 102.
Fitinghofs f. 34.
Fogels, Johans 93.
Fogels, Gotthards 93.
Franks, Jēkabs 102.
(Fromm, Heinrich 226).
Fromms, Indriķis 96.
(Funk, Christofer 224).
Funks 33.
Funks, Kristofers 92, 93.
- Gabriēls, Ambrosijs 102.
Galdnieks, nevācu 99.
Ginters, Jirgens 101.
(Glück, E. 204).
Glūks, E. 39, 80.
Grabe, Joachims 102.
Gregers, Oto 95.
Grēne, Kornelijs f. 34.
Grēners, Niklass 93.
Grunavs, Mikelis 96.
(Günter, Jürgen 229).
Guleke, R. 65.
(Gustav II Adolf 200).
Gustavs II Adolfs 23.
- Hāns 98.
Hedviga, Eleonora 34.
Heine 59, 65.
Helms 102.

(Hönneken, Hinrich 223, 228).
 Hönnekens, Indriķis 87, 88,
 89, 92, 99, 100.
 Hupelis, A. V. 64, 65.

Jansons, Lamperts 34.
 Japets 86, 102.
 Johans 102.
 (Josten, Jakob 223).
 Jostens, Jēkabs 88.
 (Jungnickel, Michel 224).
 Jungnikels, Miķelis 92.

(Karl XI 199, 203, 204).
 (Karl XII 199).
 Kārlis XI 18, 34, 37, 39, 72, 74.
 Kārlis XII 18, 60.
 Kalējs, vācu 102.
 Kampe, P. 37.
 Karling, S. 81.
 (Kelch 222).
 Kelchs 86.
 Kelčs, Johans Indr. 21, 48, 50.
 Klāvs 85, 86.
 Klebeks 34.
 Klemetti, H. 81.
 Klots, Kārlis 34.
 Klots, Oto Vilhelms f. 42.
 Klunders, Jirgens 93.
 Knuts, Pēteris 102.
 (Konton, Niklas 227).
 Kontons, Niklass 98.
 Kordes, Jirgens, Frīdrichs
 102.

Krebss 94.
 (Krock, Erich 227).
 Kroks, Erichs 99.
 Kronšterns, Heinrichs, jaun. 34.
 Kronšterns, Heinrichs, f., vec. 33.
 Kronšterns, Mārtiņš 34.
 Kronšterns, Urzula f. 33.
 Krūze 96.
 Kvists, Olafs 21.

Liiv, Otto 30.
 Lindberg, Carolus 81.
 Lineburgs, Indriķis 98.
 Liss, Vilh. 83.

Liss 96.
 (Lüneburg, Heinrich 227).

(Mathias, d. lange 225).
 Matīss, garais 93.
 Meijers, Kords 100, 101.
 Mejerfelds, Volmars 80.
 Meks, Engelbrechts 33.
 Mellandžs 93.
 (Mellantsch 225).
 (Meyer, Cordt 228).
 Mengdena, f., kdze 44.
 Mengdena kdze 34.
 Mengdens, Gustavs 19.
 Mengdens, Oto f. 34, 72.
 Mollers, Arvīds 27.
 (Mollerus, Arvid 200).

Namdaris, nevācu 96.
 Namdaris, vācu 98.
 Napierskis 18.
 (Napiersky, C. E. 199).
 (Nering, Samuel 229).
 Nerings, Zamuēls 101.

(Oldenburg, Jochim 228).
 Oldenburgs, Jochims 99.
 Ofenbergs 100.

Palms, Johans 102.
 Pēteris, Lielais 29.

Reuterns, J. f. 53.
 Rölls 102.
 Rönne, f. 83.
 (Rosen, Fabian v. 222).
 Rozens, Fabians f. 85.

(Samson, Hermann 200).
 Samsons, Hermanis 23, 33.
 Sasavs, Jirgens 93.
 Sasavs, Johans 92.
 (Sassau, Jürgen 225).
 (Schau, Johann 228).
 (Scheel, Johann 208).
 (Scheremetjew 205).
 (Schmit, Dietrich 230).
 (Schultz, Daniel 227).
 (Skrunden 227).
 Skrundens 98.

Sonntag 34.
 Soop, Eriks 41.
 (Spaak, Lars Nilssons 224).
 Spāks, Larss Nilsons 91, 92.
 Stefens 98.
 (Steffens 227).
 (Strokirch, Michael v. 202,
 224, 225).
 (Stribol 229).
 Stribols 101.
 Šaus 100.
 Šeremetjevs 30, 43.
 Šēls, Jānis 50.
 Šilds, Georgs f. 34, 57, 68.
 Šimmelfennigs, Lorencs 53.
 Šmits, Dītrichs 102.
 Šmits, E. 100.
 Štrams, Indriķis 97.
 Štreifs f. Lauenšteins, Heinrichs 34.
 Šreiterfelds, f. 84.
 Štrokirchs, Michaēls f. 31,
 42, 45, 54, 57, 60, 79, 89, 90, 93,
 100, 102.
 Šulcs 54.
 Šulcs, Daniēls 98.
 (Tischler, undeutscher 227).
 Tobias 99 (228).
 Tors, sk. Doršs.
 Tots, Klaudijs 56.
 Treijs, A. 59.

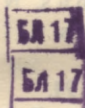
Uksenšerna, Gabriēls f. 33.
 Ulrichs, Johans Ābrāms 21, 50, 56, 95.

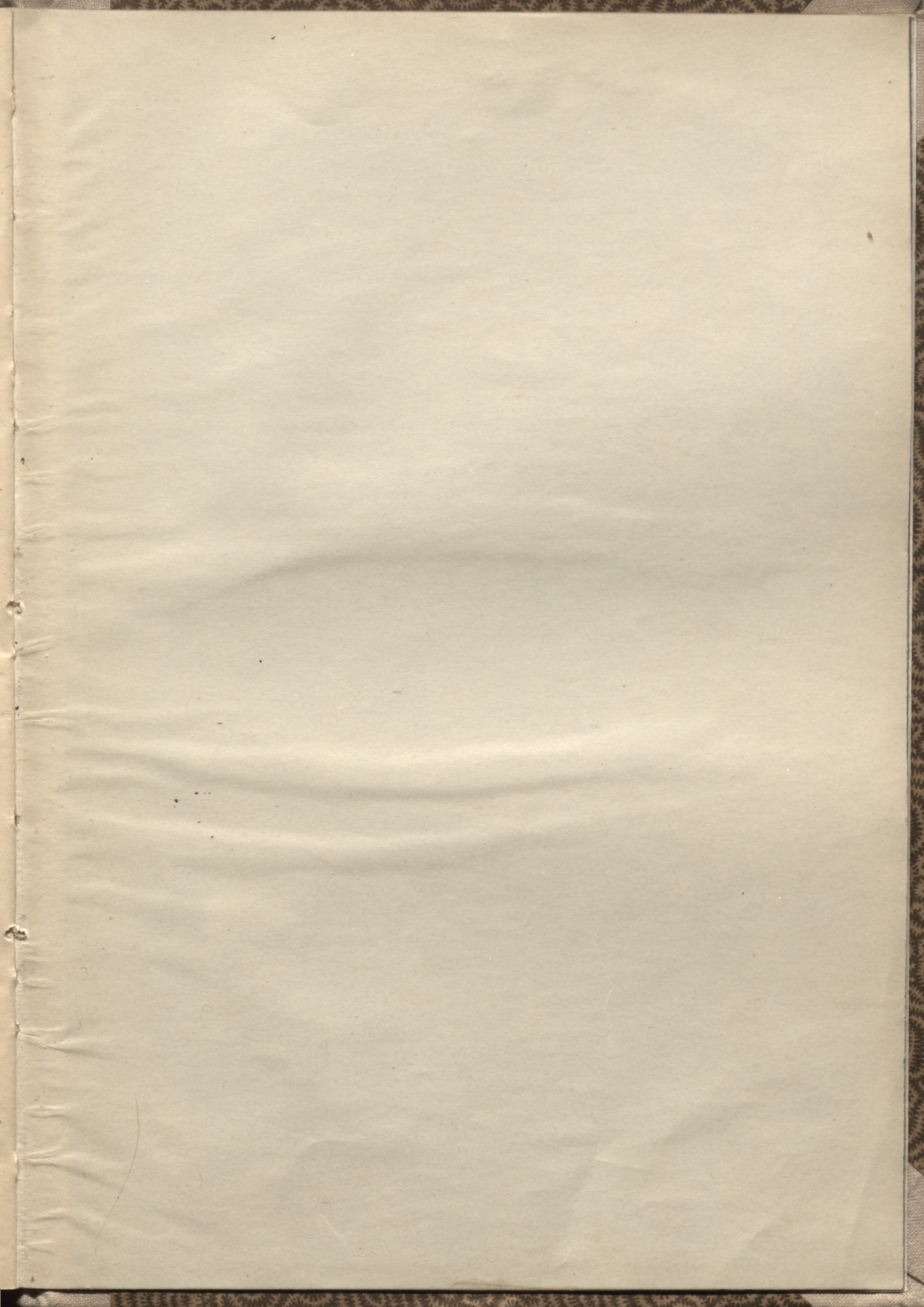
Vanags, Pēteris 93.
 Veidemanis, Oto 91.
 Vēde, Indriķis 93, 94, 96.
 Vicichijs 99.
 (Vicichius 228).
 Vichmanis, Jirgens 101.
 Videkens, Kristjānis 94, 95,
 96.

Vinklers 33.
 Vīgants, Klemens 95.
 (Vogel, Gotthard 225).
 Vulfenšilds 34.

(Wannag, Petter 225).
 (Weede, Heinrich 225).
 (Wiegandt, Klemens 226).
 (Widdeken, Christian 225).
 Wilksmann, Sven 37.
 Winkler 38 (202).

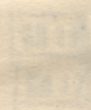
Zemnieks, kāds 86.
 Zemnieks, kāds 98.
 (Zimmermann, deutscher
 226).
 (Zimmermann, undeutscher
 227).
 Zontags, K. G. 19, 37.

Souda 34
 Soup, Erik 91
 (Sovak, Lary Nilsson 240)
 Spack, Lary Nilsson 91, 92
 Stefan 98
 (Steffens 27)
 (Strohlich, Michael v. 207
 234, 235)
 (Strobel 230)
 Ströbel 100
 Strö 100
 Strömquist 24 25
 Strö, Hen 36
 Stude, George L. 34, 37, 38
 Stumacher, Lorenz 52
 Sturt, William 102
 Svan, J. 100
 Svan, Indrich 24
 Svan, I. (Svanholm, Thomas 24
 Svanholm, I. 24
 Svanholm, Michael 1, 21
 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60
 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80
 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90
 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100
 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110
 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120
 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130
 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140
 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150
 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160
 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170
 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190
 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200
 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210
 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220
 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230
 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240
 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250
 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260
 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270
 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280
 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290
 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300
 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310
 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320
 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330
 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350
 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360
 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370
 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380
 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390
 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400
 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410
 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420
 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430
 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440
 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450
 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460
 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470
 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480
 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490
 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500
 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510
 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520
 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530
 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540
 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550
 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560
 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570
 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580
 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590
 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600
 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610
 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620
 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630
 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640
 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650
 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660
 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670
 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680
 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690
 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700
 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710
 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720
 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730
 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740
 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750
 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760
 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770
 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780
 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790
 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800
 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810
 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820
 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830
 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840
 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850
 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860
 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870
 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880
 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890
 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900
 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910
 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920
 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930
 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940
 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950
 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960
 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970
 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980
 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990
 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

Uusikallio, Mikko 1, 2
 Uusikallio, Johan 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

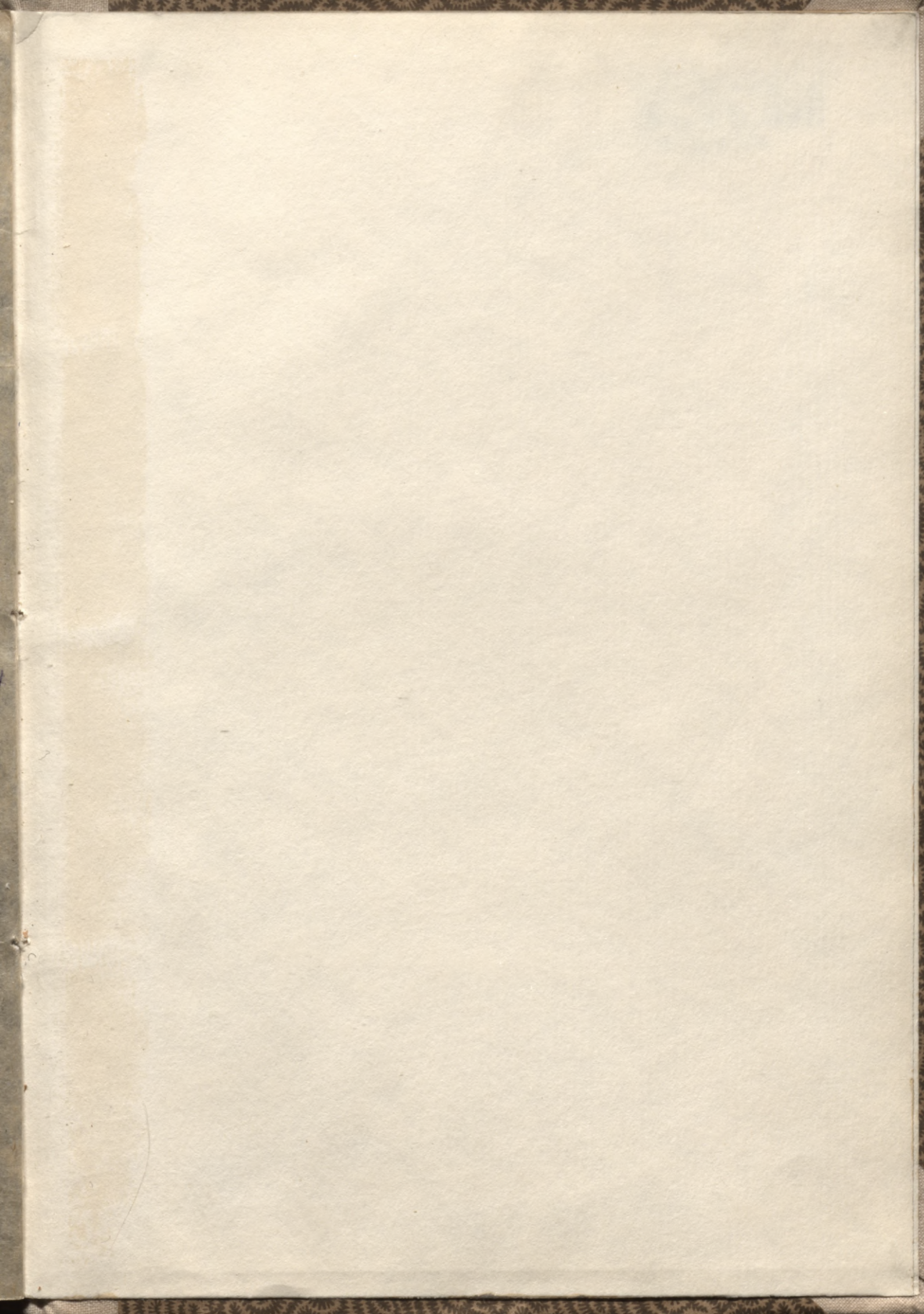

[120]

LÖR arch. II.

AUL arch. II

Nr. 2. Pauls Kampe (Paul Kampe). Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660.—1710.)	17
Die Baugestaltung der Gotteshäuser in Vidzeme (im lettischen Teil Livlands) in den letzten fünfzig Jahren schwedischer Herrschaft (1660—1710) (Zusammenfassung)	199

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309069593